

Іван Зулєк, Мар'їна Зулєк

**АНТІН КРУШЕЛЬНИЦЬКИЙ:
ЖИТТЯ І ДІЯЛЬНІСТЬ (1870–1937 РР.)**

Іван Зуляк, Мар'яна Зуляк

**АНТІН КРУШЕЛЬНИЦЬКИЙ:
ЖИТТЯ І ДІЯЛЬНІСТЬ (1878–1937 рр.)**

Рецензенти:

Ігор Дацків, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародних відносин та дипломатії Тернопільського національного економічного університету.

Олег Малярчук, доктор історичних наук, професор кафедри документознавства та інформаційної діяльності Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу.

*Рекомендовано до друку Вченою радою Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка
(протокол № 2 від 24 вересня 2019 р.)*

Іван Зуляк, Мар'яна Зуляк. Антін Крушельницький: життя і діяльність (1878–1937 рр.). Тернопіль: ФОП Осадца Ю. В., 2019. 302 с.

Антін Крушельницький – визначний громадсько-політичний діяч, письменник, публіцист, літературознавець, журналіст, перекладач, педагог, міністру освіти УНР, редактор і видавець. Цей значний перелік його зацікавлень свідчить про неординарність особи, його всебічність і талант.

Наукова новизна монографії полягає у тому, що життя і діяльність А. Крушельницького (1878–1937 рр.) практично науковцями не досліджувалися, тому заслуговує на ґрунтовне наукове пізнання й об'єктивне дослідження. Авторами праці чи не вперше, ґрунтовно, системно й комплексно досліджено життя і діяльність А. Крушельницького в окреслений період часу. Висвітлено його внесок у загальноукраїнський громадсько-політичний та культурно-просвітницький процес, осмислено його пізнавальне й практичне значення для сучасного розвитку, виходячи із неординарності особи, його всебічності й таланту. Обґрунтовано місце А. Крушельницького в національному житті, роль і значення в історії України завдяки активному громадсько-політичному життю та культурно-просвітницькій діяльності.

Монографія розрахована на науковців, викладачів, докторантів, аспірантів, магістрантів і студентів вищих навчальних закладів, учителів шкіл, гімназій та ліцеїв, а також усіх, хто цікавиться вивченням життя і діяльності відомих постатей в історії України.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	4
ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЧНІ, ДЖЕРЕЛОЗНАВЧІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	13
1.1. Історіографія проблеми.....	13
1.2. Джерельна база.....	26
1.3. Теоретико-методологічні засади дослідження	47
РОЗДІЛ 2. ФОРМУВАННЯ АНТОНА КРУШЕЛЬНИЦЬКОГО ЯК ОСОБИСТОСТІ, ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНОГО ТА КУЛЬТУРНО- ПРОСВІТНЬОГО ДІЯЧА.....	60
2.1. Вплив родинного середовища і провідних діячів	60
2.2. Педагогічна робота	75
2.3. Участь в діяльності українських інституцій	95
РОЗДІЛ 3. ПРАЦЯ У ДЕРЖАВНИЦЬКИХ СТРУКТУРАХ	108
3.1. А. Крушельницький – міністр освіти МНО УНР	108
3.2. Членство в УНРаді й закордонній групі у Відні.....	113
3.3. Діяльність у складі педагогічної місії МНО УНР	124
РОЗДІЛ 4. КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНИЦЬКА ПРАЦЯ	148
4.1. А. Крушельницький – редактор «Нових шляхів» і «Критики»	148
4.2. Видавнича справа.....	166
4.3. Публіцистична праця.....	176
ВИСНОВКИ	197
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	213
ДОДАТКИ.....	267

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

АКРСР	– Автономна Карельська Радянська Соціалістична Республіка.
грн.	– гривень.
ВУАН	– Всеукраїнська Академія Наук.
ГСР	– Головна стрілецька рада.
КАРСР	– Карельська Автономна Радянська Соціалістична Республіка.
ЗУКР	– Загальноукраїнська Культурна Рада.
ЗУМО	– Західноукраїнське мистецьке об'єднання.
ЗОУНР	– Західна область Української Народної Республіки.
ЗУНР	– Західноукраїнська Народна Республіка.
крб.	– карбованець (карбованців).
кр.	– корон.
МЗС	– Міністерство закордонних справ.
МНО	– Міністерство народної освіти.
мп.	– марок польських.
НАНУ	– Національна Академія Наук України.
НТШ	– Наукове Товариство ім. Т. Шевченка.
ОЦУКС	– Об'єднання центральних українських кооперативних союзів за кордоном.
ПСК	– повітовий союз кооператив.
РНМ	– Рада Народних Міністрів.
РУП	– Революційна українська партія.
РУРП	– Русько-українська радикальна партія.
РСФРР	– Російська Соціалістична Федеративна Радянська Республіка.
РСУК	– Ревізійний союз українських кооператив.

СБУ	–	Служба безпеки України.
СВУ	–	Спілка визволення України.
сот.	–	сотиків.
СТОП	–	Соловецький табір особливого призначення.
СУВІВ	–	Союз українських видавництв і видавців.
СРСР	–	Союз Радянських Соціалістичних Республік.
СУПЖ	–	Союз українських письменників і журналістів.
СУПРУГА	–	Союз українських приватних службовців Галичини.
США	–	Сполучені Штати Америки.
УАН	–	Українська Академія Наук.
УВС	–	Українська видавнича спілка.
УВО	–	Українська військова організація.
УКС	–	Український католицький союз.
УНДО	–	Українське національно-демократичне об'єднання.
УНК	–	Український Національний Комітет.
УНКВС	–	управління Народного комісаріату внутрішніх справ.
УНР	–	Українська Народна Республіка.
УНРада	–	Українська Національна Рада.
УПТ	–	Українське педагогічне товариство.
УСДП	–	Української соціал-демократична партія.
УСРП	–	Українська соціал-радикальна партія.
УСРР	–	Українська Соціалістична Радянська Республіка.
УСС	–	Українські Січові Стрільці.
ФСБ	–	Федеральна служба безпеки.
ЧСР	–	Чехословацька Республіка.

ВСТУП

Актуальність теми. Актуальність досліджуваної проблематики ґрунтується на тому, що в житті українського суспільства кінця 90-х рр. ХХ ст. – початку ХХІ ст. відбулися якісні зміни, що призвели до суттєвих суспільних трансформацій, а саме до утвердження незалежності України і становлення громадянського суспільства, що призвело до зростання інтересу до історичних постатей минулого.

У цьому контексті важливого значення набуває особовий аспект. Серед визначних діячів чільне місце належить Антону Крушельницькому – громадсько-політичному діячеві, письменнику, публіцисту, літературознавцю, журналісту, перекладачу, педагогу, міністру освіти УНР, редактору, видавцю. Цей значний перелік його зацікавлень свідчить про неординарність особи, його всебічність і талант.

Актуальність досліджуваної проблеми має цінне наукове значення, оскільки дає можливість проаналізувати громадсько-політичне життя та культурно-просвітницьку діяльність А. Крушельницького у досліджуваній період, осмислення його місця в національному житті, обґрунтування ролі й значення в історії України.

Всебічний і ґрунтовний аналіз досліджуваної проблематики служитиме збагаченню знань про складні процеси, що відбувалися упродовж 1878–1937 рр., у яких особлива роль належить громадсько-політичному життю та культурно-просвітницькій діяльності А. Крушельницького.

Актуальність монографічного дослідження посилюється необхідністю вивчення та узагальнення досвіду громадсько-політичного життя та культурно-просвітницької діяльності

А. Крушельницького в окреслений період, активна праця якого виступала важливим чинником тогочасного поступу українства.

Значний досвід і ґрунтовні напрацювання в громадсько-політичному життю і культурно-просвітницькій діяльності А. Крушельницького є логічно аргументованими й не втратили своєї актуальності й сьогодні, оскільки його праця була важливим національним чинником поступу українства досліджуваного періоду.

Громадсько-політичне життя і культурно-просвітницька діяльність А. Крушельницького (1878–1937 рр.) – важлива сторінка національної історії – має цінне наукове, теоретичне і пізнавальне значення й вимагає поглибленого й об'єктивно аргументованого дослідження.

Наукове осмислення громадсько-політичного життя та культурно-просвітницької діяльності А. Крушельницького (1878–1937 рр.) є важливим й актуальним завданням української національної історіографії. Сприяюню його розв'язання й покликана ця монографія.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Монографічне дослідження є складовою частиною науково-дослідної теми кафедри історії України, археології та спеціальних галузей історичних наук Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка й виконане у рамках комплексної проблеми «Українські землі в кінці XVIII ст. – на початку XXI ст.: управління, соціально-економічне становище, видатні постаті» (державний реєстраційний номер 0106U012430).

Мета дослідження – аналіз громадсько-політичного життя та культурно-просвітницької діяльності А. Крушельницького в окреслений період.

Для реалізації мети визначено **основні завдання**:

- проаналізувати формування світоглядних орієнтирів і важливість родинного виховання і провідних громадських діячів у становленні А. Крушельницького як особистості, громадсько-політичного та культурно-просвітницького діяча;
- дослідити його педагогічну роботу;
- висвітлити роль у діяльності українських інституцій;
- прослідкувати працю А. Крушельницького на посаді міністра освіти МНО УНР;
- розкрити його участь у функціонуванні УНРади й закордонної групи у Відні;
- з’ясувати роль у складі педагогічної місії МНО УНР;
- простежити редакторську працю у «Нових шляхах» і «Критиці»;
- охарактеризувати видавничу справу;
- оцінити публіцистичну діяльність;
- висвітлити внесок А. Крушельницького у загальноукраїнський громадсько-політичний та культурно-просвітницький процес, осмисливши його пізнавальне й практичне значення для сучасного розвитку.

Об’єкт дослідження – суспільно-політичні та культурно-просвітницькі процеси, пов’язані з діяльністю А. Крушельницького в окреслений період.

Предмет дослідження – особливості громадсько-політичної і культурно-просвітницької діяльності А. Крушельницького (1878–1937 рр.).

Хронологічні рамки монографічного дослідження визначені роками життя та діяльності А. Крушельницького (1878–1937 рр.). Нижня межа обумовлена роком народження (1878 р.), відповідно верхня – пов’язана з роком його смерті (1937 р.). Однак автори монографії свідомі того, що фактична дата народження є дуже умовним показником громадсько-політичної та культурно-

просвітницької діяльності А. Крушельницького, тому за нижню межу варто все ж таки обрати 1898 р., час його вступу на філософський факультет Львівського університету, активність у студентській самостійницькій групі «Молода Україна», знайомство з І. Франком, видання збірки оповідань «Пролетарі» тощо. Такий хронологічний підхід дає змогу цілісно й об'єктивно дослідити громадсько-політичне життя і культурно-просвітницьку діяльність А. Крушельницького.

Територіальні межі дослідження охоплюють регіони, пов'язані із життям, громадсько-політичною та культурно-просвітницькою діяльністю А. Крушельницького, а саме: територію Галичини, Австро-Угорщини, УСРР, АКРСР (КАРСР з 1936 р.), РСФРР, СРСР. Зокрема, Східна Галичина входила наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. до Австро-Угорської імперії. Після її розпаду, Східна Галичина у 1918 р. відійшла до складу ЗУНР, з 1920 р. – до Польщі. У 1932 р. А. Крушельницький виїхав до УСРР, з 1935 р. відбував термін ув'язнення на Соловках (РСФРР), у 1937 р. – розстріляний у Сандармоху (КАРСР).

Методологічна основа дослідження. Основоположними принципами наукового дослідження є історизм, об'єктивний аналіз подій і фактів, незалежно від класових, політичних, партійних чи ідеологічних нашарувань.

Дослідження проведено на основі комплексного використання загальнонаукових методів: історичного, логічного, систематизації; власне історичних: проблемно-хронологічного, синхронічного, порівняльно-історичного; міждисциплінарних: статистичного, системно-структурного, емпірико-теоретичного, методу актуалізації й діахронії, з метою вивчення архівних документів, першоджерел використано методи індукції та дедукції.

Одним із провідних методів, яким послуговувався автор у написанні монографії, став біографічний метод, що дозволив оцінити та визначити громадсько-політичну та культурно-просвітницьку діяльність А. Крушельницького досліджуваного періоду.

Наукова новизна одержаних результатів зумовлена сукупністю поставлених завдань та засобами їх розв'язання. У роботі:

вперше:

- концептуально, комплексно, цілісно, всебічно та ґрунтовно досліджено громадсько-політичну та культурно-просвітницьку діяльність А. Крушельницького (1878–1937 рр.);
- проаналізовано й класифіковано джерелознавчий та історіографічний матеріал із досліджуваної проблематики;
- уведено в науковий вжиток значну кількість важливих маловідомих і невідомих, раніше недоступних архівних і рукописних джерел та документів;

удосконалено:

- формування світоглядних орієнтирів А. Крушельницького, що вплинули на його становлення як громадсько-політичного і культурно-просвітницького діяча;
- чинники, що сприяли популяризації ним радянфільства у Східній Галичині;

новий рівень отримало:

- вивчення основних напрямків громадсько-політичної та культурно-просвітницької діяльності А. Крушельницького та її значення для історії України.
- висвітлення внеску А. Крушельницького у загальноукраїнський громадсько-політичний та культурно-просвітницький процес.

Практичне значення одержаних результатів полягає у висвітленні громадсько-політичної та культурно-просвітницької

діяльності А. Крушельницького, що сприятиме поглибленню вивченню досліджуваної проблеми та використанню досвіду його праці в сучасних умовах суспільного розвитку. Зібраний фактологічний матеріал, джерельно-документальна база дослідження можуть бути використані у науково-дослідній роботі істориків, істориків культури, літературознавців, педагогів, більш вузьких наукових досліджень, що стосуватимуться окремих напрямків громадсько-політичної та культурно-просвітницької діяльності А. Крушельницького.

Пропоновані результати є важливими для розв'язання багатьох сучасних проблем, подолання усталених стереотипів щодо особи А. Крушельницького та побудови цілісної моделі сучасного громадсько-політичного та культурно-просвітницького життя на сучасному етапі.

Окрім того положення і висновки монографії можуть бути використані при написанні узагальнюючих праць з історії Східної Галичини та окремих розділів навчальних посібників, підручників з історії України, а також у розробці програм та підготовці нормативних та спеціальних курсів із зазначених дисциплін, у науково-популярних виданнях, побудові експозицій у музеях відповідного профілю.

Апробація результатів монографії. Основні положення, висновки й матеріали монографічної роботи обговорювалися на засіданнях кафедри історії України Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, Міжнародних та Всеукраїнських наукових, науково-теоретичних й науково-практичних конференціях, наукових читаннях: Міжнародній науково-практичній конференції «Тернопіль і Тернопілля в історії та культурі України і світу (від найдавніших часів до сьогодення)» (м. Тернопіль, 15 квітня 2012 р.); Міжнародній науково-практичній конференції на тему:

«Тернопіль і Тернопілля в історії та культурі України і світу (від найдавніших часів до сьогодення)» (м. Тернопіль, 26 квітня 2013 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Релігія і освіта: історичний і сучасний контекст взаємовідносин» (м. Тернопіль, 27–28 лютого 2013 р.); Міжнародній науковій конференції на тему: «Українська еліта як чинник цивілізаційного поступу українства» (м. Київ, 24 жовтня 2013 р.); VIII Всеукраїнській науковій конференції «Проблеми та перспективи наук в умовах глобалізації» (м. Тернопіль, 15 листопада 2012 р.); Третіх наукових читаннях імені академіка Я. Д. Ісаєвича (Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича (м. Львів, 7–8 березня 2013 р.); Вісімнадцятій Всеукраїнській науковій конференції молодих істориків науки, техніки і освіти та спеціалістів, присвяченій 150-річному ювілею В. І. Вернадського (м. Київ, 26 квітня 2013 р.); Третій Всеукраїнській науковій конференції з міжнародною участю «Актуальні проблеми соціально-гуманітарних наук» (м. Дніпропетровськ, 20 грудня 2013 р.); Всеукраїнській науковій конференції «Україна в контексті європейської історії» (м. Тернопіль, 25–28 березня 2014 р.) та інших.

Структура монографії. Робота складається із переліку умовних позначень, вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел (609), додатків (33, з них 2 таблиці). Загальний обсяг монографії складає – 302 сторінки, з них основного тексту – 212.

РОЗДІЛ 1

ІСТОРИОГРАФІЧНІ, ДЖЕРЕЛОЗНАВЧІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Історіографія проблеми

В українській історіографії до сьогодні не має жодного ґрунтового наукового історичного дослідження, у якому б аналізувалася громадсько-політична та культурно-просвітницька діяльність А. Крушельницького, більше того, дослідники у загальних історичних працях практично не згадують його.

Історіографію праць з досліджуваної проблематики умовно можна поділити на такі групи: до першої групи належать загальні праці з історії України, політичної історії, нариси культурно-просвітницьких і суспільно-політичних рухів, історії держави і права; до другої – публікації дослідників української діаспори; до третьої – праці радянських учених; до четвертої – дослідження сучасних українських науковців.

Перша група представлена працями з історії України, політичної історії, нариси культурно-просвітницьких і суспільно-політичних рухів, історії держави і права. Зокрема, це дослідження Т. Гунчака [1], І. Нагаєвського [2], Ю. Зайцева [3], С. Кульчицького [4], В. Смоля [5], Я. Грицака [6], В. Іванова [7]. Так, Т. Гунчак пише про трагічні події для України і українців у 30-х рр. ХХ ст., наголошуючи в основному на політичних процесах цього часу, наводить приклади знищення як окремих осіб, так і цілих інституцій [1, с. 195–203]. І. Нагаєвський згадує про утворення 9 квітня 1919 р. у Рівному на Волині нового лівого уряду, в складі якого перебував й А. Крушельницький. Автор

загалом наголошує на основних напрямках його роботи, не акцентуючи увагу на особах чиновників [2, с. 289].

Ю. Зайцев основну увагу приділяє відродженню влади Директорії, її внутрішньому становищу і спробам реформувань [3, с. 236–238]. Аналізуючи культурне життя західноукраїнських земель у міжвоєнний період, наголошує на політизації літературного процесу, виділяє групу так званих «пролетарських письменників», об'єднаних у літературно-мистецьку групу «Горно», яка видавала часопис «Вікна» і до якої належала група «новошляхівців», що гуртувалася навколо журналу «Нові шляхи», редактором якої був А. Крушельницький [3, с. 276].

С. Кульчицький, аналізуючи політику радянського керівництва щодо Західної України, наголошував на тому, що галицька інтелігенція намагалася за рахунок виїзду до УСРР отримати працю або фахову підготовку в середній та вищій радянській школі. Окрім того автор зазначав на фінансуванні не лише прокомуністичних, але й некомуністичних структур у Західній Україні з метою отримання підтримки серед населення. На його думку, після самогубства М. Скрипника у 1933 р. в радянській Україні розпочалося справжнє полювання на вихідців із Західної України [4, с. 273–278].

Колектив авторів історії України за редакцією В. Смолія основну увагу приділяє політичній ситуації в УНР у квітні-травні 1919 р. Зокрема, уряду Б. Мартоса, МНО в якому очолював А. Крушельницький. Очільник кабінету уряду оголосив про орієнтацію на власні сили, на забезпечення армії та сімей військових [5, с. 251]. Значна увага приділена «кам'янецькому періоду» уряду УНР, однак про участь в його роботі А. Крушельницького не йдеться [5, с. 252–253].

Я. Грицак пише про репресії проти тих галичан-комуністів, які виїхали до УСРР в 1920 – на початку 1930-х рр. під впливом

прорадянської ідеології, а саме: Антона та Івана Крушельницьких [6, с. 197]. Хоча, як відомо, до УСРР виїхали практично усі члени родини Крушельницьких у 1934 р. В. Іванов розглянув нетривалий, але насичений подіями, час відродження Українська національної держави, становлення уряду УНР і основні завдання його функціонування (1917–1920 рр.) [7].

Фактично, на 8 травня 1934 р. майже усі з родини Крушельницьких переїхали зі Львова до Харкова. У нових умовах намагалися продовжити громадську роботу, але вже в листопаді 1934 р. почалися арешти, спершу батька, тоді братів. Як учасницю контрреволюційної організації, що працювала проти вождів партії, в ніч на 15 грудня Володимиру теж забрали на допит [602, с. 431]. 17 грудня 1934 р. відповідно до «вироку у справі терористів-білогвардійців» розстріляно братів Володимири – Івана та Тараса. Усіх інших з родини – Антіна, Володимиру, Богдана та Остапа – вивезли на Соловки у середині квітня 1935 р. У таборах мали відбути по 5 років усі, окрім батька, за ухвалою суду йому присудили 10 років [601].

З весни 1935 р. багато української інтелігенції та В. Крушельницька у їх числі працювала на будівництві в Біломоро-Балтійському таборі з утриманням на островах, на особливому обліку [602, с. 432]. З 27 травня 1935 р. її перевели до Соловецького табору особливого призначення на роботу лікаря табірною лазарету. Уже на Соловках Володимиру засудили вдруге, відповідно до заяви адміністрації в'язниці «... про наміри доньки Петлюрівського міністра помститися за знищення рідні» [601].

Незважаючи на солідність і значимість зазначених видань, задекларованій проблемі не відведено належної уваги, зважаючи на те, що автори не ставили перед собою завдання проаналізувати

громадсько-політичну та культурно-просвітницьку діяльність А. Крушельницького у досліджуваний період.

У другій групі подано публікації дослідників української діаспори, таких, як: І. Боднарука [8, с. 92–95], М. Гави [9, с. 591–592], Б. Романенчука [10, с. 197–226] та інших. Зокрема, І. Боднарук писав про складні умови, у яких опинилися українці упродовж 1920–1930 рр. у складі Польщі, що й стало, на його думку, причиною орієнтації на УСРР, де, здавалося, політичний процес вів нестримно до повної суверенності «української радянської держави» [8, с. 92]. Окрім того автор вважає, що А. Крушельницький видавав у Львові «за большевистські гроші» «Нові шляхи», яким хотів підкопати «Літературний вісник». Перші числа журналу не викликали підозрінь, у якому напрямі йде журнал. Але дедалі «Нові шляхи» стали на радянські позиції» [8, с. 92].

І. Боднарук повідомляв про виїзд сім'ї Крушельницьких до радянської України, наголошував на тому, що виїхали «... Крушельницькі з усім майном, забрали з собою навіть кімнатну собачку» [8, с. 94]. Автор зазначав, що 13–15 грудня 1934 р. виїзна сесія військової колегії Найвищого суду СРСР розглянула справу «28 українських громадян, письменників, критиків і діячів української культури, засудили їх до розстрілу. Серед розстріляних були такі письменники: Іван Крушельницький, його брат Тарас...» [8, с. 92–93].

До поданої І. Боднаруком інформації варто внести певні корективи. А. Крушельницького і його синів – Івана й Тараса арештовано ще у листопаді 1934 р., звинувачено у керівництві націоналістичною організацією й 17 грудня 1934 р. – розстріляно. Натомість, кримінальну справу їх батька Антона переглянуто і у березні 1935 р. заслано на десять років на Соловки. 23 жовтня 1937 р. «трійка» УНКВС в Ленінградській області винесла йому

смертний вирок і у той же день привела у виконання [11, с. 377]. Згідно із ухвалою військової колегії Верховного Суду СРСР № 4н-011856/57 від 19 жовтня 1957 р., у якій зазначалося, що засуджено А. Крушельницького безпідставно й кримінальну справу припинено за відсутністю складу злочину [65, арк. 218].

І. Боднарук повідомляв цікаву інформацію щодо тісних і дружніх стосунків сім'ї Крушельницьких із радянським консулом у Львові й галицькими комуністами. У Березові Вижньому, біля Яблунева, з'їздилися на канікули консул Г. Радченко, віце-консул з дружиною, дочкою і служницею, дружина депутата від «Сельробу» («лівиці») К. Вальнецького, Софія з малим сином і Я. Галан [8, с. 94]. А. Крушельницький мріяв про переїзд у Наддніпрянську Україну, не вірячи, що там також складно, а то й небезпечно, жити таким, як він. Існує думка, що саме радянський консул у Львові Г. Радченко радив йому переїхати до Харкова [539].

І. Крушельницький дружив з Я. Галаном, який у Нижньому Березові в 1929 р. одружився з дочкою місцевого коваля. Через рік вони уже ворогували, Я. Галан постійно критикував І. Крушельницького. І. Боднарук писав про те, що останній «був великим циніком і з сарказмом висловлювався про галицьку пресу й наші установи» [8, с. 94]. Власне автор припускає, що саме Я. Галан спричинився до смерті сина А. Крушельницького – Івана, тому що писав на нього доноси [8, с. 94].

М. Гава писав про те, що у студентські часи А. Крушельницький був членом групи, яка видавала місячник «Молода Україна», об'єднувала свідомих учнів середніх шкіл і студентів університету в Західній Україні [9, с. 591–592]. Він зазначав на тому, що А. Крушельницький відомий своєю творчою працею і організаторськими здібностями як директор української гімназії «Рідної школи» ім. Т. Шевченка у Городенці в 1911–

1918 рр. [9, с. 592]. Однак М. Чаграк повідомляє про те, що А. Крушельницький був директором української приватної гімназії у м. Городенці упродовж 1912–1918 рр. з перервами [12, с. 70].

М. Гава намагався довести, що виїзд сім'ї Крушельницьких до УСРР пов'язаний із тим, що Антін вважав «. підсоветську Україну землею обітованою, і повіривши у широкий розквіт української культури, покинув разом зі своїми синами й донькою Західну Україну і переселився до Києва» [9, с. 592]. Слід визнати, що ставлення до ідейного вибору Крушельницьких було надзвичайно коректним [479, с. 238].

Натомість, внучка А. Крушельницького, Лариса, згадувала про те, що у травні 1934 р. вони виїхали до Харкова [13, с. 118], а не до Києва, як повідомляв М. Гава. О. Рубльов пише про те, що Крушельницькі розпочали виїжджати зі Львова ще у 1931 р., йдеться про дочку Володимиру, яка навчалася в аспірантурі Венерологічного інституту [14, с. 547]. Через радянського консула у Львові Г. Радченка вона звернулася до Наркомздорову із клопотанням про переїзд до Харкова. У жовтні цього ж року, вона першою з родини прибуває до міста та клопочеться про роботу [600, с. 122]. Згідно із наказом Наркомздорову В. Крушельницьку призначено від 2 листопада 1931 р. асистентом-практиком Інституту венерології та дерматології під керівництвом професора О. Кричевського [601].

З листів, які Володимира пише до рідних, відомо, що їй призначили стипендію у розмірі 170 карб., навчання триває з 8.30 – до 15.00 «... вранці дитяча амбулаторія. Біля 10 години змінюють хорим перев'язки. Потім амбулаторія дорослих, о 12.00 короткий відпочинок. Потом ми молоді нишпоримо по всіх кутах інституту і встромляємо свій ніс де тільки можна. О 2-ій розбір хорих професором. В інституті виключно наукова підготовка

кадрів. В аспіранти попасти нелегко, або трудно». Впродовж навчання Володимира часто бере участь у семінарах з доповідями, до яких дуже ґрунтовно готується опрацьовуючи німецькі та англійські журнали, на різноманітні теми, зокрема етіологію та терапію червоної вовчанки. Вона самостійно вивчає гістологію хвороб шкіри і техніку приготування гістологічних зрізів – «гісто-біологію». Окрім науково-практичної роботи «дістала суспільну загрузку» з ліквідації неписьменності в інституті «2 рази в декаду» провадить навчання української мови [601].

Харківський інститут венерології та дерматології займався спостереженням умов праці та стану здоров'я працівників тракторного заводу у місті, де провадив ліквідацією гнійничкових захворювань у робітників. Розпочинаючи з 17 березня 1932 Володимира працює асистентом в Українському державному інституті патології і гігієни праці, займається науково-дослідною роботою з вивчення сепсису у шахтарів Донеччини [601].

Внучка Лариса у споминах «Рубали ліс. Спогади галичанки» [13, с. 118–131] згадувала про те, що їх родина мала змогу виїхати до Канади, де її діда Антона добре знали як літератора й редактора [13 с. 118]. До речі, М. Хандога, головний редактор «Народного слова» із Пітсбурга (США) повідомляв його, як редактора «Нових шляхів» у Львові, що часопис був дуже добре редагований, у листі йшлося й про те, щоб поширювати його на теренах Америки [15, арк. 14–15]. Як згадувала Лариса, її бабуся, вважала, що з Канади можна повернутися, принаймні, навідуватися до Галичини, а з радянської України «назад дороги немає» [13 с. 118].

М. Гава також подає останні роки життя А. Крушельницького в ув'язненні. «Зажурений, посивілий батько-Крушельницький, ледве пересуваючи ноги по темній коморі, жив на далекій півночі

у соловецькому кремлі. Єдиною розрадою для батька була його донька, що так само сиділа тут же в кремлі й працювала лікарською помічницею у соловецькому шпиталі. Восени 1937 року перевезли старого Антона Крушельницького до інших таборів, де доля його залишилася незнаною» [9, с. 592].

С. Підгайний писав про те, що «Глибокої осені 1937 року повезли і старого Крушельницького шукати ще нових, незнаних нетрів советської Півночі, щоб уже випив він повну чашу глуму і страждань за свою і синів наївність та віру в «советське ельдорадо» [16, с. 86].

Доволі розлогу інформацію про А. Крушельницького подав М. Романенчук, в основному присвятивши її йому як літератору. Так, автор повідомляв про прибуття А. Крушельницького до Коломиї у 1904 р., листування з І. Франком, надсилання йому на рецензію п'єси «Де серце мовить», у якій відобразив деякі риси сполонізованого коломийського міщанства [10, с. 207–208]. Автор писав про те, що оцінив її І. Франко як слабку, відповідно Антін не зміг її опублікувати. Подав інформацію про його перебування у Станиславові, Коломиї, Бережанах. Спільне видання зі В. Старосольським літературної серії «Живі струни» – розповідь з перекладу польського поета-модерніста Станіслава Пшибишевського. Зазначений переклад критикував як І. Франко, так і С. Єфремов за патріархальність поданої у творі моралі [10, с. 208]. Натомість, другий випуск «Живих струн», переклад польської письменниці Габрієли Запольської «В гірничій діброві» І. Франко оцінив позитивно [10, с. 208]. Опісля він видав третій випуск «Живих струн» – «Люди з одної доби» Ореста Авдиківського, четвертий – його власна збірка оповідань «Пролетарі» (1899 р.) про погляди на сучасну літературу і п'ятий випуск драми Владислава Оркана «Ніч» з передмовою В. Старосольського [10, с. 208].

М. Романенчук писав про те, що саме під впливом творчості І. Франка А. Крушельницький відійшов від модернізму С. Пшибишевського і перейшов до соціального реалізму, який пропагував у Галичині [10, с. 208]. Окрім того, автор подав перелік творів, виданих А. Крушельницьким [10, с. 208–209].

Отже, публікації дослідників української діаспори охоплюють значний пласт як громадсько-політичної, так і культурно-просвітницької діяльності А. Крушельницького, однак її автори допускають окремі помилки й хиби, що було свідченням того, що вони у силу ідеологічних причин не змогли повною мірою користуватися інформацією, що зберігалася у радянських державних архівах.

Третя група – праці радянських учених. Основну увагу приділено літературним зацікавленням А. Крушельницького. Автори намагалися показати формування через вплив на нього не лише особи І. Франка, але й його творів. Це, в основному публікації таких авторів, як: С. Трофимука [17, с. 98–101; 18, с. 84–90; 19, с. 75–81; 20, с. 146–153], Г. Панкевича [21, с. 113–115]. Незважаючи на домінування у середовищі радянської науки марксистсько-ленінської ідеології, автори використали значну частину фактичного матеріалу, тим самим доповнивши не лише філологічну, але й історичну науку фактологічними даними.

С. Трофимук започаткував традицію вивчення епістолярної спадщини А. Крушельницького, аналізуючи окремі листи І. Франка до автора, у яких основну увагу приділив їх літературним взаєминам [17, с. 98–101]. І. Франко постійно цікавився творчістю А. Крушельницького, починаючи з 1900 р. між ними налагодилися тісні зв'язки. Звичайно, що листи І. Франка до А. Крушельницького лише частково висвітлюють творчі й особисті взаємини двох письменників. Значний інтерес

складають листи А. Крушельницького до І. Франка, рецензії останнього на його твори, а також літературно-критичні розвідки і рецензії А. Крушельницького на художні твори І. Франка. Аналіз матеріалів свідчить про те, що І. Франко, як принциповий і вимогливий критик намагався застерегти молодого А. Крушельницького від захоплень модерном, скерувати його до реалізму [18, с. 84–90].

Окрему частину публікацій С. Трофимук присвятив «віденському» і «львівському» періодам діяльності А. Крушельницького, його творчим взаєминам з письменниками й видавцями в УСРР тощо [19, с. 75–81]. А. Крушельницький намагався широко пропагувати твори І. Франка, розробляв з ним спільні літературні проекти [20, с. 146–153].

Г. Панкевич основну увагу приділив столітньому ювілею А. Крушельницького як педагогу, залишивши поза увагою його не лише педагогічну, але й громадсько-політичну і культурно-просвітницьку тощо [21, с. 113–115].

Загалом, варто відзначити певну односторонність праць радянських дослідників, які, виходячи з умов радянської ідеології, не змогли цілісно проаналізувати діяльність А. Крушельницького, а намагалися шаблонно й стереотипно дослідити її.

Четверта група представлена публікаціями сучасних українських науковців. Це праці таких дослідників, як: О. Рубльова, Ю. Черченка [22; 23], В. Даниленка, Г. Касьянова [24], В. Даниленка, Г. Касьянова, С. Кульчицького [25], Г. Касьянова [26], Ю. Шаповала [27], М. Дубини [28], О. Добржанського [29], Г. Цвенгроша [30], І. Лікарчука [31], Н. Чаграк [32, с. 184–189; 33, с. 248–254; 34, с. 428–434; 35, с. 175–177; 36, с. 68–72, 37; 38, с. 13–18], А. Боровика [39], С. Підгайного [16] та інших.

Зокрема, О. Рубльов та Ю. Черченко зазначають, що у грудні 1934 р., у першій «кіровській хвилі», серед 28 представників української інтелігенції на підставі вироку виїзної сесії військової колегії Найвищого суду СРСР під головуванням В. В. Ульріха, що відбулася 13–15 грудня 1934 р. у Києві розстріляно, зокрема, західноукраїнських літераторів Івана Крушельницького та Романа Сказинського. Водночас репресіям піддано й інших членів родини Крушельницьких – відомого письменника й громадського діяча А. Крушельницького та його другого сина – Тараса, що у 1932 та 1934 рр. переїхали до УСРР. У праці також йдеться про фінансову заборгованість українських радянських видань А. Крушельницькому [22–23].

В. Даниленко, Г. Касьянов, С. Кульчицький наголошують на складних умовах, у яких перебувала українська інтелігенція у 20–30-ті рр. ХХ ст. З одного боку, автори позитивно оцінюють умови для культурного розвитку українців у 20-ті роки, з іншого – висловлюють негативне ставлення боротьби радянської системи із прибічниками українізації в 30-ті рр. ХХ ст. [24–25].

Г. Касьянов аналізує не лише соціальний портрет української інтелігенції 20–30-х рр. ХХ ст., але й досліджує її історичну долю. Автор намагається показати, що у радянській системі цінностей українській національній інтелігенції не відводилося місця, позаяк її майбутнє визначалося більшовицькою ідеологією [26].

Ю. Шаповал повідомляв про те, що розстріл так званих «терористів», які входили до «Об'єднання українських націоналістів», організації, що мала на меті повалення радянської влади шляхом здійснення терористичних актів, диверсій та шкідництва. Виїзна сесія військової колегії Найвищого суду СРСР під головуванням В. Ульріха розглянула справи 37 осіб. Серед яких були й Крушельницькі, власне Антон під тиском

слідства «визнав» себе керівником «Об'єднання українських націоналістів» [27, с. 153–154].

М. Дубина писав про літературну працю А. Крушельницького, наголошував на його непересічному талантові як автора, публіциста, видавця [28]. У монографії О. Добржанського згадується про започаткування діяльності товариства «Молодої України», створення видавничого комітету, до складу якого, окрім В. Сімовича, Г. Герасимовича, М. Івашка, належав і А. Крушельницький. Видання останнім збірки «Серце» [29, с. 413–414].

Г. Цвенгрош доволі узагальнено пише про перебування А. Крушельницького на посаді міністра МНО УНР, основну увагу звертає на постановку задекларованої проблематики [30, с. 25–29]. Про міністрів освіти України, в тому числі й про А. Крушельницького, йдеться у праці І. Лікарчука [31, с. 123–128].

Н. Чаграк досліджувала педагогічну діяльність А. Крушельницького на теренах Станиславщини [32, с. 184–189], його педагогічні погляди [33, с. 248–254], питання морального виховання на принципах християнської етики у педагогічній спадщині А. Крушельницького [34, с. 428–434]; ідею національної школи у педагогічних поглядах С. Русової та А. Крушельницького [35, с. 175–177]; роль сім'ї як чинника формування світогляду останнього [36, с. 68–72]; педагогічні погляди і просвітницьку діяльність А. Крушельницького [37; 38, с. 13–18].

Проблема українізації загальноосвітніх шкіл за часів виборювання державності (1917–1920 рр.) й роль А. Крушельницького у діяльності закордонної місії, скерованої до Відня з метою налагодження друку україномовних підручників, аналізував А. Боровик [39, с. 264–281].

З усіх зазначених авторів, найбільше інформації про переїзд А. Крушельницького зі Львова до Харкова у 1934 р., заборгованість радянських видавництв щодо виплати гонорарів західноукраїнським авторам, у тому числі й А. Крушельницькому, сумлінного виконання ним обов'язків педагога, про протидію «Нових шляхів», редагованих ним, «Літературно-науковому вістнику», його арешт і подальшу долю – писав О. Рубльов [14].

У праці С. Підгайного йдеться про зацікавлення А. Крушельницького більшовизмом, виїзд до УСРР, арешт і розстріл синів, його перебування у Соловецькому кремлі тощо [16, с. 85–86].

Певний внесок у поступ історіографії праць із задекларованої проблематики внесли й автори цієї монографії [40, с. 145–148; 41, с. 160–165; 42, с. 195–199; 43, с. 10–13; 44, с. 55–63; 45, с. 177–120; 46, с. 24–28; 47, с. 109–114; 48, с. 85–89; 49, с. 142–146; 50, с. 453–465; 51, с. 252–255; 52, с. 151–158; 53, с. 59–62; 54, с. 131–140; 55, с. 126–131; 56, с. 111–115] та інших.

Отже, за значний період вивчення задекларованої проблематики нагромаджено певну кількість в основному науково-популярної літератури, що тим чи іншим чином є дотичною до різних аспектів досліджуваної проблеми. Однак вона не є систематично структурованою й цілісною, комплексно не розкриває проблему в цілому, а лише поверхово, тому недостатнє вивчення цієї проблеми вимагало подальшого її предметного дослідження, що сприяло б глибшому аналізу громадсько-політичного життя і культурно-просвітницької діяльності А. Крушельницького в окреслений період.

До цього часу не було підготовлено спеціальних монографічних праць, у яких досліджувалася б громадсько-політична і культурно-просвітницька діяльність А. Крушель-

ницького (1878–1937 рр.) загалом, вплив родинного середовища і провідних громадських діячів на формування його як особистості, громадсько-політичного та культурно-просвітнього діяча, праця в українських державницьких структурах: на посаді міністра освіти МНО УНР, члена УНРади й закордонної групи у Відні, участь в діяльності педагогічної місії МНО УНР, українських інституцій, редакційно-видавнича і літературно-перекладацька справа, співпраця з українськими видавничими товариствами у Відні зокрема.

1.2. Джерельна база

Підготовка монографії вимагала опрацювання значного обсягу різноманітних фондів, архівних матеріалів, друкованих і рукописних джерел. Основою джерельної бази дослідження є сукупність документів і матеріалів центральних й обласних державних українських архівів, наукових й універсальних бібліотек України.

Необхідність детального аналізу громадсько-політичного життя та культурно-просвітницької діяльності А. Крушельницького вимагала опрацювання необхідної джерельної бази, що містить значний масив неопублікованих та виданих документів.

Умовно джерельну базу монографічного дослідження можна поділити на такі групи: перша група – матеріали центральних і обласних державних архівів України; друга група – опубліковані джерела; третя група – періодичні видання; четверта група – авторські твори А. Крушельницького; п'ята група – Інтернет-ресурси.

Перша група представлена матеріалами центральних і обласних державних архівів України. Зокрема, певна частина

використаних джерел зберігається у ЦДАВО України. Зокрема, у фонді 2201 «Міністерство освіти Української Держави, м. Київ», авторами монографії використано матеріали, пов'язані із повідомленнями, поданими у журналі «Вільна українська школа» про книги, що вийшли чи виходитимуть з друку в різних видавництвах [57, арк. 3–61 зв.].

Використані матеріали фонду 2582 «Міністерство народної освіти Української Народної Республіки, мм. Київ, Вінниця, Кам'янець-Подільський, з 1920 р. – Польща» [58–64] представлені доповіддю міністра А. Крушельницького Раді народних міністрів щодо становища освіти [58, арк. 22–23]; листом заступника міністра освіти С. Сірополка до голови Ради народних міністрів від 11 вересня 1920 р. з приводу нераціонального використання коштів головою педагогічної місії у Відні А. Крушельницьким [59, арк. 19–19 зв.]; листом голови педагогічної місії у справах видавництва шкільних книжок і підручників до радника міністерства народної освіти [60, арк. 2–4]; статутом єдиної школи в УНР [61, арк. 1–17]; таблицею, складеною на основі відомостей про кількість існуючих комплектів на 1919 р., надісланих до МНО [62, арк. 60–73]; листом директора видавничого товариства «Дзвін» до видавничого відділу [63, арк. 5–6]; таблицею, складеною на основі відомостей про кількість шкільних комплектів початкових шкіл, які утримуються повітовими і міськими самоврядуваннями України на державні кошти [64, арк. 218–218 зв.].

У ГДА СБУ використано матеріали фонду 6 «Кримінальні справи на реабілітованих осіб», справу 44987-ФП «Дело по обвинению Крушельницкого А. В. и др.» [65]. Зокрема, у ній подано опис документів у справі щодо арешту А. Крушельницького і Ю. Бачинського; постанову щодо «злочинної діяльності»; обрання запобіжних заходів; ордери на арешти та

обшуки; протоколи особистого обшуку; ухвалу виїзної сесії воєнної колегії Верховного Суду СРСР від 14 грудня 1934 р. щодо скерування кримінальної справи на додаткове розслідування; протокол допиту А. Крушельницького; свідчення І. Кулика, члена партії, голови Всеукраїнського союзу письменників; витяги з протоколів допитів різних осіб та очних ставок; обвинувальний висновок; вирок колегії Верховного Суду СРСР від 28 березня 1935 р.; рішення воєнної колегії Верховного Суду СРСР від 19 жовтня 1957 р. щодо відміни вироку суду у зв'язку з відсутності складу злочину та інші матеріали [65, арк. 1–224].

Основний масив архівних матеріалів й документів, без яких неможливо науково досліджувати проблему, вести аргументовану дискусію й робити обґрунтовані висновки, зосереджено у ЦДІАЛ України, фонд 311 «Редакція журналу «Нові шляхи», м. Львів, 1929–1932 рр.», до складу якого входить 112 справ. Опис першого тому першого розділу «Про діяльність редакції» представлено статутом видання (спр. 1) [66]; протоколами зборів членів видавничої спілки та анкетами, заповненими читачами про функціонування журналу (спр. 2) [67]; ухвалою редакції видавничої спілки про перехід на новий академічний правопис, прийнятий НТШ (спр. 3) [68]; ухвалою окружного суду про конфіскацію статті А. Крушельницького «На нові рейки» (спр. 4) [69]; статтею з празької газети «Нові шляхи в світлі чужої критики» (№ 8 за 1929 р.) (спр. 5) [70]; виписками з постанов, промов та резолюцій III з'їзду КПБ(У), зібраними Ю. Куликом (спр. 6) [71]; виписками зі статей, повідомлень з питань розвитку літератури, науки, мистецтва, суспільно-політичного життя (спр. 7) [72]; аналогічними матеріалами, поданими у другому томі (спр. 8) [73].

У другому томі подано листи культурно-освітніх установ, товариств і видавництв про передплату видання «Нові шляхи» (спр. 9) [74]; листи авторів з прізвищами на «А»–«Ш» щодо передплати журналу (спр. 10) [75]; листи культурно-освітніх установ з Австрії, США, Болгарії, Італії та інших країн про передплату журналу (спр. 11) [15]; листи різноманітних установ і приватних осіб про передплату журналу впродовж 1929–1932 рр. (спр. 12–14) [76–78]; листи Спиридона Черкасенка до головного редактора А. Крушельницького з приводу друку в часописі його творів (спр. 15) [79].

Другий розділ «Матеріали редакційного портфеля» представлено оповіданням Ореста Авдиковича «На згарищах», «Хвилина радості», «Чернець», «Туга», фрагментом твору «Ой, у рідному та на дикому полі» (спр. 16–18) [80–82]; оповіданням Адама Поля «Казка майбутності» з передмовою і перекладом С. Масляка (спр. 19) [83]; статтями Ієремії Айзенштока «До організації українського літературознавства» (спр. 20) [84]; Джованні Аморотті «Сучасна італійська література» (спр. 21) [85]; М. Андрусяка «Петр Чубатий. До питання про джерела II частини «Fata morgana» М. Коцюбинського» (спр. 22) [86]; П. Антоновича «Паризька комуна» (спр. 24) [87]; А. Аршавського «Внутрішня організація колгоспів», опублікована у журналі «Огонек», 1930 р. (спр. 25) [88]; Д. Багалія «Всеукраїнська Академія Наук» (спр. 26) [89]; оповіданням Дмитра Бандрівського «З теки старої панни» (спр. 27) [90]; статтями С. Барука «Занепад II Інтернаціоналу» (спр. 28) [91]; Ю. Бачинського «Як я видавав українську еміграцію» (спр. 29) [92]; уривком поеми Тиміша Бездітного «Молоде село» (спр. 30) [93]; рецензією В. Безушка на повість Б. Лепкого «Зірка» (спр. 31) [94].

Важливе місце посідають статті М. Берна «Усуспільнення юридичної допомоги населенню», «Судова реформа на Україні» (спр. 32) [95]; оповідання Ж. Бернаноса «Розмова тіней» (спр. 33) [96]; вірші Є. Бережницького «Осінній дощ», «Куй долю», «Козак» та інших авторів (спр. 34) [97]; стаття Л. Бернса «Постна проповідь про заздрість» (спр. 35) [98]; вірш Р. Біндінга «Дождання» (спр. 36) [99]; стаття В. Бірчака «Літературна творчість Закарпаття в роках 1919–1929» (спр. 37) [100]; оповідання В. Бобровича «Змагання» (спр. 38) [101]; вірші Б. Бонауцолі «Сірина», «Жінки», «Думка» та інші, переклад М. Островерха (спр. 39) [102]; п'єсою Ф. Борозенка «Хоч сього діпняв – сам жертвов впав» – драма у трьох діях для сільських аматорських гуртків (спр. 40) [103]; статті А. Босого на суспільно-історичну тематику, зокрема «Організатор перемоги», приурочену 50-ти річчю народження академіка ВУАН М. Скрипника, «Основини й перша програма «Української радикально партії», «Календарна масова писемність» (спр. 41–44) [104–107]; статті Альфреда Будзиновського «Похід театру», «Фрагмент з театру» про походження, розвиток та діяльність театрального мистецтва (спр. 45) [108] та В'ячеслава Будзиновського «30 років», присвячену річниці селянського руху в Галичині, «Тирольці Сходу», про Леся Мартовича і революційний рух в Галичині ХІХ – початку ХХ ст. (спр. 46–48) [109–111]; статті М. Бурачека про образотворче й театральне мистецтво в Україні (спр. 49) [112]; М.Бутовича «Василь Крижанівський» про посмертну виставку художника у Львівському національному музеї 16 березня 1930 р. (спр. 50) [113]; І. Валько «Охорона здоров'я дітей на Україні» та «Нове в роботі Українського Біохімічного Інституту» (спр. 53) [114]; статті та оповідання І. Високо-Липського (спр. 54) [115]; стаття В. Вільховицького «О чим не пише націоналістична преса» (спр.

55) [116]; віденського кореспондента журналу «Нові шляхи» Ф. Вінера «До характеристики кризи західноєвропейського театру» (спр. 56) [117]; І. Власовського «Церква і просвіта» (спр. 57) [118]; С. Войналовича «Панфутуристи» (спр. 58) [119]; П. Волосенка «Лівобережними степами» (спр. 59) [120]; вірші А Волощака і В. Внука «Борець» (спр. 60) [121]; твори І. Волькер «Балада про жінку, Бога та чоловіка», «Казка про горбатого Йону» (спр. 61–62) [122–123]; стаття Т. Гавриленка «Огляд новішої української літератури з історії Запоріжжя» (спр. 63) [124].

Варто відзначити оповідання В. Газенклявера «Франсіз» (спр. 64) [125]; повість-легенду К. Гелєруна «Паломник Каманіта» (спр. 65) [126]; статті В. Герасимчука «Світла й тіні Хмельниччини», «Проблеми Мазепи» і «Проблеми областей Чорного моря» (спр. 66–67) [127–128]; В. Гериновича «Всесоюзна асоціація робітників науки і техніки для сприяння соціалістичному будівництву», «Культурне життя в Кам'янці на Поділлі», «Кам'янець на Поділлі» (спр. 68–69) [129–130]; А. Глєбова «Советская театральная олимпиада» (спр. 70) [131]; М. Гнатишака «Макс Гарйнардт», «З театру Піскатора в Берліні», «Синтетичний театр» (спр. 71–72) [132–133]; П. Горбенка «Ляльковий театр на Україні», «Графічне мистецтво на Україні» (спр. 73) [134]; С. Гординського «Образки з Довілю», «Формальні завдання сучасного малярства», «Михайло Андрієнко й театр», «Українські малярі в Парижі» (спр. 74–76) [135–137]; оповідання М. Горького «На Дніпрельстані», «Місто Жовтого Чорта» (спр. 77–78) [138–139]; п'єса Г. Гофмансталя «Дурень і смерть» (спр. 79) [140]; рецензії Б. Грабковецького на повісті Ю. Шкрумелюка «Дивні пригоди з воєнних часів» і Р. Купчинського «Заметіль» (спр. 80) [141]; стаття Б. Грасе «Про творчий нахил» (спр. 81) [142]; поема і п'єса В. Гренджа-Донського «На вершках

полонин», «На зеленій Гуцульщині» (спр. 82–83) [143–144]; поема-сатира І. Григоровича «Творчим душам в альбом» (спр. 84) [145]; оповідання К. Гриневич «Сліпці» (спр. 85) [146]; вірші Ю. Гринюка «Гостя», «Наше», «Люблю» та С. Гайферман «Лісові робітники» і «Форесто» (спр. 86) [147].

Необхідно виокремити статті Д. Грудина «До десятиріччя української спілки робітників мистецтва» і «Перспективи сезону українських театрів» (спр. 87) [148]; О. Гулько «Стан народної освіти на Україні» (спр. 88) [149]; уривок з роману Л. Гуни «Римські бики» (спр. 89) [150]; І. Гургули «Килими і писанки» (спр. 90) [151]; В. Данилевського «Технічні музеї на Україні» (спр. 91) [152]; оповідання П. Дереша «Страх» і «Ексофік-бар», «Баламута», «Засіла буржуазія.», рецензію на книгу М. Рудницького «Очі на уста» і на статті, вміщені у газетах «Нова зоря», «Новий час» і «Дністер» (спр. 92–94) [153–155]; статті В. Державина «Нові шляхи», подані у газеті «Вечірнє радіо», «Історична белетристика Богдана Лепкого» (спр. 95–96) [156–157]; М. Фуртак-Деркач «Причинки до життєпису Лесі Українки», написані на основі листування поетеси з М. Павликом, «Повість і оповідання на Радянській Україні», рецензії автора на твори В. Кузьмича, І. Ле, В. Гжицького, І. Дністровського, І. Кириленка, М. Ледянка (спр. 97–100) [158–161]; оповідання Д. Джойса «Нещасний випадок» (спр. 101) [162]; статтю А. Дівнича «Франківська академія» – музичний фестиваль про вшанування пам'яті Каменяра (спр. 102) [163]; вірші Л. Дмитерка (спр. 103) [164]; А. Дністровця «Зойк біжить», «У фабриці», «З війни спомин» (спр. 104) [165]; п'єсу П. Добромисла «Майстер долі» (спр. 105) [166]; цитати з твору Д. Донцова «Школа і релігія» (спр. 106) [167]; статтю Р. Драгана «Володимир Маяковський» (спр. 107) [168]; нарис В. Дубровського «Музеї в УСРР» (спр. 108) [169]; статтю

І. Дурбака «Німецька національність про Ремарка» (спр. 109) [170]; оповідання О. Дучимінської «Смерть Василька» (спр. 110) [171]; Г. Епіка «Під лісом» (спр. 111) [172]; вірш М. Желізка «Утома» тощо (спр. 112) [173].

У фонді 361 «Крушельницький Антін, письменник, журналіст, літературний критик, педагог, громадсько-політичний діяч, редактор журналів «Нові шляхи» і «Критика» у Львові. 1878 – 1937 рр.» зберігається 292 справи. Умовно їх можна поділити на дев'ять підгруп: творчі матеріали автора; особисті листи А. Крушельницького; авторські листи до А. Крушельницького; біографічні дані; інформація майново-господарського характеру; матеріали, зібрані А. Крушельницьким; статті та рецензії на праці автора; фотографії Антона і Марії Крушельницьких, їх родини та інших осіб; інформація про членів його сім'ї.

Перша підгрупа – творчі матеріали автора – представлена «Святим угодником божим Хомою»; повістями «Як промовить земля», «Як пригорне земля», «Справа Палатинського», «Біг у сутінках», «Кара», «Надаремне»; драмою «Тривога»; оповіданням «Епізод»; збіркою новел «Буденний хліб»; статтями «Про життя і творчість Семанюка І.», «Соціальний роман» Грінченка Б., «У проваллі», «Фальшива гра», «Поет-містик», «Бо пани тебе не приймуть», «Два питання», «Що розбилися в житті», «Політична лінія зах.-української національної демократії», «Два націоналізми», «Дитячі господарства», «Actio Catholica», «Західноукраїнське політичне життя», «Анархісти», «Самоманою і брехнею», «У гарячці 41⁰» і «Fata morgana», «Неминуче», «На нові рейки» і «Лавина котиться», «На стійці», «На чисту воду», «У крутежі надій», «Трагедія помилок», «Темні рицарі», «В обличчя нових подій», «Гітлерівський фашизм розгортається», Політичний світогляд Івана Франка», «За національну честь у школі», «Імперії», «Забави і забавки»,

«Брехливе покаяння В. Левинського», «Щурат чи Луцький», «Моя розмова з лідером УСРП – Матчаком»; планом і програмою лекції у м. Станиславові; доповідями, планами, інструкціями та іншими матеріалами про методикау навчання української мови та літератури в школах; посібником з математики для учнів початкових класів; доповіддю «Рідна школа» та «Замітки і спостереження управителя Городенківської гімназії; зауваженнями та критичними замітками А. Крушельницького до словників і підручників для початкових шкіл; рецензією «Мина Мазайло М. Куліша на галицькій сцені»; бібліографією поетичних творів І. Крушельницького, складеною його батьком та чорновими записами (спр. 1–37) [174–210].

У другій підгрупі зберігаються особисті листи А. Крушельницького. Йдеться про його листи до дружини М. Слободи-Крушельницької, написані упродовж 1900–1933 рр.; до доньки Володимири (1925–1927 рр.); сина Івана (1913–1929 рр.); сина Богдана (1926–1930 рр.); а також листи батьків до сина Богдана (1923–1933 рр.); листи батька до сина Тараса (1927–1932 рр.); до невстановлених кореспондентів (1904–1931 рр.); листування з Вінницьким філіалом бібліотеки України Академії наук, видавництвом «Рух» у Харкові та іншими про співпрацю (1907–1930 рр.) (спр. 38–49) [211–222].

Третя підгрупа представлена авторськими листами до А. Крушельницького. Оскільки авторів доволі багато, наводимо прізвища лише найвідоміших українських науковців, громадсько-політичних, культурно-просвітницьких діячів, поетів, письменників, художників, з якими товаришував, дружив, підтримував ділові контакти, або й просто спілкувався А. Крушельницький. Зокрема, з Д. Антоновичем, І. Бриком, М. Брилинським, М. Вороним, М. Галушинським, В. Гнатюком, М. Грушевським, В. Дорошенком, Д. Дорошенком, С. Єфремо-

вим, І. Калиновичем, О. Кисілевською, О. Кобилянською, З. Кузелею, О. Кульчицькою, Б. Лепким, М. Лозинським, Д. Лукіяновичем, О. Маковеем, І. Огієнком, В. Огоновським, І. Олесницьким, О. Кандибою, І. Раковського, М. Садовським, І. Свенціцьким, В. Сімовичем, В. Старосольським, В. Стефаніком, К. Студинським, С. Томашівським, С. Творидлом, К. Трильовським, І. Франком, П. Холодним, В. Щуратом та іншими особами (спр. 50–143) [223–316].

У четвертій підгрупі подано біографічні дані, представлені особистими документами. Зокрема, членськими книжками повітового кредитного товариства «Народного дому» в Городенці, інших товариств, службовими посвідченнями тощо (спр. 144) [317]; матеріалами службової діяльності – листуванням, доповідними записками, списками виборців та іншими документами про діяльність громадської ради у Городенці, бургомістром якої був А. Крушельницький упродовж 1916–1917 рр.; звітами, протоколами, листуванням, пов'язаним з діяльністю педагогічної місії при МНО УНР; посвідченнями, проектом закону, листуванням про діяльність УНРади та її законодавчої групи УНР у Відні у 1919–1923 рр.; доповідями, листами до А. Крушельницького про реорганізацію і стан українських шкіл, видання україномовних підручників, фінансові розрахунки; листуванням з «Просвітою», її філіями у Коломиї та Рогатині, староствами, приватними особами про організацію вечорів, надіслання літератури та інші питання, пов'язані з діяльністю А. Крушельницького на посаді директора гімназії (спр. 145–152) [318–325]; громадської праці – листуванням, запрошеннями, зверненнями українських товариств, редакцій, установ до А. Крушельницького про співпрацю; листуванням з українським інформаційним комітетом у Відні, комісією УНРади про видання шкільних підручників, організацію курсів вищої

освіти; статутами, протоколами, угодами про діяльність українських видавничих товариств «Дзвін», «Поступ», «Чайка», «Українська книжка»; протоколом засідання наради у Кам'янець-Подільському про перехід УГА за Збруч; статутом «Об'єднання українських видавництв», членом яких був А. Крушельницький; статутами педагогічних товариств, проектом загальних постанов для учителів тощо (спр. 153–158) [326–331]; інформацією про відзначення ювілеїв А. Крушельницького – програмами і запрошеннями наукових, культурно-освітніх установ, товариств на концерти, виставки, урочисті вечори, вітальні листи й телеграми суспільно-політичних і культурно-освітніх діячів з нагоди 25-ліття літературної діяльності автора (спр. 158 а – 159) [332–333].

У п'ятій підгрупі зберігається інформація щодо майново-господарського характеру – договорами про купівлю-продаж майна, укладеними Антоном і Марією Крушельницьким; квитанціями, рахунками книгарень, розписками та іншими фінансовими документами (спр. 160–161) [334–335].

Шоста підгрупа представлена матеріалами, зібраними А. Крушельницьким – це примірники газети «Діло» зі статтями про організацію українського університету у Львові; спогади М. Залізняка, М. Ірчана, Т. Марітчака і П. Стефаніва до історії УГА і УСС, зібрані у 1923 р.; спогади М. Залізняка, М. Ірчана та інших з історії УГА і УСС, зібрані безпосередньо А. Крушельницьким; звернення, промови та інші документи про визвольну боротьбу українського народу за незалежність; декларації, вирізки з газет «Народне слово», «Український прапор» і «Нова доба» з історії УГА і УСС; тези, звернення, листи про діяльність УСДП та УСРП; підручник з арифметики С. Дурека і В. Левицького «Рахунки для другого відділу початкових класів»; вірші невстановлених авторів «Поєдинок»,

«Школярі», «Гриць» та інші, надіслані А. Крушельницькому, а також вірші В. Юріїва «Літо на Словаччині», «Сучасність», «Залізний принц» до публікації (спр. 162–170) [336–344].

У сьомій підгрупі подано статті та рецензії на праці А. Крушельницького. Зокрема, статтю О. Турянського «Антін Крушельницький як письменник»; рецензії С. Корецького, А. Воханця та інших авторів на шкільні підручники (буквар і читанку), видані А. Крушельницьким (спр. 171–172) [345–346].

Восьма підгрупа представлена фотографіями Антона і Марії Крушельницьких, їх родини та інших осіб (спр. 173–174) [347–348].

У дев'ятій підгрупі подано інформацію про членів його сім'ї. Зокрема, про дружину Марію – подано статuti товариства «Вільна громада» та «Університету людового» ім. Т. Шевченка у Львові, складені за її участі; листи до чоловіка Антона; щоденник; листи до дочки Володимири; сина Івана; Тараса; листи до М. Крушельницької (спр. 175–184) [349–358]; доречно зауважити, що листування Антона і Марії Крушельницьких на сьогодні вже опубліковано [609]; дітей: дочки Володимири – її листи до батьків; брата Івана; інших осіб; запрошення товариств, редакцій, гуртків, надіслані їй; статут «Польського союзу лікарів в боротьбі із зловживанням наркотиків». 1921–1930 рр. (спр. 185–205) [359–379]; сина Івана: творчі матеріали – драми «На скелях», «Мури і межі»; хореографічна драма «Герої підпілля»; п'єси «Погоня за життям», «Біле й червоне», «Проекти пам'ятника Шевченка»; оповідання і етюди «Цісар і революціонер», «Шляхом іде він», «Мрячним шляхом»; новели і балади «Крик», «Балад про розбиті мрії», «Залізна корова»; драматичні поеми «Любов – шовковий м'ячик», «Поема про різьбаря», «Адама та Єва», «Спір за мадонну Сільвію»; поезії «Вересень», «Сповідь», «Десять струн», «Бажання», «Товарищі», «Виплавка чавуну»;

статті «Актор і його костюм», «Реформа одягу в СРСР», «Мистецтво Західної України за доби розкладу феодалізму», «АНУМ»; мистецько-історичний нарис «Екслібріс»; праці «Матеріали до критичного нарису про Гуго фон Гофманстала»; переклади збірок пісень Гуго фон Гофманстала «Весняні пісні»; рецензії; тексти промов; навчальні програми для уроків малювання в початкових школах (спр. 206–230) [380–404].

Важливе місце посідають листи Івана до батьків, інших осіб; листування з Міністерством віросповідань і освіти, відділом гуртка «Рідна школа» в м. Стрию щодо надання посади учителя малювання; адміністрацією Київського академічного театру про авторські права на лібрето драми «Бурі над Заходом»; листування І. Крушельницького, як голови ЗУМО у Львові, з товариствами, редакціями тощо (спр. 231–237) [405–411]; листи до сина Івана різних авторів, українських видавництв, кооперативів, друкарень до про публікацію творів та співпрацю (спр. 238–264) [412–438]; матеріали до біографії сина Івана – паспорти, посвідчення, студентський квиток; учнівський зошит з української літератури; квитанції, посвідчення, договір на оренду кімнати та інші документи майново-господарського характеру (спр. 265–267) [439–441]; дружини Івана – Галини Левицької – стаття «Франц Шуберт»; листи до М. і Л. Крушельницьких; до чоловіка Івана; паспорт, членські картки, посвідчення та інші документи (спр. 268–272) [442–446]; сина Богдана – оповідання «Zwycię żyłlemu»; листи до батька й матері, дружини, братів і сестри, інших осіб; членські квитки, посвідчення, замітки тощо (спр. 273–281) [447–455]; його дружини – Наталії Мельник – листи Вакуловських Галини і Віктора; особисті документи (спр. 282–283) [456–457]; сина Тараса – повість «Бонза»; оповідання «На дикім Заході»; листи до батька й матері та інших осіб; справа про притягнення його до кримінальної відповідальності, звинуваченого за

приналежність до УВО (спр. 284–288) [458–462]; сина Остапа – листи до батьків (спр. 289) [463]; брата А. Крушельницького – Володимира – (спр. 290) [464].

Досліджувану проблематику в Державному архіві Львівської області представлено фондом Р. 1738 «Редакція літературно-мистецького та громадсько-політичного журналу «Жовтень» Спілки письменників України» [465], у якому зберігається оригінал статті С. Трофимука «Антін Крушельницький – кореспондент Івана Франка», листи А. Крушельницького до Каменяра. На основі проведеного аналізу, умовно виокремлюємо дві підгрупи листів.

До першої підгрупи відносимо листи, пов'язані з драмами А. Крушельницького, у яких розкрито питання їх суспільної злободенності, конфліктності ситуації, реалізму, на що постійно наголошував І. Франко молодому автору. У листах йдеться про те, що І. Франко критикував перші його твори, однак вдалі – оцінював позитивно. Гадаємо, що конструктивна критика Іваном Яковичем ранніх творів Антона Владиславовича дала свій результат, тому що молодий автор зумів виправити критичні зауваження й завдяки цьому досяг у драматургії значних висот творчої манери. Йдеться про комедію «Орли» (1906 р.), яка стала справжнім досягненням української драматургії початку ХХ ст. Її І. Франко опублікував окремою книгою у видавничій спілці «Літературно-Наукового Вістника» і високо оцінив у рецензії на сторінках цього ж видання [465, арк. 226].

Друга підгрупа листів – це видавничі питання. Зокрема, йдеться про те, що у 1905 р. А. Крушельницький переїхав на педагогічну роботу до Станиславова й саме у цей час планував видати серію хрестоматійних підручників та навчальних посібників для навчання шкільної молоді. Відповідно, з цього приводу він консультувався з І. Франком щодо видання

зазначених книг серіями. Зауважимо, що видані книги були солідним внеском у поступ педагогічної думки Східної Галичини. До речі, зміст листів свідчить про те, що Іван Якович був не лише порадиником, але й співавтором деяких випусків, що видавалися під грифом «Видання Антона Крушельницького. Власність Івана Франка» [465, арк. 226].

У другій групі представлено опубліковані джерела. Їх умовно поділяємо на такі чотири підгрупи: до першої, відносимо звіти адміністрацій, пов'язаних із діяльністю загальноосвітніх середніх закладів, у яких у свій час працював А. Крушельницький; до другої – збірки документів; до третьої – епістолярну спадщину; до четвертої – мемуари.

До першої підгрупи відносимо звіти адміністрацій, пов'язаних із діяльністю загальноосвітніх середніх закладів, у яких у свій час працював А. Крушельницький. Зокрема, у Коломиї (1902–1905 рр.) [466–467], у Городенці (1909–1910 рр., 1912–1913 рр.) [468–469], Станиславові (1912–1913 рр.) [470], Ужгороді (1923–1924 рр.) [471], Рогатині (1924–1925 рр.) [472]. Це, в основному, публікації статистично-інформаційного характеру, що стосуються загальних відомостей про загальноосвітні навчальні заклади, кількісні та якісні показники за певні навчальні роки.

Друга підгрупа представлена збірками документів. Серед них варто назвати ті, які стосуються безпосередньо досліджуваної проблематики і пов'язані із місцем смерті А. Крушельницького. Зокрема, І. Резнікова, працівник науково-дослідного центру «Меморіал» (м. Санкт-Петербург), підготувала й видала у рамках програми проведення Днів пам'яті, присвячених 60-ти річчю «великого терору» в СРСР, збірник документів, що ґрунтується на основі аналізу матеріалів протоколів так званих «особливих трійок» УНКВС Ленінградської області, слідчих документів

тощо. Список розстріляних містить інформацію про особу, дату й місце народження, місце роботи, партійність, дату суду, обвинувачення, інстанцію, вирок, номер протоколу, дату розстрілу [473].

До 60-ти річчя масових убивств більшовицьким режимом українських в'язнів, які утримувалися на Соловках, серед них чимало й представників західноукраїнської інтелігенції, опублікований тритомник «Остання адреса» [474–476], присвячений пам'яті безвинно засуджених до страти 1116-ти в'язнів СТОП. Зокрема, у першому томі подано фотокопії так званих «протоколів засідання» особливої трійки УНКВС Ленінградської області про повторне засудження осіб, обвинувачених за поданням оперативної частини Соловецької в'язниці від 9–14 жовтня 1937 р. [474]. Документи другого [475] і третього томів [476] – це витяги зі справ в'язнів – вихідців з України, що були надані для публікації з фондів регіонального управління ФСБ Росії у Архангельській області, агентурні повідомлення та довідки про ув'язнених, протоколи допитів, меморандуми, акти про виконання смертних вироків, заяви родичів ув'язнених, прокурорські протести, документи про реабілітацію, документи та матеріали з архівно-слідчих справ, які зберігаються у ГДА СБУ, спогади колишніх соловецьких політв'язнів, яким пощастило виїхати з островів до зловісної осені 1937 р.

Рецензуючи згадуване видання, О. Юркова називає його «книгою-реквіємом». Пише про те, що «Нарешті родичі загиблих на Соловках і дослідники тоталітарної доби змогли точно вказувати дату, місце і причину смерті видатних українців – письменників Василя Атаманюка, Марка Вороного, Миколи Зерова, Григорія Епіка, Мирослава Ірчана, Михайла Козоріза, Валеріана Поліщука, Антона, Богдана, Володимири, Івана,

Остапа, Тараса Крушельницьких, режисера Леся Курбаса, істориків та політичних діячів Олександра Бадан-Яворенка, Йосипа Вайсберга, Сергія Грушевського, Михайла Лозинського, Бориса Пилипенка, Євгена Черняка, Матвія Яворського, філософів Василя Гоца, Петра Демчука, географа Степана Рудницького, колишнього українського наркома Михайла Полоза – і ще багатьох сотень тих, кого без перебільшення називають «цвітом нації» [477, с. 481–482].

У збірці «Україна і Польща 1920–1939 рр.: З історії дипломатичних відносин УССР з Другою Річчю посполитою: Документи і матеріали» [479], підготовленій Інститутом історії НАНУ, упорядкованих Н. С. Рубльовою і О. С. Рубльовим, зокрема, подано таємну доповідь, виголошену А. Крушельницьким 17 березня 1934 р., на тему: «Погляд на західноукраїнське політичне життя 1933 р.» [478, с. 413–444].

У третій підгрупі подано матеріали епістолярної спадщини А. Крушельницького. Доречно наголосити на публікації С. Трофимука, у якій він намагався, виходячи із марксистсько-ленінської ідеології, проаналізувати листування А. Крушельницького так званого «віденського періоду» з відомими галицькими і наддніпрянськими діячами. С. Трофимук використовує радянську риторичку, тому його праця є ідеологічно заангажованою і об'єктивно не відображає досліджувану проблематику [479, с. 75–81].

Необхідно назвати збірку вибраних листів до К. Студинського, у якій вміщено шість листів [480, с. 80, 81, 82–83, 85, 86–87, 112–113, 205, 248–249, 428]. А. Крушельницький звертався з проханням до К. Студинського по допомогу у виданні новел і драм, безкоштовного надсилання йому «Руслана» [480, с. 80]. Звичайно, К. Студинський підтримав А. Крушельницького і вони планували видання тринадцяти творів у

«Руслані», форматом, яким друкували твори Б. Лепкого, як і просив автор – під псевдонімом «Гр. Завзятий» [480, с. 81]. Усі інші листи – це, в основному, обговорення видавничих питань [480, с. 81], дискусії щодо змісту творів [480, с. 82–83, 85–87, 112–113], підтримка з боку К. Студинського в отриманні А. Крушельницьким посади учителя української гімназії у Станиславові, Львові [480, с. 205, 248–249], замовлення на друк творів НТШ, офіційне визнання читанок УПТ тощо [480, с. 428].

Варто згадати збірку, укладачем, автором передмови, приміток і коментарів якої є В. Качкан [481]. У ній подано два листи Б. Лепкого до А. Крушельницького, пов'язані з виданням його творів, зокрема, «Над рікою», «Ноктурн», «Intermezzo» та інших [481, с. 289–290, 362–364].

Ґрунтовним у цьому плані виданням є матеріали до бібліографії та епістолярної спадщини, підготовлені укладачем О. Канчалабою [482]. Незважаючи на солідність підготовленого видання, все ж таки варто зауважити, що у рубриці «Листи Антона Крушельницького» подано незначний перелік авторів, з якими спілкувався автор. Натомість, зовсім не представлено листів до А. Крушельницького. Зокрема, таких найвідоміших українських науковців, громадсько-політичних, культурно-просвітницьких діячів, поетів, письменників, художників, як, Д. Антонович, І. Брик, М. Брилинський, М. Вороний, М. Галущинський, В. Гнатюк, М. Грушевський, В. Дорошенко, Д. Дорошенко, С. Єфремов, І. Калиновичем, О. Кисілевська, О. Кобилянська, З. Кузеля О. Кульчицька, Б. Лепкий, М. Лозинський, Д. Лукіянович, О. Маковей, І. Огієнко, В. Огоновський, І. Олесницький, О. Кандиба, І. Раковський, М. Садовський, І. Свенціцький, В. Сімович, В. Старосольський, В. Стефаник, К. Студинський, С. Томашівський, С. Творидло, К. Трильовський, І. Франко, П. Холодний, В. Щурат та багато інших.

До вказаної підгрупи належать листи І. Гирича, який, аналізуючи листи М. Грушевського до В. Кузіва, згадує й про А. Крушельницького [483, с. 190–203]. Важливими є листи М. Чайковського до А. Крушельницького [484, с. 255–288]. Перший лист, надісланий А. Крушельницькому з Фрайштадту (Північна Австрія), датований 19 червня 1915 р., коли М. Чайковський, математик, педагог, популяризатор науково-технічних знань, відбував військову службу як ополченець (landsturmann) при таборі військовополонених українців з російської армії. Два наступних – 1922 р. – у Львові, ще один 1926 р. надісланий із Яворова, і, нарешті, чотири листи 1930 р. – із Севастополя та Одеси. Вони доповнюються одинадцятьма листами, написаними з тих же міст. Усіх листів нараховується дев'ятнадцять [484, с. 256–257].

Листи М. Чайковського різноманітні за змістовим наповненням, охоплюють широкий тематичний діапазон, стосуються як подій Першої світової війни, коли він перебував на лікуванні у військовому госпіталі, у Фрайнштадті, так і просвітницької роботи у таборі українських військовополонених у Раштаті, Вецлярі, підтримки з боку А. Крушельницького, інших питань.

До четвертої підгрупи відносимо мемуарну спадщину, серед якої заслуговують на увагу цікаві спогади «Рубали ліс...: Спогади галичанки» [485, с. 119–133; 486, с. 121–132; 487, с. 118–131] Л. Крушельницької, дочки І. Крушельницького, у яких учена-археолог, онука відомого східногалицького літератора й громадсько-політичного діяча А. Крушельницького, який з родиною 1934 р. приїхав зі Львова до Харкова, де восени того ж року з синами й донькою був репресований, описує трагічну долю родини. Л. Крушельницька аналізує причини, чому вони виїхали з Польщі до радянської України, розкриває суть

радянської тоталітарної системи, її трагізм не лише для їх родини зокрема, але й наслідки для громадянства в цілому.

Третя група представлена періодичними виданнями. Публікації різноманітного змісту, певним чином пов'язані із особою А. Крушельницького, подано у «Буковині» [488, с. 3]; «Молодій Україні» [489, с. 264–266]; «Прапорі» [490, с. 1–6]; «Нашій школі» [491, с. с. 67–68]; «Ділі», [492, с. 2; 493, с. 5; 494, с. 2–3; 495, с. 2; 496, с. 5; 497, с. 4; 498, с. 5, 499, с. 3; 500, с. 1–2]; «Світі» [501, с. 14]; «Українському слові» [502, с. 2]; «Українському календарі» [503, с. 151–158]; «Зорі» [504, с. 3]; «Українському театрі» [505, с. 24–25]; «Жовтні» [506, с. 11–12]; «Прикарпатській правді» [507, с. 3]; «Молоді України» [508, с. 3]; «Галичині» [509, с. 2]; «Літературній Україні» [510, с. 7]; «Дзвоні» [511, с. 142–148]; «Україні» [512, с. 18–20]; «Визвольному шляху» [513, с. 1255]; «Рідній школі» [514, с. 11–14]; «З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ» [515, с. 250–314]; «Слові і часі» [516, с. 72–84]; «Слові» [517, с. 35–37] та інших джерелах. Загалом, зазначена група є доволі об'ємною, інформативно наповненою, розкриває ті чи інші аспекти громадсько-політичної і культурно-просвітницької діяльності А. Крушельницького.

У четвертій групі подано авторські твори А. Крушельницького. Згідно з даними С. Трофимука, нараховується п'ять збірок ранніх оповідань, понад десять томів повістей та романів, десять драматичних творів, низка перекладів з польської, німецької та інших мов, критичних і публіцистичних статей, присвячених актуальним питанням літературного і суспільного життя [503, с. 151]. На думку О. Канчалаби, загалом усіх виданих творів А. Крушельницького нараховується 224 з них, 62 – окремі видання і публікації, 23 – окремі переклади і публікації, 45 – праці з літературознавства, 94 – педагогічні видання [482, с. 11–37]. Зважаючи на такий значний його авторський доробок,

зосередимо свою увагу лише на деяких із них [518; 519, с. 55–56; 520, с. 334; 521, с. 67; 522; 523, с. 353].

П'ята група представлена Інтернет-ресурсами, які виступають доповненням до джерельної бази монографічного дослідження. Суттєвим інформаційним внеском у дослідженні задекларованої проблематики є спецпроект радіо «Свобода» «Сандармох. 75 років розстрілу» [524–533], у якому подаються списки розстріляних осіб у Сандармоху та інші публікації, пов'язані із А. Крушельницьким, його викладацькою діяльністю, маловідомими сторінками родини тощо [533–541]. Більшість публікацій носить науково-популярний характер, характеризується публіцистичним змістом викладу матеріалу.

Певне місце у цій групі посідає електронне видання «Ленинградский мартиролог» [542], підготовлене в одинадцяти томах, у якому подаються списки, розстріляних осіб, зокрема родини Крушельницьких. Так, у четвертому томі повідомляється про розстріл дочки Володимири [543], у шостому томі – батька Антона, синів Богдана та Остапа [544].

Підсумовуючи огляд джерел, варто відзначити, що у фондах державних архівів й відділах наукових й універсальних бібліотек України збереглася значна кількість архівних, друкованих й рукописних документів й матеріалів, що стосуються громадсько-політичної та культурно-просвітницької діяльності А. Крушельницького упродовж досліджуваного періоду.

Авторами праці проведено багаторічну наполегливу й серйозну науково-пошукову роботу. Її особливість полягала у тому, що інформація зберігається у багатьох фондах, деякі з них мають опосередковане відношення до досліджуваної проблематики, подаються у рукописному варіанті, носить фрагментарний характер, вимагала суттєвого доповнення з інших джерел, об'єктивної перевірки й всебічного аналізу.

Значна кількість виявлених матеріалів й документів уперше введена у науковий обіг. Комплексне їх використання із залученням архівних даних з центральних і обласних державних архівів України, опублікованих джерел, періодичних видань, авторських творів А. Крушельницького, Інтернет-ресурсів – сприяло виконанню поставленої мети – об'єктивному, комплексному й ґрунтовному аналізу громадсько-політичної та культурно-просвітницької діяльності А. Крушельницького (1878–1937 рр.).

1.3. Теоретико-методологічні засади дослідження

Українська історіографія сучасності характеризується переходом від ідеологічно заангажованої й політизованої суспільно-історичної концепції – до нових теоретико-методологічних конструкцій, адекватних уявлень про природу історичних знань. Сучасна методологія історії характеризується різноманітними підходами до вивчення історичного минулого, що зумовлено відмінностями світоглядів істориків та розумінні ними історичних реалій. Методологія вивчення історії передбачає виокремлення і теоретичне осмислення таких головних елементів історичного пізнання: об'єкта і предмета вивчення; суб'єкта пізнання (історика), методів і логіки його дослідницької діяльності у процесі створення історичних знань; їх структури, адекватності щодо реальності, соціальної значущості. «Методологія історії підходить до історії, як однієї з наук, із мірками та засадами, прийнятими у науковознавстві, намагається вибудувати певну систему понять, категорій і принципів, які повинні допомогти історику свідомо рухатися від джерел до

наукових історичних знань, розуміти роль і функції історичних знань у суспільстві» [545, с. 7].

Методологія дослідження задекларованої проблематики викликана її специфікою, відповідає загальним рисам методології історії, зокрема виокремлення і теоретичного осмислення предмету та об'єкту дослідження, методів та логіки дослідницької роботи, а також структурування отриманих історичних знань відповідно до сучасної суспільної значущості [546, с. 497 – 508]. Сучасний методологічний інструментарій наукового дослідження складається із таких основних компонентів: принципи, методи пізнання, засоби дослідження.

Помітного інтересу набувають дослідження задекларованої тематики з огляду на необхідність розширення фактографічних напрацювань та формування нових підходів до визначення місця та ролі особи А. Крушельницького в громадсько-політичному та культурно-просвітньому житті. Методологія дослідження задекларованої проблематики викликана її специфікою, відповідає загальним рисам методології історії, зокрема виокремлення і теоретичне осмислення предмета та об'єкта дослідження, методів та логіки дослідницької роботи, а також структурування отриманих історичних знань відповідно до сучасної суспільної значущості. Ці обставини актуалізують та зумовлюють першочерговість проблеми методології науки.

Демократичні процеси поживляють суспільний інтерес до вітчизняної історії, який супроводжується активними історичними дослідженнями. Ці обставини актуалізують та зумовлюють першочерговість проблеми методології науки. Методологічна основа – чи не найскладніша складова сучасних суспільних наукових пошуків. Професійне застосування різних методів та їх комбінації при проведенні наукового дослідження, обумовлено постановкою наукової проблеми і вибором

відповідних підходів, становить методологію наукового дослідження. Визначення методологічних аспектів зумовлюються складністю та неоднозначністю задекларованої наукової проблеми.

Формування теоретико-методологічних засад монографії впливає із сукупності наукових принципів та методів пізнання, зумовлених тенденцією наукових пошуків у сучасній історіографії з окресленої проблеми. На наш погляд, українська історіографія помітно збагатила методологічну основу дослідження діяльності А. Крушельницького у громадсько-політичному і культурно-просвітницькому житті України.

Особливої уваги в цьому контексті заслуговують праці Н. Чаграк [12], О. Рубльова [14], О. Рубльова, Ю. Черченка [22–23], В. Даниленка, Г. Касьянова [24], В. Даниленка, Г. Касьянова, С. Кульчицького [25], Г. Касьянова [26], Ю. Шаповала [27] та інші, які розкривають логічну побудову системи понять, категорій і принципів, що допомагають досліднику рухатися від джерел до наукових історичних знань та сприяють розумінню їх ролі та функцій у суспільстві. Основні методологічні підходи в досягненні мети та реалізації поставлених дослідницьких завдань ґрунтуються на кращих здобутках української методології.

У вивченні задекларованої проблематики науковці здебільшого, застосовують три основні методологічні принципи: об'єктивність, історизм і соціальний підхід. Перший орієнтує на вивчення об'єктивних закономірностей, які визначають процеси політичного розвитку. У такому випадку кожне явище розглядається як багатогранне й суперечливе. Об'єктивність передбачає, що процес їх здобуття відповідає реальній дійсності, незалежним від людини законам пізнання. Об'єктивність наукових висновків базується на доказовості наукових фактів.

Обрана нами методологія враховує специфіку громадсько-політичної та культурно-просвітницької діяльності А. Крушельницького (1878–1937 рр.), тісно пов'язана з поставленою метою та завданнями дослідження, які обумовлюють певний ракурс аналізу суспільно-політичного життя та наукових робіт, відповідний спосіб відбору та подання матеріалу, окреслення кола досліджуваних проблем.

Розв'язання завдань визначеної проблематики акцентоване на двох основних аспектах: аналіз громадсько-політичної та культурно-просвітницької діяльності А. Крушельницького; методологічне осмислення та узагальнення результатів дослідження. Розділи дослідження сформовані за проблемним методом, структурно відображають основні аспекти задекларованої теми. Монографія структурована за визначеними принципами та понятійним обґрунтуванням. Використана методологічна основа дослідження сприяла досягненню мети, забезпечила можливість міждисциплінарного аналізу проблеми, розширення фактологічної бази та поглиблення аналітичної складових наукового пошуку.

У науковому пошуку автори намагалися дотримуватися таких взаємозв'язаних завдань: розкрити громадсько-політичну і культурно-просвітницьку діяльність А. Крушельницького, піддаючи всебічному аналізу особливості формування його особистості, специфіку її реалізації в сукупності з висвітленням тогочасної суспільно-політичної ситуації. Досягнення окреслених завдань вимагає методологічного осмислення і узагальнення результатів дослідження.

Монографічне дослідження здійснено на основі об'єктивності та достовірності. Саме тому домінантним є принцип історизму, скерований на реконструкцію подій та явищ у хронологічній послідовності, динаміці й взаємозв'язку.

Використання тільки перевіреної інформації з окресленої проблеми відповідає принципу науковості, який також сприяв уникненню спрощеності, кон'юктурності та штучної заідеологізованості.

Необхідність подолання різнопланових обмежень суспільної свідомості, звільнення історичних знань від фальсифікацій, зумовила дотримання нами принципу об'єктивності. Він полягає в неупередженому підході до дійсності, її пізнання і практичного перетворення. Керуючись цим принципом, сприймаємо документальне джерело як об'єктивну реальність, що містить незаангажовані, правдиві наукові факти.

В основі монографічної роботи лежать принципи історизму, об'єктивності, системності, розвитку. Принцип історизму є основоположним у науковій методиці історичного пізнання, адже він пронизує всю його структуру й об'єднує всі її ланки в певну логічно-наукову систему. Історизм передбачає підхід до фактів і подій минулого з урахуванням внутрішніх закономірностей і розглядає будь-яку складову подій і явищ як історичну індивідуальність, що має свої специфічні риси. Відтак громадсько-політична і культурно-просвітницька діяльність А. Крушельницького розкривається в закономірному русі, в тісному зв'язку з конкретно-історичними умовами її здійснення.

Принцип історизму передбачає розгляд фактів і політичних явищ у конкретних історичних обставинах, у взаємозв'язку та взаємозумовленості, з урахуванням розстановки та політичної орієнтації соціальних, національних груп, верств, громадських організацій. Оцінюючи громадсько-політичну і культурно-просвітницьку діяльність А. Крушельницького, важливо брати до уваги генезу, зміст їх компонентів, еволюцію і тенденції розвитку.

Розумінню причинно-наслідкових зв'язків, що вплинули на формування А. Крушельницького сприяє принцип альтернативності. Принцип соціального підходу застосовується для подолання відвертого соціологізму, міфологізації суспільно-політичної реальності, протиставлення загальнолюдських, національних і класових ідеалів та цінностей. Соціальний підхід набуває важливого значення, коли оцінюємо реальну суспільно-політичну ситуацію, у якій працював А. Крушельницький, його громадсько-політичну і культурно-просвітницьку діяльність досліджуваного періоду. При цьому беремо до уваги характер соціальних інтересів, співвідношення різновекторних суспільно-політичних сил. З іншого боку, соціальний аналіз дає змогу порівняти соціальні інтереси із загальнолюдськими, оцінити вплив тих чи інших політичних сил на розвиток суспільних процесів, їх відповідність інтересам українського народу. Застосування цього принципу дає змогу простежити динаміку зростання популярності та поширення впливу громадсько-політичної і культурно-просвітницької діяльності А. Крушельницького у досліджуваний період.

Використання різноманітних носіїв історичної інформації, їх аналіз, співставлення, визначення ступеня об'єктивності відповідає вимогам принципу комплексності джерел. Нами проаналізовано архівні матеріали ЦДАВО України, ГДА СБУ, ЦДІАЛ України, Держархіву Львівської обл., які відображають особливості громадсько-політичної і культурно-просвітницької діяльності А. Крушельницького.

Водночас у науковому дослідженні використано організаційні та фінансові матеріали, що розкривають специфіку участі А. Крушельницького у різноманітних товариствах, функціонування видавництв і видавничих структур, заснованих ним. Окрім того залучено інформаційні повідомлення тогочасної

періодики для відтворення реалій суспільно-політичного життя та відстеження громадської думки щодо окресленої проблематики.

Всебічне розкриття задекларованої теми з поєднанням необхідних для наукового пошуку принципів з різних галузей знань, що забезпечується використанням принципу методологічного плюралізму. Дотримання якого сприяє встановленню причинно-наслідкових зв'язків, розкриттю закономірностей концептуального і світоглядного в пошуках української ідентичності, особливостей організації внутрішнього суспільно-політичного життя, що дозволяє простежити динаміку формування ролі А. Крушельницького у вказаних процесах.

Крім зазначених методів, варто виокремити, системний підхід, завдяки якому визначено складові елементи досліджуваної теми, виступає істотним моментом діалектичного методу пізнання. Він дає змогу глибше пізнати суть політичних явищ, повніше розкрити й усвідомити роль та функції компонентів системи. Усвідомлення взаємозв'язків у системах, взаємозалежності її компонентів сприяє розумінню тенденцій політичного розвитку, динамізму політичних процесів. Системний підхід також дає змогу розкрити основу, системну якість як єдине ціле. Методологічна роль системного підходу значно зростає, коли він поєднується з принципом історичного аналізу явищ і виступає як системно-історичний підхід.

Чільне місце має застосування у монографічній роботі порівняльного методу. Монопольне панування одного погляду, одного підходу ніколи не стимулювало розвиток науки, майже завжди вироджувалося в догматичну поверховість. Порівняльний аналіз сприяє усвідомленню проблем цілісного, взаємопов'язаного й суперечливого світу, орієнтує на пошук не лише відмінностей, а й спільних рис.

Важливим є застосування емпірики, тобто описового підходу, котрий дозволяє зібрати і сконцентрувати значний масив фактичного матеріалу для висунення гіпотез і їх перевірки. Проте для зв'язку отриманих фактів у єдине ціле, для їх відповідної інтерпретації потрібні аналітичний, системний та інші підходи.

У комплексі з науковими принципами, використаними під час аналізу досліджуваної проблематики, поєднуються методи, що визначаються метою, завданнями, джерельною базою, наявною методологічною основою соціально-гуманітарного пізнання. Розв'язуючи конкретні дослідницькі завдання, використали три групи методів: світоглядні, загальнонаукові та спеціальнонаукові.

До першої групи належить метод діалектичного вивчення історичного процесу, що дає змогу розглядати визначену проблематику в русі, розвитку і суперечностях. Поряд з діалектичним у нашому дослідженні активно використовуємо синергетичний метод (грец. «*sinergetikos*» – «спільний, узгоджено діючий»). Синергетика не детермінована чітко визначеною сукупністю методологічних принципів та понять. Вона базується на властивостях – взаємопроникнення, відкритості, самоорганізації, випадковості, наявності асиметричних структур, нерегулярності зв'язків і функціональної нестабільності.

Застосовуючи міждисциплінарні дослідження, синергетичний метод передбачає багатоваріантність, альтернативність вибору шляхів суспільно-політичного поступу. Зокрема, цей метод сприяє розумінню проблеми взаємовідносин А. Крушельницького як з австро-угорською, українською, польською та радянською владою, що, на наш погляд, перебуває у площині суспільно-політичного життя та моделі адміністративно-територіального устрою.

Загальнонаукова група методів охоплює такі: аналізу та синтезу (фактів, джерел), індукції та дедукції (забезпечують можливість переходу від поодиноких історичних фактів до загальних положень і навпаки), узагальнення (у висновках), систематизації (передбачає раціональне упорядкування зібраної інформації на підтвердження конкретної гіпотези), структурно-системний (дозволяє виділити об'єкт дослідження та проаналізувати його в межах раціонального пізнання, забезпечує цілісність та логічну упорядкованість наукових міркувань).

Практичне історичне пізнання охоплює світоглядні, теоретичні відомості і конкретні способи дослідження соціальних явищ, тож у ході наукових студій ми також використовували спеціальнонаукові методи. Серед них, зокрема, проблемно-хронологічний, який вплинув на визначення побудови дослідження. Його дотримання дозволило виокремити зі значного масиву аналізованих громадсько-політичних і культурно-просвітницьких процесів, логічно описати їх проблемні аспекти, з'ясувати їх еволюцію, охопити часові межі процесу становлення А. Крушельницького. Зокрема, проблемно-хронологічний метод сприяє належному висвітленню основних аспектів участі А. Крушельницького у громадсько-політичних і культурно-просвітницьких процесах з метою реалізації власних творчих ідей та напрацювань, розкриттю динаміки суспільного і культурницького поступу українського народу.

Історико-порівняльний метод дає змогу розкрити спорідненість функціональних зв'язків, соціальних явищ, осягнути минуле в єдності та індивідуальності, а також знайти зв'язок та основу історичних явищ. Завдяки цьому методу, порівнюючи історичні події, явища, нам вдалося виявити особливості ролі А. Крушельницького у громадсько-політичних і культурно-просвітницьких процесах досліджуваного періоду,

визначити специфіку його ідей і культурницьку діяльність у реалізації власного світобачення.

Використання ретроспективного методу зумовлене порівняно нетривалими хронологічними межами дослідження. Цей метод дає змогу абстрагуватися від сьогодення та поступово вникнути в реалії суспільного життя України окресленого періоду, визначити його найхарактерніші риси, тенденції і закономірності розвитку. Зважаючи на сучасні наукові підходи у дослідженні ролі А. Крушельницького у громадсько-політичних і культурно-просвітницьких процесах шляхом ретроспективи висвітлено особливості його праці в українських державницьких структурах.

У дослідженні помітне місце займає синхронний та діахронний метод. Застосування синхронного методу сприяло, зокрема, виявленню спільних та відмінних особливостей його громадсько-політичної і культурно-просвітницької діяльності, а діахронного – виділенню етапів розвитку редакційно-видавничої справи і літературно-перекладацької праці на основі суспільної підтримки та мети діяльності.

Для зіставлення статистичних даних і з метою отримання узагальненої, цілісної й важливої інформації використано метод математичної обробки даних. Помітно доповнюють фактичним матеріалом монографічне дослідження окремі статистичні дані щодо його публіцистичних праць і літературних творів.

З метою повної їх інтерпретації, застосовуємо структурно-функціональний та статистично-аналітичний методи. В результаті, увиразнюємо загальні міркування конкретними відомостями, демонструємо їхню взаємодію, поглиблюємо розуміння сутності суспільно-політичних процесів. Зауважимо застосування цих методів актуалізує на перший погляд малопомітні явища, які в цілісності становлять підстави для нових науково виважених оціночних суджень.

Осмислення історичних процесів і явищ вимагає комплексної оцінки, що супроводжується застосуванням новітніх наукових критеріїв у порівняльно-аналітичному співвідношенні із тогочасним значенням, розумінням і сприйняттям суспільством фактів та подій. Відзначимо, що в монографічній роботі послуговуємося лише такими термінами, поняттями, які, відображаючи окремі аспекти досліджуваних процесів, тяжіють до наукової однозначності.

У цьому контексті доречно уточнити використання нами термінів «громадсько-політична» і «культурно-просвітницька» діяльність, які слугують релевантними характеристиками ролі А. Крушельницького у тогочасних громадсько-політичних і культурно-просвітницьких процесах. Під терміном «громадсько-політична» діяльність маються на увазі взаємини, що стосуються суспільного загалу, який перебував під впливом різновекторного українського політикуму або використовувався для реалізації їх ідей та ідеології.

Водночас термін «культурно-просвітницька» діяльність розуміємо як зв'язок з внутрішнім психічним життям загалу та людини, її моральним світом, що має відтінки оціночної категорії. Абстрактність та нечіткість поняття робить його використання популярним у різноманітних загальних твердженнях та у демагогічній риторичі. Незважаючи на абстрактність поняття, його часто використовують як конкретну якість чи мало не реально існуючу субстанцію. Зважаючи на те, що в сучасній українській історіографії триває процес формування нових наукових підходів до вивчення громадсько-політичної і культурно-просвітницької діяльності А. Крушельницького (1878–1937 рр.), допускаємо можливість коригування категоріального апарату.

Отже, запропоновані у монографії, твердження, висновки становлять результат комплексного аналізу суспільно-політичних та соціально-економічних процесів, що відбувалися в Україні досліджуваного періоду. Розділи дослідження укладені за проблемним методом і структурно відображають основні аспекти задекларованої теми. У розділах науковий матеріал упорядковано за логічним принципом, що зумовлено специфікою досліджуваних процесів. Хронологічний виклад подій переважає, однак подекуди він чергується із висвітленням проблемних аспектів.

Використання широкої методологічної основи дослідження забезпечує досягнення поставленої мети, дає можливість всебічно проаналізувати проблему, розширити фактологічну та аналітичну складові наукового пошуку. Застосування різноманітних сучасних методологічних підходів дозволяє максимально уникнути суб'єктивних оцінок і забезпечує наукову достовірність результатів дослідження, доповнює фактографічним матеріалом задекларовану проблематику.

Таким чином, як свідчить аналіз, значна кількість історіографічних праць має обмежену й належним чином на якісному науково-методичному рівні не опрацьовану історіографічну й джерельну базу, що негативно відобразилося на загальному змісті, формі, обсязі й характері досліджуваної проблематики, вплинуло на формування певного стереотипного сприйняття громадсько-політичної і культурно-просвітницької діяльності А. Крушельницького (1878–1937 рр.), на підставі констатації фактів чи подій, без врахування об'єктивного змісту його праці.

Аналіз історіографії видань свідчить про те, що в опублікованих працях є чимало суперечностей й протиріч щодо громадсько-політичної і культурно-просвітницької діяльності

А. Крушельницького (1878–1937 рр.) у цілому, але і його ролі як письменника, публіциста, літературознавця, журналіста, перекладача, педагога, міністра освіти УНР, редактора, видавця.

У цілому використання виявлених архівних джерел різних видів джерелознавчої критики (аналітичної, синтетичної, логічної) дає підстави для незаангажованості у дослідження цієї тематики. Аналіз наявної джерельної бази дав можливість комплексно і цілісно дослідити громадсько-політичну і культурно-просвітницьку діяльність А. Крушельницького (1878–1937 рр.), висвітлити його внесок у загальноукраїнський громадсько-політичний та культурно-просвітницький процес, з'ясувати роль у вітчизняній історії, проаналізувати досвід праці й багату ідейно-теоретичну спадщину, осмисливши її пізнавальне й практичне значення для сучасного розвитку.

Виходячи зі сказаного, обґрунтовано й аргументовано можна зробити висновок про те, що вже давно назріла потреба всебічного, комплексного й цілісного наукового дослідження громадсько-політичної та культурно-просвітницької діяльності А. Крушельницького – важливої складової частини загальноукраїнського громадсько-політичного та культурно-просвітницького руху із залученням належним чином науково опрацьованих джерел.

РОЗДІЛ 2

ФОРМУВАННЯ АНТОНА КРУШЕЛЬНИЦЬКОГО ЯК ОСОБИСТОСТІ, ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНОГО ТА КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНЬОГО ДІЯЧА

2.1. Вплив родинного середовища і провідних діячів

Формування А. Крушельницького як особистості, громадсько-політичного та культурно-просвітнього діяча відбувалося у надзвичайно сприятливих умовах родинного середовища, традиції яких беруть початок ще з кінця XIV ст. Рід Крушельницьких мав славне й відоме в минулому походження. Власне про це писала Л. Крушельницька у спогадах, наголошуючи на тому, що коріння роду Крушельницьких сягало 1395 р., коли польський король Володислав Ягелло, надав йому шляхетські привілеї, підтвержені у XVI ст. «. Володіслав з божої милости Король Польські і Літовські і Рускі і іннійх моїх землей Господар знаємо чінімі тім нашим Лістом ктокольвек нан воздріт ілепак го вслізіт чом якже воздріли на наши верни слуги Івана і Демяна і на їх сини іже нам служат. Ми тоги хотечи по ніх лепши служби даємо ім і далесьмо село в тустановской волості Крушельницю.» [485, с. 122].

Натомість, Г. Панкевич вважає, що рід Крушельницьких відомий ще з XV ст. і походить із села Крушельниця Тустанської волости. З плином часу родовід розгалузився на Крушельницьких-Чулкевичів та Крушельницьких-Ставниковичів. Власне з першої гілки походить родина адвоката Володислава Крушельницького, батька майбутнього просвітителя [517, с. 35–37]. До речі, як свідчать матеріали, Крушельницькі належали до

шляхетського герба «Драго Сас», як і низка інших представників знатних галицьких родів [592, с. 155].

Антін Крушельницький народився 23 липня 1878 року в польському містечку Ланьцут у сім'ї службовця [538]. Згідно з іншими даними – 4 серпня 1878 р. [533]. Упродовж останніх століть Крушельницькі традиційно були за фахом юристами. Батько Антона, Володислав Крушельницький працював адвокатом податкової канцелярії у м. Станиславові (сучасний – Івано-Франківськ). Його дружина Марія, що походила з родини Монастириських, знала багато народних пісень, переказів, віршів, часто сама співала дітям і цитувала напам'ять твори українських поетів-класиків. Родина Крушельницьких була одним із культурних осередків Перемишля, з якою спілкувалися відомі особи, політичні діячі, тому вона здійснила вагомий вплив на формування Антона як особистості і громадсько-політичного і культурно-просвітнього діяча (див. додаток А).

Його юність минула у Перемишлі, де він навчався у гімназії. Маючи доступ до рідкісних книг, А. Крушельницький був обізнаний у багатьох галузях науки і мистецтва, що, безперечно, мало значення для становлення його особистості та громадсько-політичного діяча. Ще з юнацьких років А. Крушельницький познайомився з І. Франком, М. Павликом, О. Терлецьким, Н. Навроцьким, ідеї яких вплинули на його формування.

М. Дубина писав про те, що «Стара австрійська школа, вірнопідданчий родинний побут (батько письменника був типовим галицьким урядовцем, боявся втратити посаду, гнув спину перед всяким цісарським наглядцем, принижувався, прислужувався або «забезпечити сім'ї щодень шматок насущного, а дітям дати освіту»), не сприяли виробленню в юнака ширшого, радикальнішого світогляду, не дали йому

смівливості вийти за межі «цісарсько-королівської лояльності» [510, с. 7].

Набагато пізніше, у 1928 р., в статтях А. Крушельницького, присвячених І. Франку, він намагатиметься подати не лише дитячі роки Каменяра, але й передати відчуття, пов'язані з дитинством, рідним селом, початковою школою, гімназією. Зрозуміло, що бачення А. Крушельницьким «дитячих років» І. Франка носить певною мірою суб'єктивний характер, оскільки автори намагався їх відтворити на основі його оповідань «Малий Мирон», «Грицева шкільна наука», «Микитичів дуб», «Мавка», «Під оборогом» [547, с. 195]. До речі, деякі аспекти становлення І. Франка і власне вплив його творчості на А. Крушельницького подав С. Трофимук у статті «Антін Крушельницький – кореспондент Івана Франка» [20, с. 146–147].

Вважаємо, що назва статті «Дитячий вік Івана Франка» не зовсім відповідає викладеній у ній інформації, позаяк її зміст стосується не лише подій, описаних у творах І. Франка, під образами героїв варто розуміти самого автора, але й фактів, що безпосередньо виходять за межі дитячого віку, а сягають 18–19 річного юнака. Варто зазначити, що з одного боку, образ І. Франка у дитинстві А. Крушельницький передав через зображення його життя у селі, на природі, а з іншого – через близьке родинне середовище, яке не завжди розуміло «пошуки істини» малолітньою дитиною, яка, спостерігаючи за природою, самотійно намагалася усвідомити її суть [547, с. 195].

Поряд з певною ідилією сільського життя, красою природи, А. Крушельницький звертає увагу й на усвідомлення І. Франком втрати батька, в чому власне проявився певний дитячий реалізм, життєва несправедливість тощо. Власне це середовище й посідало домінуючу роль не лише у формуванні світогляду І. Франка у дитинстві, але й вплинуло на процес його

становлення в подальшому. Риси, якими наділяє А. Крушельницький І. Франка у дитинстві – вдумливість, пошук істини, самостійність, нестандартність мислення, відмінність від оточуючих, вихід за межі повсякденного життя сільської громади – посідатимуть визначальне місце у його зрілому житті, громадсько-політичній та літературній праці [547, с. 195].

У багатьох автобіографічних оповіданнях І. Франка («Грицева шкільна наука», «Олівець», «Schönschreiben») художньо відтворено атмосферу тогочасної шкільної освіти з її схоластикою, тілесними покараннями та моральним приниженням учнів. З них довідуємося, наскільки важко було здобувати освіту обдарованому селянському хлопцеві. А. Крушельницький наголошував на навчанні І. Франка у початковій школі, у якій він упродовж 1862–1864 рр. вмів читати й писати українською, польською й німецькою мовами та рахувати. Окрім того, він передав непрості взаємини у нормальних школах, гімназії, аморальну поведінку учителів, що знущалися над школярами, складність обставин, пов'язаних з його соціальним походженням тощо [547, с. 196].

Можна припустити, що власне ці обставини й призвели до того, що І. Франко, як він згодом писав, «. шкільної науки не любив, він завдяки своїй великій пам'яті був завжди першим або другим «преміантом» у класі» [547, с. 196]. Тим не менше, А. Крушельницький зазначав, що у цей час він вивчив напам'ять «Кобзар» Т. Шевченка. Значно більше читав І. Франко у вищій гімназії, а з шостого класу вже збирав свою бібліотеку з творів відомих на той час українських письменників: М. Стороженка, П. Куліша, Марка Вовчка, Степана Руданського, Панаса Мирного, однак найбільше враження на нього справила творчість Тараса Шевченка, Марко Вовчок та Панаса Мирного [547, с. 197].

Оскільки практично уся родина захоплювалася літературою, недивно, що й А. Крушельницький проявив неабиякий літературний хист. Зокрема, у 1904 р., перебуваючи у Коломиї, він активно листувався з І. Франком, надсилав йому для рецензії свою п'єсу «Де серце мовить», у якій критикував полонізоване коломийське міщанство [10, с. 207–208]. У Львові в кінці XIX ст. він спільно із В. Старосольським видав літературну серію «Живі струни», розповідь з перекладу польського поета-модерніста Станіслава Пшибишевського. Згадуваний переклад критикував І. Франко і С. Єфремов за застарілу мораль [10, с. 208]. С. Трофимук пише про те, що І. Франко бачив в особі А. Крушельницького прогресивного журналіста і дбайливо підтримував все те, що визначало у його видавничій діяльності передові демократичні тенденції [503, с. 152].

«Почавши на зламі двох століть свою літературну творчість, А. Крушельницький, як було тоді модно в мистецьких колах, у т. ч. і літературних, сміливо грається з формою, зі Словом, експериментує. Але, незважаючи на свої чисто модерністські захоплення з якоюсь юнацькою задерикуватістю, його ранні прозові мініатюри також не позбавлені соціального змісту, хоч і були помітно ще заслабкі, скажімо, від творів малої форми В. Стефаника, Л. Мартовича чи М. Черемшини – талановитої покутської «трійці» новелістів, що одноосібно трималися не тільки в західноукраїнській, а й загальноукраїнській літературі, тому що їхні твори були наповнені гостронаправленим соціальним змістом» [538].

Натомість І. Франко доволі позитивно оцінив другий випуск «Живих струн» – переклад польської письменниці Габрієли Запольської «В гірничій діброві»; третій випуск «Живих струн» – «Люди з одної доби» Ореста Авдиківського, четвертий – його власна збірка оповідань «Пролетарі» (1899 р.); п'ятий випуск

драми Владислава Оркана «Ніч» з передмовою В. Старосольського. Вплив І. Франка був настільки значним, що С. Пшибишевський перейшов від модернізму – до соціального реалізму, пропагованого на той час у Східній Галичині [10, с. 208]. І. Франко слушно розкритикував не лише перші літературні спроби А. Крушельницького, але й допоміг йому визначити загальне спрямування творчості молодого письменника, відхід від декадентства [510, с. 7]. До речі, про відсутність у видавців «Живих струн» чітких поглядів на суспільне значення літератури переконливо свідчить таке звернення до читачів, надруковане у кінці збірки А. Крушельницького «Пролетарі», що вийшла четвертою у цій серії: «Пускаємо отсе в світ четвертий випуск «Живих струн». Тут, на сьому місці, позволимо собі сказати ще дещо про напрям нашого видавництва. Ми задумали друкувати у «Живих струнах» найновіші твори української літератури, а крім того, подавати нашій публіці переклади із найновіших і найліпших творів європейських літератур. Розуміється, що не можемо обмежувати нічим, ані напрямом, ані змістом, ані формою» [549, с. 116].

На початку ХХ ст., перебуваючи у Коломиї, А. Крушельницький цікавився творами для шкільної молоді. Написав «Літературні характеристики українських письменників», перша з яких книжка поезій І. Франка, виданих Ярославом Оренштайном (Загальна бібліотека, ч. 12–14), пізніше А. Крушельницький дав іншу назву «Вибрані твори українських письменників» і у 1910 р. видав чотири книжки, з яких дві присвятив І. Франку – «Вибір поезій» (ч. 1, 1910 р.), «Вибір оповідань» (ч. 2, 1910 р.), А. Крушельницького «В поті чола» та «Українська новеля», вибір з творів В. Стефаніка, І. Семашка й Леся Мартовича, видані філією «Учительської громади» у Коломиї [10, с. 208].

У Коломиї написана ним перша п'єса-комедія «Орли» в 1906 р., надрукована у 1907 р. у Львові [10, с. 209]. Отже, вихований у шляхетній українській родині, А. Крушельницький сформувався як особистість з неординарним мисленням і прогресивними поглядами.

Звичайно, що з часом А. Крушельницький виходить за межі «цісарсько-королівської лояльності», захоплюється ідеями революційної демократії, відвідує «драгоманівські гуртки», цікавиться закордонною соціалістичною літературою, студіює марксистське вчення [510, с. 7]. У студентські часи А. Крушельницький був членом «Молодої України», друкованим органом якої був однойменний місячник «Молода Україна». Це була українська напівлегальна молодіжна організація, що діяла упродовж 1899–1903 рр. До неї входили студенти Львівського університету, Львівської вищої політехнічної школи, Чернівецького університету, Віденського університету та учні старших класів гімназій Східної Галичини та Північної Буковини [10, с. 592].

Провідними діячами «Молодої України» були: Є. Косевич, В. Старосольський, В. Темницький, Л. Цегельський, А. Крушельницький, С. Горук, Т. Мелень, М. Галуцинський, О. Грабовський, М. Залітач. У редакційній програмі «Товариші і Товаришки!», опублікованій у першому числі журналу «Молода Україна», сформульовано основні теоретичні цілі й завдання: «Симболом сих ідеалів, стягом, що під ним спішити маємо у бій за наші ідеали, є для нас одно велике слово: Україна. ... готові ми до всякої посвяти та до найтяжшої боротьби, бо ціль наша взнесла і висока, бо ідея наша сьвята і непорочна. Наша національна ідея, се не само питанє мови, се не само питанє етнографічної відрубности, се питанє політичної независимости нашого народу, повної соціальної справедливости, що його

грімким голосом підняли поневолені та соціально упосліджені верстви...» [548, с. 1–2].

Програмними засадами «Молодої України» були ідеї соборної незалежної України та соціальної справедливості: «Під сей бойовий стяг кличе грімким голосом вічевого дзвона «Молода Україна» всю українську молодіж без різниці віку і полів по обох боках кордону, кличе у бій за найкрасші ідеали людскости, за ідеали правди і волі, що за них йшли на муки найліпші діти, найкрасші сини нашого закріпощеного народу за свободну і независиму Україну» [548, с. 3].

Члени «Молодої України» підтримували зв'язки з українськими студентами із університетів Російської імперії: Харкова, Києва, Одеси та інших міст Наддніпрянської України. «Молода Україна» співпрацювала із Лесею Українкою, діячами РУП: Д. Антоновичем, М. Русовим, В. Винниченком, М. Поршем та іншими. У 1900 р. «Молода Україна» видала у Львові перше видання М. Міхновського «Самостійна Україна». Особисто А. Крушельницький започатковує ділове листування зі студентською молоддю Харкова, звідти він одержував суспільно-політичну й художню літературу. Зокрема, цікаві листи студента Харківського технологічного університету, одного із засновників РУП, Лева Мацієвича [550, с. 5]. Про якого Юрій Коллард писав, що він «. завжди говорив російською, тому ми ніколи не думали, що він походить з української родини й з ним ближче не сходилися» [550, с. 47]. Хоча насправді він був вихідцем з української родини. У листах він повідомляв про «. більш живіший рух, але треба опасати ся поліційних перешкод, бо вона вже. напала на слід» [280, арк. 2], обмін виданими матеріалами, зокрема, цікавився брошурою І. Франка «Радикальна тактика» [280, арк. 3], відмінністю радикалів і соціалістів, інформацією про галицькі політичні партії тощо [280, арк. 3 зв.].

Своєрідним місцем відпочинку і творчих студій багатьох прогресивних діячів української культури кінця ХІХ – початку ХХ ст. стало с. Криворівня. Тут побували учені-фольклористи Я. Головацький, М. Бучинський, М. Драгоманов, В. Навроцький етнографи С. Вінценз, Ф. Ржегорж, В. Гнатюк, В. Шухевич, Ф. Вовк; історики М. Грушевський, В. Антонович, І. Крип'якевич та інші. Помилуватися казковими краєвидами і подихати свіжим повітрям гір приїжджали сюди і відомі українські письменники: І. Франко, Леся Українка, М. Коцюбинський, О. Кобилянська, О. Маковей, А. Крушельницький, Г. Хоткевич, М. Козоріс, К. Гриневичева, С. Твердохліб; літературознавець М. Могилянський, художники: М. Жук, Ф. Красицький, І. Труш, І. Северин та багато інших [589].

Зустрічі у Криворівні давали їм можливість обговорювати і вирішувати низку актуальних питань, що стосувалися культурно-освітнього життя в Україні. Відомий етнограф В. Гнатюк із гордістю називав Криворівню «українськими Афінами», де першою особою був І. Франко, який приїхав до Криворівні у 1901 р. за його рекомендацією. Гуртуючись навколо І. Франка та М. Грушевського, українська інтелігенція обговорювала творчі плани та набиралася сили до праці [589].

Активна участь А. Крушельницького в українському студентському русі, а також подальша його діяльність, дають підстави стверджувати, що він підтримував ідею створення самостійної Української держави «...нація без держави не є нацією... коли нація має свою державу, то в тій державі, отож і в нації, проявляється життя як виразник більшості. І коли нація (державна) опиняються в критичному становищі (війна тощо), не приходять до голосу елементи, які не доросли до розуміння інтересу всієї нації» [216, арк. 13].

Виразно самостійницьку позицію зайняла й УРП, членом якої був А. Крушельницький. У 1910 р. в друкованому органі партії «Громадському голосі» зазначалося: «Ми хочемо, щоб український народ здобув собі якнайскоріше самостійність, або мав свою власну державу» [551, с. 142].

Проблематика майбутньої української незалежності була предметом дискусії на сторінках газет «Діло», «Воля» та інших видань. А. Крушельницький був активним дописувачем усіх названих часописів. Він дотримувався думки про те, що лише нація, яка здобуде державність, впливатиме на політичний, економічний та культурний розвиток суспільства «... доки нація поневолена, вона мусить воювати за волю, за свою державу. Що для неї гарні ідеали культурности, братерства народів і т.п. Що для неї пацифізм? Все – зрадництво інтересам її волі до відвоювання держави! А як інакше виглядає те все у вольної державної нації!» [216, арк. 15].

Формування А. Крушельницького як громадсько-політичного діяча пов'язане з впливом М. Драгоманова, О. Кониського та інших відомих представників Наддніпрянщини. Це призвело до того, що А. Крушельницький захоплюється їх ідеями, поступово відходить від самостійництва й популяризує автономізм. Як вважав А. Крушельницький, три листи, написані М. Драгомановим на адресу редакції «Друга», мали значний вплив на формування народовських позицій І. Франка і його передусім. Основна тематика яких стосувалася відмови від «язичія» редакції двотижневика «Друг» з переходом на народну українську мову. «Ніяка сила річей, – каже він, – не спинить впливу на вас галицького народнього ґрунту і традиції, а цей ґрунт і традиція мають найближчих свояків на Україні. Хоч як не відхрещуйся, а тепер від хлопської галицько-української мови не втечеш, живучи в Галичині. Говоріть, що хочете, а ви й ваші діти

будете слухати казок і пісень українських. У ваших політично-національних суперечках з Поляками доведеться вам частіше згадувати Українця Хмельницького, ніж Івана III Московського.» [552, с. 245].

А. Крушельницький позитивно сприймав думки М. Драгоманова щодо галицької москвофільської молоді, якій він радив читати твори О. Пушкіна, М. Лермонтова, М. Гоголя, І. Тургенєва, Д. Достоевського, а також праці російських критиків – В. Белінського та М. Добролюбова, вивчати англійську і французьку мови, твори західноєвропейських поетів [552, с. 245]. Це не означало, що М. Драгоманов негативно сприймав українську літературу, навпаки, він намагався ознайомити галицьку москвофільську інтелігенцію з кращими тогочасними здобутками як російських, так і західноєвропейських авторів.

Належним чином оцінював А. Крушельницький захист М. Драгомановим української літератури на тему «Українська література, проскрибована російським урядом» в Парижі у 1878 р. на літературному конгресі під головуванням В. Гюго [553, с. 50]. У ньому він наголошував на винятковій ситуації, у якій опинилися українська література, «. котра покликана здійснювати свою місію в розвитку європейської цивілізації» і яку переслідує уряд однієї з найбільших держав світу [553, с. 50].

А. Крушельницький погоджувався із М. Драгомановим у тому, що останній звертав увагу галицької інтелігенції на ідеї Просвітництва, поширені серед освіченого західноєвропейського громадянства – раціоналізм, лібералізм, науковий поступ, суспільні питання, забезпечення прав жінок, які викликали спротив у її середовищі [552, с. 245].

Доволі неоднозначно сприймав А. Крушельницький серйозну критику М. Драгомановим галицької світської інтелігенції, яка «... й не дуже то дбає про те, щоб стати справді мізком своєї

нації, справжньою «intelligentio!» За те які то нікчемні збірки книжок у приватних людей і в товариських бібліотеках!» [552, с. 245].

Листи М. Драгоманова мали не лише на А. Крушельницького, але й на І. Франка, який поступово відходить від москвофільства, і на загальних зборах «Академічного гуртка» у 1876 р. вони обирають новий виділ товариства, налагоджуючи приятельські взаємини із народовським «Дружнім лихварем», змінюючи не лише мову видання двотижневика, але й орієнтацію діяльності [552, с. 245]. До речі, у листі І. Франка до М. Драгоманова від 20 січня 1877 р., після арештів М. Павлика, О. Терлецького та інших йдеться про занепад як «Академічного гуртка», так і «Друга», автор вказував на фінансовій нужді, занедбаній бібліотеці [554, с. 7–8].

Саме поширення драгоманівських соціалістичних ідей стало причиною арештів серед студентів університету в 1877 р. Зокрема, арештовано І. Франка, Михайла і Анну Павликів, Остапа Терлецького, Михайла Котурницького та інших. Цей арешт «соціалістів» наробив великого галасу у Галичині і усій Австро-Угорській імперії. Студентів-соціалістів виключено із університету, ув'язнено [555, с. 148].

А. Крушельницький наводить таку версію арешту І. Франка, що у нього, під час обшуку, знайдено доручення від М. Драгоманова – «Поїхати до Сиготу, познайомитися там з гімназійною молоддю, звідти поїхати до Мукачева, а якби можна, то й до Ужгороду. Їхати обережно, не мати при собі нічого такого, що моглоб скомпромітувати і старатися приєднувати молодь» [552, с. 245].

Після арешту І. Франка уникали колишні товариші, його усунули з членства у «Просвіті», заборонили відвідувати «Руську бесіду» [552, с. 246]. На думку А. Крушельницького, це було

компенсовано його заслуженим авторитетом серед народовської галицької молоді, яка обговорювала його праці, дискутувала з тих чи інших питань. Особисто Іван Якович доволі уважно ставився до молоді, ніколи не нав'язував їй своїх думок. Окрім того, завдяки своїй бібліотеці, він мав значний вплив, заохочував молодь до збирання етнографічних матеріалів, пам'яток старовини [552, с. 247]. Як свідчить А. Крушельницький, І. Франко не мав змоги виховувати молодь у школі, тому обрав інший спосіб популяризації своїх ідей.

Значну роль у становленні А. Крушельницького як особистості і формування його не лише як громадсько-політичного діяча, але й як літератора і дослідника, відіграв М. Грушевський, голова НТШ, редактор «Літературно-наукового вісника». Взаємини студента А. Крушельницького з відомим істориком М. Грушевським сприяли популяризації його літературних творів у «Літературно-науковому віснику», підготовці наукових праць з географії та історії України [482, с. 133]. Зокрема, М. Грушевський був щиро вдячний А. Крушельницькому та його родині за передачу книг голодуючому населенню України [242, арк. 18].

Варто зауважити на тому, що у 20–30-ті рр. ХХ ст. відбувається певна переорієнтація поглядів А. Крушельницького, він наголошує на так званому «радянському націоналізмі». Однак він перебував не лише на прорадянських позиціях, але й виступав пропагандистом, агітатором й ідеологом радянзації у Східній Галичині. Тому його «більшовицька риторика», радянські ідеологічні та ідейні штампи, вчення про класи і класову боротьбу знайшла місце у статті з доволі претензійною назвою «Два націоналізми» [193, арк. 94–112]. Вважаємо, що у середовищі однієї нації складно вести мову про «декілька націоналізмів». Скоріш за все йдеться про універсальне й

самобутнє поняття «націоналізму» і його розуміння, характерне для певної нації, зокрема, української, і його ті чи інші потрактування, те чи інше розуміння певними її представниками, політичними партіями і рухами.

Вважаємо, що А. Крушельницький доволі консервативно підходить до пояснення «націоналізму», не використовуючи принцип поступовості, ідеологізації й політизації, покладений у визначення, коли навіть ще у 1930 р. використовує понятійний апарат, характерний для періоду 80–90-х рр. XIX ст. Складно вести мову не лише про поширення «націоналізму» в радянській Україні, але і його розуміння більшовиками у 1930-х рр. До речі, «Большая Советская Энциклопедия» термін навіть не «націоналізм», а «націоналісти» трактує як контрреволюційну монархічну партію російських поміщиків і чиновників [556].

Дотримуємося думки про те, що термін «націоналізм» з'являється в українській публіцистиці приблизно у 80–90-ті роки XIX ст. і використовується він не на позначення конкретної політико-ідеологічної доктрини, а його вжиток передбачав широке коло суспільно-політичних уявлень та культурницьких вподобань українців, штучно пов'язуючи з цим поняттям будь-які спроби національного поступу. Зокрема, Б. Грінченко у «Листах з України Наддніпрянської» взагалі виокремлює з середовища українських громадсько-політичних і національно-культурних діячів «формальних націоналістів», які «виявляють прихильність до всього вкраїнського: до вкраїнської мови, до вкраїнської літератури, навіть до вкраїнської одежі, – але й тільки...», та «свідомих українських націоналів-народолюбців», або, як згодом стали їх називати, «національно свідомих» українців [557].

Власне ситуація змінюється на межі XIX–XX ст., коли поділ українського національного руху на окремі конкуруючі течії і боротьба між ними призводять до ідеологізації й політизації

поняття «націоналізм». Спочатку українські соціал-демократи в дусі ортодоксального марксизму почали ототожнювати «український націоналізм» із «буржуазною інтелігенцією» та її намаганнями очолити маси. Саме тоді вони запровадили поняття «український буржуазний націоналізм» і «з відродженням неісторичних націй, з національною самоорганізацією в них класів – національна буржуазія, яка називає себе «інтелігенцією», намагається стати на чолі народу, прикривається патріотичною ідеологією, котрою зодушевлює «інтелігенція» народ на сліпу їй службу» [558, с. 115].

Варто зауважити, що у статті А. Крушельницького відсутній певний системний підхід до аналізу досліджуваних явищ, позаяк, аналізуючи передмови та умови розвитку націоналізму в Галичині, його поступ в радянській Україні, він вдається до певних відступів, характерних для праць більшовицьких ідеологів. Йдеться про зосередження уваги на економічно-господарських проблемах, міжнародному капіталі, його ролі у визискуванні українського селянства тощо. Зокрема, він наголошував на тому, що сільськогосподарська продукція, що експортувалася, а це: збіжжя, цукровий буряк, перебували у власності польських і єврейських поміщиків, а торгівля імпортованими товарами майже без винятку – у єврейського, польського, чеського і німецького капіталу, тобто, в руках міжнародного капіталу [193, арк. 100].

Звичайно, що з часом політичні погляди А. Крушельницького в силу тих чи інших обставин змінювалися, зважаючи на ситуацію й тенденції тогочасного середовища, вони пройшли еволюцію від самостійності через автономізм – до націоналізму, у його радянському вияві.

Отже, на формування А. Крушельницького як особистості та громадсько-політичного і культурно-просвітнього діяча кінця

XIX – початку XX ст. вплинуло середовище, яке на початковому етапі його становлення зумовило виховання національно свідомої, інтелектуально розвиненої, творчої й активної особистості, готової боротися за створення самостійної Української держави.

Аналіз досліджуваної проблематики дозволяє визначити домінуючі чинники його зростання. Це, передусім, родинне середовище світської східногалицької інтелігенції, яке формувало повагу до знань, наукова й художня література, часописи національного спрямування, участь у студентському русі, спілкування та співпраця з визначними тогочасними постатями, сприяли формуванню А. Крушельницького як національно свідомого й активного громадсько-політичного і культурно-просвітнього діяча.

2.2. Педагогічна робота

Педагогічна праця А. Крушельницького пов'язана з учительською, директорською і міністерською посадами у сфері освіти. У силу різних обставин як суб'єктивного, так і об'єктивного характеру, він, як педагог і директор, змушений був часто змінювати навчальні заклади, посади тощо. Г. Панкевич пише про те, що «... (влада часто перекидала «невигідного професора») викладав українську, грецьку, латинську мови, географію та історію рідного краю» [517, с. 35–37].

А. Крушельницький працював помічником учителя, а згодом учителем польської гімназії у Ярославі (1901 р.), гімназії з українською мовою викладання у Коломиї (1902–1905 рр., 1908 р., 1926 р.), гімназії з польською мовою викладання у Станиславові (1905 р.), гімназії з руською мовою викладання у Станиславові (1908 р.), Долині (1914 р.). З 1908 року

А. Крушельницький активний діяч товариства учителів середніх і вищих шкіл «Учительська громада», товариства «Взаїмна поміч українського вчительства», був головою Видавничої спілки українського вчительства, створеної при цьому товаристві. Окрім того, він був директором української приватної гімназії у м. Городенці (1912–1918 рр. з перервами у час воєнних дій), гімназії в Ужгороді (1923 р.), української приватної гімназії у м. Рогатині (1925–1926 рр.), єврейської гімназії у Коломиї (1926 р.), Львівської жіночої учительської семінарії і гімназії (1927 р.) [466–472].

Відповідно, часта зміна навчальних закладів, займаних посад й призвела до певних неточностей як в літературі, так і у джерелах. М. Гава у статті «Антін Крушельницький» подавав, що він «Помітний своєю творчою працею і організаторськими здібностями як директор української гімназії «Рідної школи» ім. Т. Шевченка у Городенці в 1911–1918 рр.» [9, с. 592].

У передмові до опису фонду 361 ЦДІАЛ України йдеться про те, що А. Крушельницький очолював гімназію в Городенці упродовж 1910–1919 рр. Деякі джерела подають, що А. Крушельницький викладав «... у гімназіях Львова, Відня, Коломиї, Бережан, Городенок (протягом восьми років був директором української гімназії)» [533]. Г. Панкевич зазначала, що А. Крушельницький працював у гімназіях Ярослава, Коломиї, Станиславова, Бережан, Городенки, Рогатина та інших галицьких містечок [517, с. 35–37]. Б. Романенчук у статті «Літературна Коломия» писав про те, що, за «... деякими відомостями в Коломиї він був директором жидівської гімназії» [10, с. 209]. На сьогодні практично неможливо з'ясувати окремі деталі його педагогічної праці, зважаючи на обмежену джерельну базу з цієї проблематики. Тим не менше, авторами скрупульозно вивчено,

досліджено й залучено усі наявні джерела з метою об'єктивного аналізу задекларованої проблематики.

З квітня 1919 р. А. Крушельницький – міністр освіти МНО УНР, а упродовж жовтня 1919 р. – до 1921 р. – голова педагогічної місії УНР у м. Відні, створеної з метою підготовки і видання підручників та посібників для українських шкіл. У період національно-визвольних змагань А. Крушельницький працював у комісії закордонних справ та шкільній комісії УНРади (1921–1923 рр.), яка займалася освітніми й виховними проблемами, питанням реформування українського шкільництва. У 1929 році А. Крушельницький очолював комітет приватних учителів, що діяв при Головному відділі товариства «Учительська громада».

Як уже зазначалося, учительська праця А. Крушельницького розпочалася у 1901 р. у Ярославській польській гімназії, а з 1902 р. він уже працював у Коломийській гімназії з руською мовою викладання, спочатку на посаді заступника учителя, класного керівника 1-А класу, викладав латину в 1-А, 1-Б, 3-Б, українську мову в 4 і 5 класах. Його тижневе навантаження складало 26 год. [467, с. 42].

У навчальному процесі А. Крушельницький намагався поширювати серед гімназистів твори українських авторів, зацікавлював їх подіями з історичного минулого. Зокрема, окрім читанки Д. Лучаковського, за якою навчалися у гімназії, педагог знайомив учнів з творами О. Барвінського, Марко Вовчок («Народні оповідання»), І. Могильницького («Скит Манявський»), М. Устияновича («Повісті», «Олег») [467, с. 45]. Для учнів V–VI класів А. Крушельницький розробляв такі теми робіт з руської мови, як «Провідні думки в Мономаховім «Поученню дітям». Думки про рівень освіти і школи на Україні-Руси княжої доби на основі писань Іларіона і Кирила Туровського.

... Культура галицького князівства в дотатарській добі. Великдень на селі. О скільки вірша і драма релігійна підготовили відродження української літератури в національній душі?» [467, с. 48–49]. Це свідчило про те, що А. Крушельницький виховував гімназистів в патріотичній душі, здатних до критичного сприйняття й осмислення історичного минулого в умовах відсутності національної школи.

Надаючи особі учителя домінуючу роль у формуванні дитячої особистості, А. Крушельницький висував ідеал щиро відданого педагогічній справі вихователя, борця за краще майбутнє народу. У художніх творах він яскраво вимальовував образи народних просвітителів, подвижників-гуманістів. Говорячи про потребу «... дати кожному чоловікові нагоду бути добрим», учитель історії переконує, що «... діти спосібні на геройські діла, лише треба затронуть в їх серцях ту найкращу струну» [559, с. 118].

Однією з перших приватних українських гімназій була гімназія УПТ у м. Городенці (1909 р.). До речі, у навчальній програмі гімназії зазначалося, що «... тутешня гімназія є заведенням давнього класичного типу, так як державні гімназії з українською викладовою мовою, тому і план науки є ідентичним з планом у згаданих гімназіях» [468, с. 2]. А. Крушельницький доволі неоднозначно сприймав тогочасну як державну, так і приватну освіту, з одного боку, він її критикував, з іншого – пропонував низку змін для її модернізації та реформування. Про «Рідну школу» УПТ А. Крушельницький писав у ще ніде не друкованій доповіді [206, арк. 182–258]. На його думку, «Кожна нація крім шкіл удержуваних державою (з податків), ще й приватні школи, удержувані з оплат...» [206, арк. 183]. Він вважав, що «Члени державних націй, що не потребують боротися за національну школу, закладають приватні школи для

заспокоєння своїх конфесійних (клерикальні), соціальних (шляхетські або демократичні та інші), професійних (залізничі, фабричні, копальняні) й інших потреб» [206, арк. 183–184].

Автор наголошував на тому, що «Школи у кожної нації різняться від державних шкіл без сумніву, є ліпні і більш відповідні для тих членів громадянства, що їх утримують, ніж школи, які удержує для загалу громадянства держава» [206, арк. 183]. Називаючи тодішню школу «кузнею сліпого послуху», що випускала «бездушних і бездумних манекенів» [520, с. 334], А. Крушельницький пропонував замінити старокласичні гімназії на життєздатні загальноосвітні професійні заклади. Власне, він вважав це суттєвим недоліком старокласичних гімназій, особливо через занедбаність фізичного й особливо трудового виховання, катастрофічну відірваність змісту навчання від життєвих потреб, а також заборону на читання періодичних видань [517, с. 35–37].

Директор гімназії Андрій Кульчицький (з роману «Біг у сутінках»), очевидно, висловлював думки суголосні автору твору: «Я зрозумів, що школа повинна витворювати індивідуальності, а творити вона зможе їх тоді, коли правдою для учня буде не те, що сказав йому вчитель, тільки те, що він сам — під непомітним керуванням учителя зможе пізнати, перевірити й, перевіривши, здобути твердо на все життя, як незахитну правду, бодай до певної міри, поки досвід не принесе нових правд. Таке шукання правди власним досвідом — дає певність у власне знання, вказує шляхи шукання правди, дає віру у власний авторитет, здобутий досвідним знанням, дає певність у винайдення виходу з кожного становища, як його тільки шукатиметься. Школа має навчати способів шукання, має закріплювати в мізку молодої людини певність, що шукання завсіди веде до здобуття успіху» [521, с. 67].

На думку А. Крушельницького, збільшення приватних класичних гімназій суперечило вкрай низькому економічному становищу широкого загалу Східної Галичини. «Хвилина залишення більшості молоді середньої школи з патентом – свідоцтвом «зрілості», – це хвилина прощання з найважчим кошмаром, який мучив її вісім років життя!» [522, с. 25].

З 15 лютого 1912 р. директором приватної гімназії УПТ в м. Городенці призначено А. Крушельницького, про що йдеться у повідомленні крайового шкільного союзу, Головного віділу товариства «Українських учителів високих шкіл», «Учительської громади» у Львові. Зокрема, у тексті наголошується на тому, що «... під Вашим умілим та совісним провідом розвинеся Гімназія як-слід на користь нашої народної справи та на наше повне вдоволення...» [319, арк. 58]. Директор намагався здійснювати підбір кваліфікованих педагогів, створювати навчальну базу, гуртувати колектив, визначати його ціннісні орієнтири. Він викладав історію та географію – 11 год. тижнево (у 1911/1912 навчальному році) й українську мову – 10 год. тижнево (у 1912/1913 навчальному році) [469, с. 3].

З метою практичного засвоєння отриманих знань, у гімназії, завдяки старанням А. Крушельницького, обладнано спеціальні кабінети на зразок навчальних лабораторій: природничої, що складалася із зоологічного, ботанічного і мінералогічного відділів; фізичного й географічного кабінетів. Спогади колишніх учнів гімназії свідчать про те, що директор дбав про обладнання школи необхідними моделями й приладами, а деякі з них майстрували особисто учні в майстернях. За ініціативи А. Крушельницького у гімназії створено музей «... щоб заохотити нашу молодіж до ратовання від затрати багато цінних пам'яток нашої старини, що ... марнуються і пропадають навіки для нашого життя і науки» [469, с. 39].

Деякі з учнів А. Крушельницького, пізніше у мемуарах, згадували його, як організатора українського життя у гімназії, енергійну й цілеспрямовану людину. Директор гімназії дбав про фізичне виховання молоді: щотижня проводилися лекції, на яких гімназістам розповідали про значення і вплив на здоров'я чистого повітря, світла, про особисту гігієну, про згубний вплив алкоголю тощо. З 1912 р. запроваджено обов'язкову руханку, як навчальний предмет: учні плавали, веслували, їздили верхи на конях, каталися на ковзанах, санках і велосипедах. Важливою формою позакласної виховної роботи стали щотижневі (суботні або недільні) екскурсії до навколишніх сіл. Навчальний план української приватної гімназії імені Т. Шевченка у м. Городенка (1912–1913 рр.) подано у таблиці 1.

Управа гімназії, усвідомлюючи необхідність для тогочасної молоді всебічного розвитку, стверджувала, що школа не може обмежуватися лише тим, щоб подати знання з основ наук, а «... вона повинна бути передовсім інституцією педагогічною, значить мусить стреміти до вироблення сильного і постійного характеру молодіжи, мусить приспособити молодіж на добрих горожан і щирих робітників на народній ниві ... Виховати молодіж характерну, сильну душею і тілом, впоїти в неї горожанські чесноти як почуття обов'язку, поважний спосіб думання, умірковане, ощадність і т.д., отсе задача сучасної школи. Лиш так вихована молодіж зможе з хісном працювати для народа і запевнити йому кращу будучність» [469, с. 18].

Зважаючи на збільшення контингенту гімназистів й обмеження можливостей для сільських дітей в отриманні освіти, її директор 11 квітня 1912 р. відкрив підготовчі курси, що включали два відділи: нижчий і вищий. Своєрідним поштовхом до таких дій А. Крушельницького було розпорядження шкільної влади від 13 січня 1893 р. про поділ початкових шкіл на міський і

сільський тип. Школи першого типу призначалися, зазвичай, для дітей із матеріально забезпечених сімей і давали можливість випускникам продовжувати навчання у середніх навчальних закладах. Закінчення сільської школи не давало жодних прав на вступ до інших навчальних закладів [517, с. 35–37].

У 1906 р. шкільна влада, намагаючись обмежити доступ селянам до освіти, негласним розпорядженням заборонила приймати дітей з сільських місцевостей у міські школи. Такий стан школи, як писав А. Крушельницький, «... спинював доступ освіти до широких мас нашої нації, не тільки що не помагав творити діяльного громадянина й робітника у всіх царинах життя, – він ліг великою перешкодою для нашого громадянства до користування вищим ступінем освіти середньою школою, вищою освітою взагалі» [519, с. 56].

Приватна гімназія, очолювана А. Крушельницьким, з квітня 1912 р. започаткувала самоврядування у навчально-виховному процесі, яке ґрунтувалося на тому, що кожен клас мав свій провід, ощадну касу, касира, який щоденно проводив збір коштів у розмірі 1 сот. з кожного гімназиста. Вкінці місяця зібрані кошти передавалися до гімназійної каси, а потім – до повітового товариства кредитового у м. Городенці. Після закінчення навчання, кожен випускник мав змогу отримати свої кошти. Як свідчить аналіз вимог статуту «Книжочки вкладкової Повітового Товариства Кредитового стоваришення зареєстрованого з обмеженою порукою в Городенці», що вступний внесок не міг бути менший за 1 кр.; відсотки нараховувалися упродовж 1–16 числа кожного місяця; відсотки можна було отримати упродовж 30 червня – 31 грудня кожного року; суми розміром 100 кр. видавали щодня [317, арк. 18–18 зв.].

А. Крушельницький дбав про те, щоб гімназисти проживали в бурсі, яку утримувала філія «Просвіти», їх забезпечували

триразовим харчуванням, у разі необхідності – ліками. Цьому сприяв кооператив, зорганізований за ініціативи директора гімназії [469, с. 46]. У листі А. Крушельницького до дружини М. Слободи, датованому 6 вересня 1913 р., він писав про те, що деякі гімназисти, які проживали в бурсі хворіли, що «... вже 2 хлопці мусів відправити до Заліщик хорих на тиф. Боїмося, аби нам не замкнули бурси або й гімназії» [211, арк. 49 зв. – 50]. З метою попередження захворюваності серед гімназистів, місцевий лікар обіцяв щодня оглядати по 10 осіб [211, арк. 50].

Незважаючи на події Першої світової війни, приватна гімназія УПТ в м. Городенці функціонувала, хоча практично усі українські кооперативи, навчальні заклади, редакції періодичних видань припинили свою діяльність. В. Клапчук пише про повну розруху економіки, сільського господарства, важке матеріальне та соціально-психологічне становище місцевого населення не лише періоду Першої світової війни, але й повоєнного періоду, коли у багатьох місцевостях були знищені житлові та господарські споруди [560, с. 134–135]. Р. Скульський вважає, що після закінчення Першої світової війни боротьба місцевого населення за розвиток шкільництва відродилася з новою силою, тому не є дивним те, що в міжвоєнний період шкільна освіта досягла свого найвищого розвитку. У той час, наприклад, у Косівському повіті, де було понад 50 населених пунктів, функціонувало 30 шкіл, з яких 29 – двомовних, чотири – з польською і лише одна – з українською мовою навчання. Тому прогресивна галицька інтелігенція не припиняла боротьби за україномовні школи [561, с. 226–235].

Початково гімназія також припинила свою працю, однак завдяки А. Крушельницькому і за підтримки російської влади, вдалося відновити навчальний процес. Події знайшли відображення у його праці «Школа під російською окупацією:

причинки до історії українського шкільництва в Галичині 1914–1917 рр.» [518].

Певною мірою це обумовлено тим, що А. Крушельницький з 1915 р. був бургомістром м. Городенки, в силу свого службового становища, мав певні контакти як з російською військовою, так і цивільною владою. Зокрема, у зверненні начальника Городенківського повіту від 20 вересня 1916 р. йдеться про те, що Всеросійський земський союз, намагаючись забезпечити потреби військ і мирного населення у місті й околицях у товарах першої необхідності, планував відкрити склад товарів й продовольчу крамницю, висловлював прохання щодо виділення окремого будинку [318, арк. 6, 6 зв.].

З аналогічним проханням, правда, у більш жорсткішій формі, звертався етапний комендант м. Городенки до повітової влади з потребою виділення приміщення для потреб крамниці у Народному домі, позаяк «... лица производящая торговлю отъ этого несуществующаго и не присутствующаго здесь общества и не имеющаго своихъ представителей не имеютъ права торговать, если у них не имеется на то доверенность» [318, арк. 7–7 зв.].

Дійсно така крамниця функціонувала, про що свідчить подання управи споживчого союзу в Городенці до відділу допомоги населенню комітету Південно-Західного фронту Всеросійського земського союзу в м. Чорткові від квітня 1917 р., у якому повідомлялося про виділення товарів зі складу в м. Заліщики для продовольчої крамниці та їх реалізації з націнкою у 10 % [318, арк. 49]. Фінансове становище громадської каси у цей час було таким: 1812 фізичних і юридичних осіб сплатили податку в розмірі – 4854642 кр., витрати склали – 4436266 кр. [318, арк. 10–39].

Становище було доволі непростим, про що свідчать інформацію, подана у листах А. Крушельницького до дружини. У

одному із них він пише про те, що «Люди якби побоживоліли. Але мені глибоко як у нас спокійно. Мають привезти нині п'ятсот козаків, полонених у битві... Величезне поразення москалів – але що буде не знати» [211, арк. 54]. А. Крушельницький згадував про цей період як найскладніший у його педагогічній праці, що зумовлювалося умовами воєнного часу, однак «... одна лише відрада – що сотка шкільної молодіжи замість валятися по шанцях, тратити фізичні сили в снігах і болоті і моральні в розпусті, віджила в здоровій шкільній атмосфері» [518, с. 6].

Бажаючих продовжувати навчання у гімназії в Городенці було багато, військова влада не чинила особливих перешкод цьому процесу. Навіть більше, військові дозволили користуватися трьома класами у гімназії, для решти планували навчання у бурсі [211, арк. 62, 63]. Директор гімназії повідомляв, що усі «... дуже раді зі школи» [211, арк. 69 зв.]. Навіть учні колишньої польської гімназії, що не функціонувала, вступали до гімназії, однак не спішили подавати документи, позаяк прийом документів тривав до 10 листопада 1915 р. [211, арк. 69 зв.].

Незважаючи на воєнний стан у місті, А. Крушельницький повідомляв у листі, що тут «... спокійно, жите нормальне», «Недуг в Гор. (Городенці – примітка авторів) нема. Хоч тут військо все викупує – дешево і всего є досить», «... хліб без карт.», «У нас все спокійно і безпечно. Є що їсти, буде опал...» [211, арк. 62, 63, 72 зв., 75].

Можливо, така позитивна інформація про становище у місті й загалом в окрузі, пов'язана ще й з тим, що А. Крушельницький, перебуваючи на посаді бургомістра, був впевнений у тому, що не лише його листи до рідних, але й уся офіційна кореспонденція контролювалася й перевірялася військовими. До речі, у одному із листів до дружини, від 31 грудня 1915 р., він писав про те, що «... Панови в цензурі не подобається таке поведене, що засипаю

його читанням листів до тебе, але він нехай тямить, що розлука се страшне слово!» [211, арк. 69].

А. Крушельницький докладав усіх зусиль для того, щоб із початком нового навчального року функціонувала гімназія з українською мовою викладання та планом навчання, за яким вона працювала до закриття. У його листі до дружини, датованому 31 жовтня 1915 р., зазначається, що військова і політична влада Городенківщини дозволила відкривати гімназію. Однак він особисто мав забезпечити приміщення для початку навчання. «Вільних будинків страшно багато, але треба на всякий спосіб винайти собі якийсь і військовість віддасть нам його безтратно до розпорядности на гімназію...» [211, арк. 63].

А. Крушельницький знайшов будинок, придатний для гімназії, у передмісті Городенки – Котиківці, у колишній школі й читальні, на що й отримав дозвіл військової влади [29, арк. 66], «... будинок маю, учеників маю. Колиб ще учителі» [211, арк. 67]. Дійсно забезпечення гімназії учительськими кадрами в умовах воєнного часу, було складною проблемою [211, арк. 69 зв. – 70]. Відновлення функціонування гімназії відбулося 15 листопада 1915 р., про що й повідомляв шкільну раду А. Крушельницький, у так званому «основному протоколі» [211, арк. 68]. Приватна гімназія УПТ в м. Городенці відновила свою діяльність на певних умовах – утримання навчального закладу здійснювалося б тільки за рахунок власних коштів і не допускалося вивчення німецької мови і викладання нею навчальних предметів, заборонялося мати у бібліотеці україномовну і німецькомовну літературу. Навчання розпочалося восени 1915 р. у доволі складних умовах, зі знищеним будинком, бібліотекою й усім шкільним приладдям. А. Крушельницький намагався відновити шкільну бібліотеку, навіть позичав учням власні книги, тому що «... офіційно книжок

у гімназії не давалося читати, щоби дрібничкою не провалити справи існування гімназії» [518, с. 24].

1 травня 1916 р. А. Крушельницький довів до відома керівництва повіту, що з 11 травня поточного року в гімназії відновлюється вивчення німецької мови як обов'язкового предмету в усіх класах і відкривається українська й німецька бібліотека. У повідомленні також йшлося і про заснування у м. Городенці учительської семінарії з українською мовою викладання. «Се вже була доба, коли українське життя плило повною струєю скрізь на Україні і тут у Галичині творилися в напрямі українізації такі річи, яких ми не були досі ніколи свідками» [518, с. 25].

У силу як об'єктивних, так і суб'єктивних обставин, 9 серпня 1923 р. його переводять до Ужгородської гімназії і призначають учителем української мови [518, с. 12]. У Закарпатті працювати було доволі складно, позаяк там були поширеними москвофільські ідеї. Незважаючи на це, А. Крушельницький проводив навчання українською мовою і пропонував для читання українські читанки, що часто призводило до загострення стосунків з професорами та місцевою владою [211, арк. 165]. За два місяці педагогічної праці в Ужгородській гімназії, А. Крушельницький, завдяки тактовному спілкуванню з гімназистами, пробудив бажання навчатися рідної української мови, переконав їх у тому, що українська мова – це рідна мова українців. А. Крушельницький писав про те, що під «... впливом галичан українізуються тутешні люди» [211, арк. 164].

Після повернення до Східної Галичини 7 лютого 1925 р. А. Крушельницький очолив українську приватну гімназію у м. Рогатині. Заклад був одним із взірцевих у краї. У восьми класах гімназії навчалось чотири з половиною сотні учнів, в основному із навколишніх сіл [12, с. 21]. До речі, у гімназії

намагалися отримати викладацьку посаду навіть випускники Краківської академії мистецтв, про що йдеться у листі П. Обалія, учителя малювання [324, арк. 22].

Відповідно й УПТ намагалося контролювати її діяльність. Особливо це проявилось не стільки у навчально-виховному процесі, як в організаційному плані. Можливо, це був тиск УПТ особисто на А. Крушельницького, який перебуваючи на посаді директора приватної гімназії, намагався відстоювати власну й не зовсім зважену й помірковану політику. Про що свідчить лист від керуючого приватними гімназіями УПТ від 15 травня 1925 р., у якому йшлося про те, чи працюють у гімназії викладачі, які не мають на те законних підстав, зі скількох класів й відділів складається навчальний заклад, чи виплачено заробітну плату викладачам за канікулярні місяці тощо [324, арк. 6]. Окрім того, УПТ цікавилось вартістю навчання у приватному закладі навчання, знижками в оплаті тощо [324, арк. 6 зв.].

Дійсно, навчально-виховний процес у гімназії був на належному рівні. Тут функціонувала бібліотека, що нараховувала у 1924–1925 рр. 1190 примірників книг, це в основному твори Є. Гребінки, М. Грушевського, О. Кобилянської, М. Коцюбинського, А. Крушельницького, Б. Лепкого, Лесі Українки, Марка Вовчка, В. Стефаніка, І. Франка, а також науково-популярні видання [472, с. 6].

28 червня 1926 р. А. Крушельницький приймав участь у проведенні з'їзду управителів приватних гімназій і семінарій, який проходив у Львові [324, арк. 26], був делегатом від гуртка УПТ на з'їзді Головної управи товариства [322, арк. 27], відповідно й намагався тогочасні педагогічні новації запровадити у навчальний процес. Окрім того, успішному навчанню сприяли і добре обладнані навчальні кабінети: історико-географічний, природничий, фізичний. За час директорування А. Крушель-

ницького вони значно поповнилися новими навчальними засобами. Заклад придбав географічні карти, світлини, таблиці, зразки мінералів, муляжі, фізичні та математичні прилади тощо. Учителі використовували новітні методи навчання (досліди, експерименти), залучали гімназистів до роботи в природничих лабораторіях. Навчальна діяльність здебільшого відбувалася у формі лекцій, диспутів, семінарів, частими були екскурсії з метою вивчення рідного краю, мистецтва, архітектури, театру [12, с. 21].

Однак і з навчанням гімназистів були певні проблеми. Так, 20 березня 1926 р. Головна управа УПТ повідомляла директора приватної гімназії про те, що із 36 учнів II-Б класу, 24 «... не виказали достаточних поступів» [322, арк. 25]. Однак, комісія відзначала, що позитивним явищем є те, що у гімназії діють 6 гуртків, які відвідують 318 учнів, які мають на меті: «... через самообразование доповнити шкільну науку, спортами скріпити фізично тіло, протиділати його нищенню через алькогольні напитки і розбудити змисл і замиловання до ремесла – а побажана і ветривалість у тих добровільно перейнятих працях» [322, арк. 25].

А. Крушельницький вважав важливим виховання у молоді звички дбати про своє здоров'я і фізичний розвиток, допомагати іншим, знайомити з ремеслами; розвиток дисциплінованості, відповідальності, відваги, моральних чеснот і любові до Батьківщини [12, с. 79]. Ці завдання успішно виконував «Пласт», що функціонував майже весь період існування Рогатинської гімназії. З 1925 р. за сприяння А. Крушельницького започатковано діяльність дівочого «Пласту», який «... виповнював ті прогалини у вихованню дівчат, котрих не може виповнити школа і дім. Рівно ж велика заслуга в тім Вп. п. Директора гімназії Ант. Крушельницького, який прихильно ставився до пластової ідеї,

стояв в контакті з Кур. Командою і тим дав доказ зрозуміння, як великої ваги для нас такий культурний здобуток як Пласт» [472, с. 29].

23 лютого 1925 р., внаслідок доносів і наклепів «рогатинських ботокудів», його заарештувала польська поліція й ув'язнила у Бережанах [504, с. 153]. Під арештом він перебував упродовж двох тижнів [212, арк. 107 зв.]. У листі, датованому днем арешту, А. Крушельницький писав дружині про те, що «По скількох хвилях праці в гімназії – розчарування. Через самі помилки і ще раз помилки, які, я певний вичисляться небаром, мене арештували і їду до Бережан до Суду» [212, арк. 84]. 6 березня 1925 р. він повідомляв дружину, що у місцевому суді «... зроблено все можливе, щоб справу полагодити як найскорше» [212, арк. 99]. А. Крушельницького звинувачували, як він повідомляв дружині, у головній зраді і карі смертю, за такими § 58 (в, с) і § 54 (2), але «На жаль не було найменших доказів!» [212, арк. 106 зв.].

Прогресивні, але не зовсім зрозумілі як адміністративній, так і учительській владі педагогічні переконання А. Крушельницького, а також обстоювання ним соціалістичних ідей призвели до конфлікту з керівництвом УПТ, тому він був звільнений з посади директора приватної гімназії у Рогатині. До речі, батьківський комітет приватної гімназії звертався до А. Крушельницького з листом такого змісту «Комітет Батьків уважає Ваше перенесення безпідставним і безправним і в найвищій мірі шкідливим для гімназії...» [324, арк. 11]. На захист честі і гідності А. Крушельницького став виконувач обов'язків начальника юрист-консульського відділу Міністерства юстиції УНР, В. Завадський, який звертався з цього приводу до батьківського комітету [331, арк. 1].

Після звільнення з посади директора приватної гімназії у Рогатині, А. Крушельницький працював управителем гімназії у Яворові. Своє звільнення він називав «зі службових зглядів» [324, арк. 12], тобто без пояснення і будь-якої аргументованої мотивації. Окрім того, він повідомляв про те, що члени Головної управи УПТ приватно заявляли йому про те, що не мають жодних причин щодо його звільнення, позаяк гімназія у Рогатині була одним із кращих навчальних закладів у Східній Галичині саме завдяки його праці. Однак «... старшина Кружка У.П.Т. не хоче з мною працювати і Головна Управа У.П.Т. не може висловлювати недовіря о. шамбелянові Городецькому, голові Кружка...» [324, арк. 12]. А. Крушельницький вважав, що Головна управа УПТ повинна на посаду директора приватної гімназії у Рогатині призначити особу, «... яка не буде мати амбіцій громадянської праці» [324, арк. 13]. На думку А. Крушельницького, про це заявляв голова УПТ, професор О. Терлецький [324, арк. 13].

У зв'язку із його звільненням із займаної посади, 105 членів гуртка УПТ у Рогатині зажадали проведення надзвичайних зборів, які планувалося провести 22 серпня 1927 р. Власне й батьківський комітет приватної гімназії вимагав від А. Крушельницького надзвичайного зібрання. Однак Головна управа УПТ замість скликання й проведення надзвичайних зборів, звільнила директора із займаної посади, «... без мотивів, без причини, без дисциплінарного доходження» [324, арк. 13–14].

Упродовж 1926 р. А. Крушельницький працював директором єврейської гімназії рабина Х. Шапіри у м. Коломиї. Газета «Діло» так прокоментувала цей факт: «... Ще всім нам в свіжій пам'яті завзята боротьба, яка знялась була біля особи професора Крушельницького в пресі і громадських установах, і яка скінчилась його звільненням із усіх шкіл УПТ. Стаючи осторонь

тієї боротьби і не апробуючи деяких її фаз і уживаних прийомів, все-таки з прикрістю приходиться стверджувати факт, що визначний педагог і письменник примушений виховувати жидівські діти замість наших» [493, с. 5]. А. Крушельницький з цього приводу писав до дружини, що «Я тут не одну, дві, а буду мати сім повних кляс!» Хоч сім надія буде жидівсько=українська. Йдуть до запису як по сьвячену воду» [211, арк. 67].

Вважаємо, що з одного боку, А. Крушельницький, маючи солідний учительський і директорський стаж, володіючи високим рівнем педагогічної майстерності та організаторськими здібностями, намагався передусім проявити себе як педагог, а не як прибічник тих чи інших політичних або партійних поглядів, з іншого – у складних умовах міжвоєнного періоду, на ньому лежала відповідальність за матеріальне утримання доволі значної родини, тому вибір очолити навіть і єврейську гімназію у Коломиї, був цілком виправданим.

16 березня 1927 р. А. Крушельницького повідомлено про те, що він не пройшов за конкурсом на заміщення посади директора гімназії. Це, як йому письмово пояснювали, пов'язувалося із відсутністю коштів у касі УПТ на переведення кандидата на посаду, тому її до канікул надали М. Галущинському, який мешкав у Львові [325, арк. 20]. Однак А. Крушельницький намагався влаштуватися все ж таки на посаду директора гімназії у Львові, всупереч обставинам, що склалися. На засіданні батьків дітей «Жіночого учительського семінару» і «Дівочої гуманістичної гімназії» від 4 вересня 1927 р. ухвалено рішення про те, що вони не визнають постанови Головної управи «Рідної школи» про призначення директором вказаних навчальних закладів А. Крушельницького, вважають її провокаційною, звертатимуться до митрополичого ординаріату й особисто

митрополита А. Шептицького за підтримкою, просять залишити на займаній посаді В. Адріановича [331, арк. 3].

Хоча у спогадах колишня учениця 5-го класу Львівської гуманістичної гімназії «Рідна школа» Оксана Керч директора гімназії характеризує доволі позитивно. Пишучи про те, що «Наша славетна гімназія, чи «буда», як ми звикли називати наші школи за моїх часів, знаходилася в будинку Педагогічного товариства на вулиці Мохнацького (нині – Драгоманова). Коли я потрапила до п'ятого класу, нас зустрів оригінальний директор Антін Крушельницький. Сам його вигляд був імпонуючий. Він різнився від нашого попереднього директора – поета Василя Щурата, навіть поведінкою. Спокійно, добірною мовою, але з притиском заявив свою програму, і вона, на диво, була проста: він вимагав праці, послуху і розуміння українського вчителя, котрий має завдання нас навчити. Чи випадково, чи, може, добирав собі вчителів, але вони були виняткові!» [534].

У силу різних обставин, як суб'єктивного, так і об'єктивного характеру, викладацька кар'єра А. Крушельницького завершилася у 1927 р. звільненням зі служби у навчальних закладах «Рідної школи» [12, с. 80].

Однак звільнення А. Крушельницького зі служби у навчальних закладах «Рідної школи», з одного боку, призвело до того, що він фактично більше учительською працею не займався, з іншого – свій педагогічний досвід намагався використати для подальшого розвитку української освіти. Виступаючи з доповіддю на крайовому з'їзді українців, який проходив у Львові 1 липня 1928 р., він запропонував «Проект зміни способу навчання української мови й літератури в школі» та інші матеріали [205, арк. 1–122], 31 жовтня 1928 р. був делегатом за загальному з'їзді «Рідної школи» [331, арк. 6]. Головна управа

УПТ пропонувала йому у квітня 1929 р. заснувати відповідний гурток у Задвір'ї та інше [331, арк. 8, 11].

Резолюції крайового з'їзді українців, запропоновані А. Крушельницьким, передбачали такі ухвали, як визнання доцільності засад єдиного шкільництва, тобто, виокремлення таких ступенів – класи I–IV і V–VII загальної школи та їх зрівняння з I–III класами середньої школи; відповідно гімназійні класи IV–VIII з аналогічними до них I–V курсами учительських семінарій; запровадження у середній школі поділу на I–II класи, III–V класи, VI–VIII класи, а також домашнього обов'язкового читання; визнання основ граматики і правописних правил, ухвалених правописною конференцією 1927 р. і підтриманих УАН [205, арк. 14].

Окрім того, з'їзд наділяв секцію українців певними правами і покладав на неї обов'язки щодо вдосконалення навчального плану для гімназій і учительських семінарій, аналізу змісту шкільних видань, підготовки переліку творів українських та зарубіжних авторів для домашнього читання і їх узгодження зі шкільними програмами, підготовки нової шкільної граматики і правописних правил [205, арк. 14]. У зауваженнях і критичних замітках А. Крушельницького до правописних словників і підручників для початкових шкіл йдеться про їх вдосконалення, яке ґрунтується на здобутках тогочасної педагогічної науки [207, арк. 1–138].

Таким чином, педагогічна праця А. Крушельницького характеризувалася викладанням ним таких предметів, як українська мова, історія, географія. Він як учитель і директор використовував різноманітні форми навчання, сприяв національному й моральному вихованню учнів, запроваджував принципи трудового навчання, організацію кас ощадності, використовував елементи самоврядування в учнівському

колективі. Звільнення А. Крушельницького зі служби у навчальних закладах «Рідної школи», призвело до того, що він фактично більше учительською працею не займався, а намагався свій педагогічний досвід використати для подальшого розвитку української освіти.

2.3. Участь в діяльності українських інституцій

А. Крушельницький приймав активну участь як в українських господарсько-економічних, так і до культурно-просвітницьких товариствах. Зокрема, з 2 вересня 1909 р. був членом «Покутського союзу кредитового господарчого в Коломій», членський квиток № 664 і отримував 5 % річних прибутку від його діяльності [317, арк. 2 зв.]. З 11 лютого 1911 р. А. Крушельницький, будучи викладачем гімназії у Бережанах, входив до «Видавничої спілки українського учительства в Коломій» (див. додаток Е), склавши 2 уділи у розмірі 40 кр. [317, арк. 10]. Упродовж 1909–1921 рр. він отримав прибутку у розмірі 40 кр. [317, арк. 11]. З 8 травня 1911 р. належав до «Товариства взаємного кредиту «Надія у Бережанах» (див. додаток Ж), отримавши за 1911 рр. 20 кр. прибутку [317, арк. 14]. Окрім того, з 8 квітня 1913 р. А. Крушельницький входив до повітового кредитного товариства у Городенці, членський квиток номер 764 (див. додаток З) [317, арк. 19 зв.]. Упродовж 1913 р. отримав прибуток в розмірі 220 кр. [317, арк. 21]. З 4 вересня 1917 р. він поновлює членство у цьому товаристві [317, арк. 32 зв.]. З 26 липня 1913 р. він – член Народного дому в Городенці з уділом в розмірі 20 кр. і вступним внеском – 2 кр. [317, арк. 27]. Хоча у його статуті зазначено, що сума уділу складає не менше 50 кр. [317, арк. 28 зв.]. З жовтня 1916 р. А. Крушельницький також був членом «Торгівельної спілки» в Городенці

[318, арк. 41–44 зв.]. Однак, у зв'язку з воєнними діями, тимчасово товариство припинило діяльність [318, арк. 44 зв.]. З 25 грудня 1920 р. А. Крушельницький – дійсний член СУПІЖ (див. додаток М) [317, арк. 48]. З 27 грудня 1927 р. він – член СУПРУГИ (див. додаток Н) [317, арк. 49].

Звичайно, що, незважаючи на те, що він був членом багатьох господарсько-економічних інституцій, як бургомістр, організовував вибори до тимчасової громадської ради у Городенці 26–27 травня 1916 р. [318, арк. 61], підтримував ухвалу міської рільничої комісії у зверненні до староства про повернення коней, яких використовували для воєнних потреб [319, арк. 57–57 зв.], все ж таки значнішою є його участь в діяльності «Просвіти».

Однак, ще у 1905–1906 рр., А. Крушельницький та інші українські інтелігенти, перебуваючи у Станиславові, проводили безкоштовні публічні лекції при філії педагогічного товариства [204, арк. 1]. Усіх прочитаних лекцій на різноманітну тематику було двадцять дві [204, арк. 1–3], з них А. Крушельницький, як член секції загальнонаукових знань, прочитав «Літературну силуетку новеліста М. Коцюбинського», «Хмельниччину», «Географію України», «Історію України від найдавніших часів IX в. до утворення Київського князівства», «Про красу», «З нашої новітньої лірики» та інші [204, арк. 1–3]. Згідно з планом проведення публічних лекцій, передбачалося прочитання двадцяти п'яти лекцій, одна три не відбулися за нез'ясованих обставин [204, арк. 3 зв.]. Окрім того, програма передбачала охоплення таких предметів, як історія України, літератури, мистецтва, правознавство, медицини, природознавства. Фахівці, які читали лекції, в основному були учителями гімназії – 18, викладачами промислових шкіл – 2, лікарями – 1, адвокатами – 1 [204, арк. 3 зв.].

У 1906–1907 рр. публічними лекціями опікувався комітет «Руської бесіди» з оплатою у розмірі 10 сот. від слухача [204, арк. 4]. А. Крушельницький читав лекцію на таку тематику: «Значінне популярних викладів», а М. Посацький – «Фільологія як чутте і наука» [204, арк. 4]. Присутніх на лекціях було 85 осіб, з них 28 чоловіків, 33 жінок, 24 учні. Прибуток становив 8 кр. 30 сот. [204, арк. 4]. Загалом прибуток від усіх лекцій складав 27 кр. 96 сот. [204, арк. 6 зв.]. А. Крушельницький певним чином співпрацював із українським декламатором «Розваги», який у 1907 р. просив його надати твори для друку [326, арк. 2].

Просвітницька діяльність А. Крушельницького пов'язана насамперед з діяльністю товариства «Просвіта», яку він розпочав ще у 1908 р., будучи активним діячем філії товариства у Коломиї, з 1913 р. – у Городенці, а з 1925 р. – головою філії у Рогатині. Окрім того, А. Крушельницький доволі часто обирався делегатом від згадуваних філій на загальні збори інституції, що відбувалися у м. Львові [562, с. 4–39; 563, с. 233–247; 564, с. 10–11]. Будучи активним просвітнім діячем, він намагався реалізувати просвітню ідею на рівні окремої філії товариства. Під час виступів А. Крушельницького на засіданнях відділів філій, святах, які проводила «Просвіта» [565], можна виокремити коло проблем, на які він особисто звертав основну увагу. Власне, це ті проблеми, що стосувалися діяльності Головного відділу товариства у Львові: насамперед, пов'язані зі створенням читальняних осередків, подоланням неписьменності, активізацією видавничої справи, поширенням господарсько-економічних знань і формуванням національної самосвідомості українства.

Усвідомлення мети і завдань просвітньої діяльності інтелігенції, автор запропонував у «Просвітньому рефераті (Із ювілейного обходу філій «Просвіти» в Коломиї 21 грудня 1908 року)» [565]. Аналізуючи складне суспільно-політичне і

соціально-економічне становище українців, А. Крушельницький передусім вважав, що основною причиною була відсутність достатнього рівня освіти населення і, як наслідок, низький рівень національно-культурного і соціально-економічного розвитку він пояснював саме цим чинником.

Про культурно-просвітню працю у «Просвіті» він писав, що «... коли наша діяльність є хосенна для України, для українського народу, для піддвиження ...на просвітному, економічному, політичному полі, одним словом полі культури, тоді аж та наша діяльність заслужить собі на признанє, аж тоді вона є добра, етична, тоді аж ми сплачуємо свій довг супроти свого народа, а через свій народ супроти людства» [565, с. 11].

У грудні 1913 р. на загальних зборах філії «Просвіта» в Городенці А. Крушельницький виступав з доповіддю, присвяченою майбутнім роковинам народження Т. Шевченка в 1914 р., у якій зауважував на важливості і значенні його ідей у соборному єднанні українських земель. Зокрема, він наголошував на тому, що «... поширенєм і поглибленєм ідей Шевченка поступаємо наперед, стаємось культурним народом. Тому сей ювілейний рік має показати о скілько ми зрозуміли ідеї генія, о скілько ми перенялися ними і тому кожде село, кожда читальня має постаратись о те, щоби в сім році відбулось яке торжество в честь того, що терпів за визвольні ідеї свого народа» [565, с. 10–11]. До речі, А. Крушельницький запропонував називати іменем Т. Шевченка усі українські товариства та структури, створені в ювілейному 1914 р. Це свідчило про те, якого значення він надавав творчості Т. Шевченка в українській культурі. Однак, в силу обставин, пов'язаних з початком Першої світової війни, пропозиція А. Крушельницького так і не була реалізована.

Очоливши філію «Просвіти» у Рогатині, А. Крушельницький доволі швидко активізував її діяльність і вивів у передові

осередки інституції у Східній Галичині. За порівняно короткий час філія нараховувала 49 активних читалень. Заходами філії спільно з «Учительською громадою» організовано курси вищої освіти. Основна мета і завдання яких полягала у тому, що «... курси вищої освіти не повинні накопичувати в головах своїх слухачів масу знання, але мають **навчити їх плянкової організації освітньої акції і методів освітньої праці**, щоби вони вміли повести просвітянську громаду **шляхом самоосвіти** до здобуття знання і кращих умовин життя» [566, с. 758].

Очолюючи «Просвіту» на Рогатинщині, А. Крушельницький доволі тісно співпрацював із філією «Сільського господаря» [325, арк. 53]. А. Крушельницький активно проводив відновлення помешкань читалень «Просвіти» на Рогатинщині. Про що свідчить засідання виділу читальняного осередку від 30 грудня 1922 р. про купівлю площі під помешкання для інституції. Як виявилось, що пропонований варіант купівлі був невеликим за розмірами, але визначався високою ціною, що складала 600 доларів США [324, арк. 1]. Окрім пошуку площі під помешкання для «Просвіти», А. Крушельницький започаткував будівлю приміщення для Народного дому в Рогатині. З цього приводу започатковано скликати нараду жителів Рогатина й околиць з метою організування комітету будови Народного дому [324, арк. 1 зв.]. На засіданні виділу філії «Просвіти» від 16 червня 1926 р. ухвалено його склад й визначено функції [324, арк. 1 зв.]. Важливе місце у роботі голови філії посідав збір коштів на спорудження пам'ятника Т. Шевченку в Рогатині, проведений концерт у Бережанах на честь Кобзаря [325, арк. 52; 333, арк. 19].

Інструкція, видана Головними віділами «Просвіти» і «Рідної школи» містила практичну організацію праці молоді, вивчення українознавства, фізичне виховання, культурно-мистецьку працю: забави, імпрези, свята, співпрацю між селами. Однак

організація праці над молоддю вимагала підготовлених фахівців, тому важливим завданням «Просвіти» і «Рідної школи» було не лише проведення необхідних курсів з метою підготовки кадрів, але й забезпечення необхідною літературою. Важливе місце у діяльності Головного віділу «Просвіти» відводилося заснуванню читальняних бібліотек, що у перспективі мало б стати підґрунтям для організації народних університетів інтернатного типу з метою розвитку фахової освіти [567, с. 5–6; 568, с. 18, 45].

А. Крушельницький, аналізуючи діяльність «Просвіти» 1924 р., писав, що «Важне звязати цілу нашу просвітню діяльність в одно ціле, велике, гармонійне, притягнути всі наші організації до спільних в одно звязаних зусиль, нажати всьому тривку і кріпку основу матеріальну й моральну...» [325, арк. 1 зв.]. Активно проводив А. Крушельницький діяльність у заснуванні читалень і бібліотек у селах. Свідченням чого є його виступ на зборах 16 серпня 1925 р. у м. Бурштині. Він, зокрема, наголошував на тому, що становище «Просвіти» було доволі складним, тому він пропонував організувати при кожній філії канцелярію, яка б контролювала розвиток культурно-просвітнього життя і матеріально й морально підтримувала читальні. Окрім того, А. Крушельницьким засновано повітову бібліотеку ім. І. Франка, яка нараховувала 415 томів літературних творів, а так звана «мандрівна» бібліотека для читалень складалася з 121 книжки. При філії зорганізовано три секції: організаційну, викладову й гуманістичну [563, с. 244]. Власних творів А. Крушельницького у філії «Просвіти» у Рогатині нараховувалося 12 на загальну суму 58 зл. 09 сот. [325, арк. 24]. Творів інших авторів на суму – 466 зл. 90 сот. [325, арк. 25–28].

Зважаючи на складність ситуації з організацією бібліотечної справи, Головний віділ з осені 1924 р. ухвалив рішення про створення комплектів мандрівних бібліотек [569, с. 103].

А. Крушельницький писав про те, що укладання мандрівних бібліотек вимагало значних зусиль, «... вдалося ледви скласти 30 комплетів по 50 книжок; і в цих в 30 компл. приходилося деякі книжки повторювати» [325, арк. 12]. Хоча він загалом позитивно оцінював видавничу працю «Просвіти».

У «Народному Ілюстрованому Календарі Товариства «Просвіта» на звичайний рік 1925» подавався перелік найдешевших видань, різноманітного змісту, доступних кожному українцеві [570, с. 101–104]. На загальних зборах «Просвіти» у 1925 р. А. Крушельницький, делегат з Рогатина, зауважував на тому, що видання товариства повинні бути доступними для кожного українця. Наголошуючи на важливості видавничої діяльності «Просвіти», він зауважував на тому, що через слабкість зв'язку Головний виділ – філія – читальня – товариство не сприяє тому, щоб його видання стали доступнішими для кожної громади. На його переконання, для цього необхідно було внести зміни до статуту товариства з тим, щоб читачі не лише ставали членами «Просвіти», але сплачували невисокий членський внесок [562, с. 13].

М. Галущинський у статті «Видавнича діяльність «Просвіти» вказував, що коли філії щомісячно платитимуть за отриману літературу від 200 – до 500 тис. зл. готівкою, у такому разі Головний виділ проводитиме видавничу діяльність з користю для освітньої праці [571, с. 2]. Важливе місце у видавничій діяльності товариства надавалося виданню популярної літератури, тому Головний виділ закликав філії і читальні купувати й передплачувати їх бібліотеками. 16 червня 1929 р. у Львові, на влаштованому «Просвітою» святі, присвяченому пам'яті І. Франка, А. Крушельницький виголосив промову «Революціонери й Каменяреви» [572, с. 85–96]. Зокрема, 22 вересня 1926 р. А. Крушельницький замовив у канцелярії Головного виділу «Просвіти» видань товариства на суму 1643,1

кр. (підраховано авторами) [324, арк. 29–31]. До речі, НТШ у листі до А. Крушельницького від 21 квітня 1908 р. повідомляло його про надання матеріальної допомоги І. Франку, який «... удержував сімю виключно літературними заробітками. Тепер і на будуще вже нема мови про них. Він сам і йому близькі полишають ся без ніяких засобів до життя, без змоги мати лікарську поміч і відповідну опіку» [326, арк. 3].

Філія «Просвіти» у Бережанах 30 жовтня 1927 р. проводила тиждень книги з виставкою книг, курсом для бібліотекарів, тому просила А. Крушельницького не лише бути її учасником, але й планувала організувати виставку його творів [324, арк. 34]. Як активний просвітній діяч, керівник філії товариства у Рогатині, А. Крушельницький був запрошений на освітній конгрес, приурочений 60-річчю з часу заснування «Просвіти» [324, арк. 35]. Був делегатом загальних зборів інституції [324, арк. 41].

Однак у діяльності «Просвіти» важливу роль посідала не лише культурно-просвітницька, але й літературна діяльність А. Крушельницького. Товариство популяризувало й поширювало його творчий доробок, навіть і після смерті останнього. Зокрема, у «Каталозі книгарні товариства «Просвіта» подано його твори «Рубають ліс» і «Іван Франко» [573, с. 4–35]. До речі, твори «Іван Франко», «Дужим помахом крил» і «Пята читанка для пятого року науки в єдиній школі» заборонялися польською владою [574]. Певна частина філій «Просвіти», хоча це й заборонялося статутом, намагалася проводити політичну діяльність, тому Головний віділ товариства вимагав надіслати протокол загальних зборів філії у Рогатині, хоча А. Крушельницького й повідомляли про те, що «... закиди смішні, тож товариші можуть бути спокійні» [325, арк. 20 зв.]. Тим не менше, 8 березня 1927 р. відбулося засідання Головного віділу «Просвіти», на якому обговорювалося питання проведення загальних зборів філії у

Рогатині [325, арк. 36]. Зокрема, на них наголошувалося на тому, що голова філії А. Крушельницький не мав права проводити загальні збори, тому, що з декількох читалень їх представники не мали повноважень від голови осередку, відповідно не брали участі в голосуванні, оскільки зала для проведення зборів була замалою, то не усі делегати і гості змогли потрапити на їх проведення. Окрім того, Головний відділ «Просвіти» вважав філію товариства у Рогатині секретаріатом УСРП [325, арк. 36].

Важливе місце А. Крушельницького в просвітньому житті посідала його безпосередня участь в функціонуванні СУПЖ, що відбувалася у Відні 15 жовтня 1920 р. Власне він був запрошений на спільне засідання управи з приводу організацій лекцій і проведення літературних вечорів [326, арк. 22].

А. Крушельницький був членом СУПЖ у Відні, про що свідчить звернення управи інституції з приводу сплати ним місячного членського внеску в розмірі 10 кр., вступного внеску – 10 кр., виготовлення посвідчення – 20 кр. [326, арк. 23]. Він неодноразово був присутнім на засіданні управи СУПЖ [326, арк. 26].

23 червня 1925 р. А. Крушельницький був запрошений «Українським педагогічним товариством» на з'їзд директорів гімназій і семінарій до Львова, який мав відбутися 2 липня поточного року і мав виступити з доповіддю щодо проблем виховання [326, арк. 29, 32]. Рада комітету учителів українських приватних середніх при «Учительській громаді» запрошувала його на загальні збори [74, арк. 67]. Приймав участь у роботі освітньої і освітньо-викладової комісії при філії «Просвіти» ім. Т. Шевченка у Львові [324, арк. 37, 38].

Окрім того, він намагався утворити певні стипендійні фонди для обдарованої української молоді з метою їх матеріальної підтримки. Йдеться про проєкт стипендійного фонду, запропонованого А. Крушельницьким при МНО УНР. На його

думку, необхідно було оголосити конкурс на 25 стипендій для студентів філософії і права, медицини і техніки по 2 тис. кр. щомісячно упродовж одного року від 1 березня 1920 р. – до 28 лютого 1921 р. на суму 600 тис. кр. Умови конкурсу: попередня праця або служба в українському війську; відсутність будь-яких матеріальних допомог; результати навчання за півроку з предметів, які мають не менше 20 год.; заява, що після завершення навчання, шість років працюватиме на державній службі в УНР [319, арк. 91].

Редакція часопису «Новий час» з нагоди 10-ти річного ювілею смерті І. Франка планувала друкувати щомісяця інформацію про нього тих осіб, хто був з ним особисто знайомим, спілкувався з тим, щоб «... звеличати пам'ять нашого великого Учителя, але й утривалити подробиці про Його життя» [326, арк. 35], відповідно й просила А. Крушельницького подати таку інформацію. Власне, чому редакція часопису зверталася до А. Крушельницького з цього приводу можна пояснити тим, що він мав особисті і приятельські взаємини з І. Франком, який виступав не лише критиком його творів, але й певною мірою наставником. Про це йдеться у статтях С. Трофимука «Антін Крушельницький – кореспондент Івана Франка» [20, с. 146–147], Б. Романенчука «Літературна Коломия» [10, с. 197–226] та М. Зуляк «Антін Крушельницький – популяризатор творчості Івана Франка» [45, с. 117–120]. До речі, у статтях А. Крушельницького, присвячених І. Франку, автор намагається подати не лише дитячі роки Каменяра, але й передати його відчуття, пов'язані з дитинством, рідним селом, початковою школою, гімназією, формуванням світогляду. Важливе місце відведено соціальному середовищу, яке впливало на становлення особи Івана Яковича.

Активно співпрацював А. Крушельницький із НТШ, неодноразово був присутнім на загальних зборах інституції

[332, арк. 1]. 10 квітня 1926 р. НТШ в особі голови К. Студинського зверталоя до А. Крушельницького з тим, щоб гідно відсвяткувати аналогічний ювілей І. Франка виданням споминів з його життя, рукописних творів тощо. Для зазначених матеріалів НТШ передбачало виділити окрему кімнату-архів І. Франка у приміщення інституції [326, арк. 36]. А. Крушельницький співпрацював з вищими навчальними закладами. Так, утворений у 1918 р. Кам'янець-Подільський державний університет звертався до нього про передачу для потреб бібліотеки усіх його праць [332, арк. 5]. До речі, А. Крушельницький неодноразово працював у фондах цієї бібліотеки. Про свідчить дозвіл ректора вказаного університету, виданий А. Крушельницькому від 15 вересня 1919 р., про те, що йому дозволялося працювати в університетській бібліотеці (див. додаток П) [317, арк. 44].

А. Крушельницький користувався незаперечним міжнародним авторитетом, тому Український академічний комітет у Празі запрошував його до участі в науковому з'їзду, який мав відбуватися упродовж 3–6 жовтня 1926 р. [326, арк. 38]. Він був знаним літератором, письменником, публіцистом, літературознавцем, тому «Товариство українських письменників і журналістів ім. І. Я. Франка» у Львові запрошувало А. Крушельницького на вшанування 40-річчя літературної діяльності О. Кобилянської та А. Чайковського, ювілею академіка В. Щурата, К. Студинського [326, арк. 41–42, 52; 332, арк. 20, 21, 42]. У зв'язку зі святковим концертом, приуроченим віділом філії «Просвіти» ім. Т. Шевченка у Львові до ювілею І. Франка, А. Крушельницького запрошували виступити з цього приводу з відповідною промовою, на посвяченні курінного прапора ІІІ-го куреня уладу українських старших пластунів [324, арк. 33; 332, арк. 24].

Маючи солідний авторитет громадського діяча і педагога, Українська академічна гімназія у Львові запрошувала А. Крушельницького на концерт, приурочений 68-им роковинам смерті Т. Шевченка, а учні державної гімназії міста – на шевченківський концерт, відкриття бурси ім. Святого Івана Хрестителя у Дрогобичі тощо [333, арк. 29, 30, 33]. Окрім того, він належав до СУПРУГИ, який запрошував його 7 травня 1928 р. на нараду згадуваної інституції у Львові [326, арк. 43]. Як свідчать архівні матеріали, у 1929 р. А. Крушельницький належав до організаційного комітету товариства СУПРУГА [326, арк. 45]. Національний музей у Львові запрошував його у 1913 р. на передачу збірок для громадського користування [332, арк. 3], а у 1932 р. на відкриття виставки, присвяченої І. Мазепі [74, арк. 9].

Перебуваючи за кордоном, у Відні, А. Крушельницький проводив активне культурницьке життя. Його часто запрошували на такі заходи, як «Андріївські вечоринці», влаштовані товариствами «Січ» і «Прихильниками освіти», на перегляд вистави «Осінні скрипки», «Четверта вистава», святковий вечір на честь М. Павлика [332, арк. 8–10, 17]. Гуртком «Січових стрільців» він був запрошений на богослужіння з панахидою за полеглих у боях за самостійність України, 10-ти річчя заснування УСС, великий маскарад оперу «Коза-Дерева» тощо [332, арк. 11, 12, 15 зв., 40].

Кінець 20-х рр. ХХ ст. у Східній Галичині характеризувався доволі складним становищем, у якому опинилися українські школи, що безпосередньо пов'язувалося не лише з їх насильницькою полонізацією, але й тотальною ліквідацією польською владою. Однак А. Крушельницького, як відомого педагога, директора гімназії, запрошувала «Учительська громада» на засідання з приводу утворення комітету із захисту українських шкільних структур та обговорення інших поточних питань [326, арк. 44, 48, 49]. А. Крушельницький користувався

авторитетом серед українських літературних й освітніх кіл Галичини, товариств та інституцій. Головний виділ «Просвіти», його філія у Бережанах, а також місцеві осередки «Союзу українок», «Учительської громади», гурток УПТ, «Української бурси», «Товариство охорони дітей та опіки над молоддю», сестри-служебниці Пресвятої Діви Марії, «Бережанський Боян», міщанська читальня, «Взаїмна поміч учительства», Народний дім, кооператива «Надія», ПСК, «Сільський господар» та інші структури вітали його з нагоди 25-ти річчя літературної праці та 50-ти річчя з дня народження, за значні заслуги «... на полі національної літератури і збагатив ними всенародню культурну скарбницю, зробили Тебе дуже дорогим та близьким нашому Товариству, що від десятків літ стоїть на сторожі української культури» [333, арк. 4–4 зв., 7–7 зв., 8].

Українська академічна громада у Празі, філія «Учительської громади» у Перемишлі, філія «Просвіти» у Рогатині, читальні «Просвіти» у Псарах, Княгиничах, Данильчу, Потоці, українська приватна семикласна школа ім. О. Стороженка у Бресті, група української національної молоді вищих шкіл у ЧСР, УНДО, «Союз діячів українського театру», видавництво «Журавлі», «Учительська громада», Андрій і Анна Жуки інші особи та інституції також вітали ювіляра [333, арк. 12, 16, 18, 19–19 зв., 20, 28, 31, 35, 37–42, 75]. Мав він значний вплив і на робітниче середовище. Про що свідчить лист культурно-освітньої секції «Робітничого театру» у Львові, датований 31 березня 1934 р., коли керівництво згадуваної секції зверталося до нього з приводу передачі для потреб бібліотеки театру його книг [326, арк. 59].

Отже, авторами досліджено участь А. Крушельницького у діяльності українських інституцій, проаналізовано його культурно-просвітню працю як активного діяча філії «Просвіти» у Коломиї, Городенці й голови філії товариства у Рогатині. Окрім того, звернено увагу на популяризація його творів «Просвітою».

РОЗДІЛ 3

ПРАЦЯ У ДЕРЖАВНИЦЬКИХ СТРУКТУРАХ

3.1. А. Крушельницький – міністр освіти МНО УНР

Весною 1919 р. уряд УНР опинився у дуже складному становищі. Завдяки наступу більшовицьких військ територія, що контролювалася Директорією, неухильно зменшувалася – спочатку уряд переїхав до Вінниці, потім – до Рівного, а згодом – до Кам'янця-Подільського. Члени уряду, зважаючи на ситуацію, перебували у різних містах України та поза її межами, тому він працював у неповному складі. Це негативно впливало не тільки на роботу кабінету та сприяло поглибленню внутрішньої дезорганізації, а й на становище армії в цілому. У суспільстві зростала недовіра до політичного проводу УНР, що виявився нездатним здійснювати задекларовані соціально-економічні, політичні та адміністративні перетворення [598, с. 32].

Загальне складне становище посилювалося й розвитком нового витка гострих і майже непримиренних суперечностей між «лівими» і «правими» українського політичного проводу, їх неспроможністю відійти від обстоювання своїх вузьких партійних інтересів. Загострення політичної боротьби та невдалі спроби лівого табору знайти шляхи для об'єднання українських сил призвели до зміни кабінету міністрів С. Остапенка [598, с. 32].

У березні 1919 р. уряд Директорії, очолюваний С. Остапенком, зазнавши суттєвих політичних невдач, втратив контроль за територією України, що підірвало довіру громадськості та армії до його подальшої діяльності [31, с. 123]. 9 квітня 1919 р. голова Директорії С. Петлюра запропонував

Б. Мартосу сформувати новий уряд. Наприкінці квітня 1919 р. портфель міністра освіти був вручений Антону Владиславовичу Крушельницькому [31, с. 123]. На початку квітня 1919 р. за ініціативою С. Петлюри та А. Макаренка був утворений новий уряд, який очолив Б. Мартос. Однак, до уряду увійшли представники тільки українських есерів та есдеків, що лише посилювало протистояння між правою та лівою течіями українського руху [598, с. 32–33].

12 квітня 1919 р. уряд оприлюднив декларацію, якою оголосив своїм головним завданням – опертися на власні сили, без залучення «чужої військової сили», звернувши головну увагу на забезпечення армії та військовослужбовців, а також здійснити фактичну злуку західних і східних українських земель. Однак виконати свою соціалістичну по суті програму уряду не вдалося, як не вдалося й об'єднати національні сили на єдиній платформі. Погіршилися стосунки УНР і з галицькими політиками [598, с.33].

А. Крушельницький покладав значні надії на революційні події 1917–1920-х рр., тому весною 1919 р. він переїжджає із Городенки до Кам'янця-Подільського, і його, як авторитетного громадсько-політичного і культурно-просвітнього діяча, призначають міністром МНО УНР [510, с. 7]. Натомість, у повідомленні виконувача обов'язків начальника юрист-консульського відділу Міністерства юстиції УНР, В. Завадського є певні неточності. Він стверджував, що подавав лише перевірені факти і що А. Крушельницького призначили міністром освіти МНО восени 1919 р. у Рівному на Волині, а «... в літі 1919 р. в Кам'янці Подільському звільнено з уряду Міністра Освіти» [331, арк. 1].

Насправді, це не відповідало дійсності, оскільки восени 1919 р. А. Крушельницький уже виконував обов'язки радника

при МНО УНР. Наказ про його призначення радником видано 4 жовтня 1919 р. ч. 3470 [319, арк. 10]. Про що свідчить звернення Державного секретаря освіти і віросповідань від 30 квітня 1919 р. до міністра МНО А. Крушельницького з приводу реорганізації шкільництва на землях ЗОУНР [322, арк. 1]. Посвідка за номером 486, видана А. Крушельницькому, міністру МНО УНР, 26 квітня 1919 р., що він має право перебувати у м. Рівному під час комендантської години (див. додаток Р) [317, арк. 34]. Посвідка за підписом А. Крушельницького, видана у Городенці 22 травня 1919 р., про повноваження Петра Білоскурського, діловода департаменту середньої школи, одержувати «... всі гроші з Міністерства освіти, які мені належаться по посаді Міністра Освіти, а то як платню, так і добові» [317, арк. 41]. Перепустка, видана у м. Заліщиках і дійсна до 10 липня 1919 р., на ім'я А. Крушельницького, міністра освіти МНО УНР, що йому дозволяється виїхати із вказаного населеного пункту до м. Чорткова [317, арк. 42]. Довідка, видана А. Крушельницькому, міністру освіти МНО УНР, на вільний виїзд до Городенки (див. додаток С) [317, арк. 43].

Про те, що А. Крушельницький перебував на посаді міністра МНО УНР впродовж 27 квітня – до 25 липня 1919 р. писав І. Лікарчук [31, с. 123].

Перебуваючи на посаді міністра освіти УНР, А. Крушельницький намагався налагодити питання, пов'язані із повідомленням міністра єврейських справ при уряді УНР від 22 липня 1919 р. до МНО про доповідь делегації, прийнятої Головним Отаманом [339, арк. 4]. Окрім того, він, незважаючи на складність ситуації, прагнув забезпечити участь відомих українських істориків до участі у прийнятті іспитів. Так, у листі до міністра МНО УНР, А. Крушельницького йшлося про участь М. Грушевського в іспитовій комісії. Михайло Сергійович

повідомляв, що після того як він, у силу певних політичних обставин, змушений був залишити університетську працю, відмовляється від будь-яких урядових посад. До речі, він писав, що не «... не бачу причини змінити свою позицію й тепер, тим більше, що участь як раз моя в сій комісії не викликається ніякими громадськими потребами» [320, арк. 33].

Працюючи на посаді міністра і переконавшись у тому, що «одним з найбільших недомагань нашого шкільництва є повна недостача шкільних книжок», А. Крушельницький розпочав налагодження державного видавництва шкільних підручників і посібників. Він дотримувався думки, що замість призначати значні позички приватним видавництвам, які часто «друкують те, що їм корисніше», МНО мало б заснувати державне видавництво, яке «повело б працю організовано» [320, арк. 218–219].

За підтримки уряду, влітку 1919 р. А. Крушельницьким прийнято рішення – створити при МНО видавничий відділ, який мав би з часом перетворитися на «Державне видавництво шкільних книжок». Згодом вироблено його статут, а керівництво цим відділом доручено А. Крушельницькому. Видавничий відділ складався з двох секцій. Перша мала б рецензувати рукописи й апробувати шкільні книжки, друга – друкувати їх. До першої секції входили делегати МНО і така ж кількість делегатів від учительських і громадських організацій [582, с. 162]. Однак налагодити функціонування видавничого відділу так і не вдалося, а певним чином розв'язати назрілу проблему, пов'язану із виданням україномовних шкільних підручників, А. Крушельницький зумів у Відні, перебуваючи на посаді голови педагогічної місії МНО УНР.

Ситуація, у якій опинився уряд Б. Мартоса була теж складною, тому у таких умовах розгорнути його повноцінне функціонування не було змоги. 25 липня 1919 р.

А. Крушельницький підписав наказ № 97, виданий МНО, у якому зазначалося, що «Залишаючи по обставинам від мене незалежним важний пост Міністра Народної Освіти, приношу товаришам і панам співробітникам по Міністерству і відомству щирю подяку за спільну працю для дорогої всім нам освітньої справи на Україні і бажаю тим, що далі залігаються на своїх відповідальних постах, корисної праці і гарних успіхів на добро національної культури і в славу єдиної України. Керувати справами доручаю Пану Товаришеві Міністра Петрові Холодному і до цього числа передаю йому всі діла Міністерства. Міністр Народної Освіти А. Крушельницький» [31, с. 124].

Насамперед, йдеться про непрості політичні взаємини між різними партійними течіями у тогочасному уряді, очолюваному Ю. Мартосом. Власне, А. Крушельницький пояснював свою відставку з посади міністра МНО, такими основними мотивами, як різновекторність поглядів на «галицьке питання», різнопартійність складу кабінету міністрів, який не зміг реалізувати питання українізації внутрішньої і зовнішньої політики [31, с. 124].

Таким чином, упродовж незначного часу перебування на посаді міністра МНО УНР, А. Крушельницький так і не зумів налагодити повноцінне функціонування цього відомства, виходячи зі складної зовнішньої і внутрішньої суспільно-політичної ситуації, у якій опинився не лише уряд, але й країна загалом. Однак він здійснював спроби формування національної системи освіти як цілісного явища, налагодження діалогу з різними урядовими структурами з метою вирішення тих чи інших нагалих проблем, видання україномовних шкільних підручників тощо.

3.2. Членство в УНРаді й закордонній групі у Відні

А. Крушельницький займав активну громадсько-політичну й державницьку позицію, відповідно й був членом УНРади й закордонної групи у Відні. УНРада – вищий законодавчий орган ЗУНР-ЗОУНР. Створена 18 жовтня 1918 у Львові як Конституанта (Конституційні Збори) українського народу, що проживав на своїх етнографічних землях в Австро-Угорській імперії [575]. Її статут, прийнятий у Львові 18 жовтня 1918 р., включав п'ять параграфів. Зокрема, у другому параграфі наголошувалося на тому, що «Українська Національна Рада має право і обов'язок:

а) виконати в хвили, яку признаєть за відповідну, іменем українського народу австро-угорської монархії, його право самоозначення та рішити про державну долю всіх областей, заселених тим народом;

б) підприняти усі постанови та заходи репрезентативного, законодатного та адміністративного характеру, щоби своє рішення під а) перевести в життя» [576, с. 113–114].

А. Крушельницький вважав, що західноукраїнські землі повинні створити свій представницький орган – УНРаду як найвищу верховну владу новоствореної Західноукраїнської держави та її перший парламент. Це був дуже важливий крок в історії України і Галичини зокрема, який вкотре засвідчив що українці прагнуть і здатні до створення власної держави. Компетенція УНРади ЗУНР передбачала: 1) прийняття законів; 2) визначення засад внутрішньої і зовнішньої політики; 3) затвердження загальної структури, чисельності УГА; 4) призначення виборів; 5) установча функція (яка полягає у тому, що УНРада бере участь у формуванні інших органів влади);

б) також інші повноваження передбачені законами і розпорядками ЗУНР [577].

Характерною особливістю тогочасного суспільно-політичного життя початку 1918 р. було те, що західноукраїнський рух мав такі особливості: старший вік керівництва при домінації правників-адвокатів (у Галичині); високий освітній рівень більшості діячів та їх професійна і національно-патріотична мобільність; політична заангажованість селянства і його вихід на державний представницький рівень; довготривалість партійного керівництва; тяглість поколінь діячів національно-патріотичних груп, зокрема, на родинному рівні [578, с. 187–245].

Для того, щоб з'ясувати потенційні можливості УНРади, необхідно визначити репрезентативність цього законодавчого органу влади. В УНРаді було представлено більшість політичних повітів Східної Галичини (крім повітів Березів, Добромиль, Жовква, Перемишляни, Сколе, Старий Самбір та Ярослав). Як бачимо, не репрезентовані повіти розташовані переважно поблизу етнічних польських земель, де ще в кінці XIX ст. найбільш поширеним був москвофільський рух. Лише один делегат (А. Крушельницький) народився на території Західної Галичини – у повіті Ряшів.

Найбільше делегатів УНРади (11 осіб) було родом з Тернопільського повіту, з них 4 народилися у самому місті. Вихідців з повіту Камінка Струмилова нараховуємо 8 осіб. Повіт Львів за кількістю народжених рівняється повітам Самбір та Станиславів – вихідців з цих місцевостей зафіксовано по 5 осіб (у самому Львові народилося лише троє діячів УНРади) [578, с. 187–245].

Основу представництва від місцевостей склали делегати від повітів і міст, обрані до УНРади на додаткових виборах у листопаді-грудні 1918 р. Високим був рівень професійної

мобільності в межах країв. Окрім здобуття середньої чи вищої освіти в навчальних закладах різних місцевостей, правники, педагоги та урядовці за час своєї професійної кар'єри звичайно змінювали декілька місць праці. Серед педагогів особливо часто змінювали місце праці викладачі гімназій. Сім викладачів гімназій до 1918 р. працювали в трьох і більше повітових центрах Галичини, ще сім – у двох [578, с. 187–245].

До складу УНРади, згідно зі статутом, увійшли усі українські депутати обох палат австрійської Державної Ради, крайових сеймів Галичини й Буковини, по три представники українських політичних партій з цих земель. Після злуки ЗУНР отримала назву ЗОУНР із забезпеченням повної територіальної автономії. Є. Петрушевич увійшов до складу Директорії УНР як представник Наддністрянської України, члени УНРади – А. Крушельницький, О. Назарук, Л. Цегельський, О. Безпалко, В. Темницький призначалися міністрами УНР [576]. До речі, О. Павлишин у «Соціально-політичному портреті українського проводу Галичини та Буковини в революції 1918–1919 років» А. Крушельницького зараховує до категорії письменників, знаних на той час літераторів [578, с. 187–245].

Аналіз складу УНРади за соціальним статусом (заняттям) був таким: духовенство – 14,2 %, цивільні службовці – 38,7 %, учителі і викладачі – 27,4 %, письменники та представники інших вільних професій – 10,4 %, поміщики – 5,7 %, інші – 0,9 %. Підсумок дослідження за іншою характеристикою – соціальним походженням депутатів – виглядав так: зі священницьких родин походило 57,1 % діячів УНРади, з родин педагогів – 9,5 %, зі шляхти – 2,4 %, зі селян – 23,8 %, з ремісників – 2,4 %, з власників міської власності – 4,8 % [595, с. 283–285].

Більшість делегатів мали високий освітній і фаховий рівень. Чисельна перевага правників в УНРаді, а також участь у ній

колишніх депутатів до австрійських представницьких органів підвищували її законотворчий потенціал. Досвід професійної та політичної діяльності делегатів у різних повітах підсилювали репрезентативність місцевостей ЗУНР. Частина делегатів була задіяна в загальноукраїнському політичному і науково-культурному середовищі на рівні Галичина – Буковина – Київ. За освітою і видом професійної діяльності в УНРаді переважала гуманітарна та сільськогосподарська сфери, слабо були представлені промислові галузі і військо. Разом з тим, структура УНРади не була пропорційною до соціальної стратифікації західноукраїнського населення. Більшість представників верховного органу новоствореної держави складала не тільки лідери національного руху і його інтелектуальна еліта, але й водночас соціальна верхівка українців Галичини та Буковини. Однією з її характерних особливостей була корпоративність інтересів у станово-професійному, фінансовому і майновому відношеннях [578, с. 187–245].

Західноукраїнський рух вступив у революційну фазу з вагомими здобутками попередніх десятиліть. Урізноманітнілася станово-професійна структура українського населення. Утворилися верстви правників, педагогів, лікарів, інженерно-технічних працівників, урядовців з виразною національною самоідентифікацією. На момент революції провідники руху мали чималий життєвий та політичний досвід. Очевидно, що для потреб розбудови національної держави кількісні показники в плані наявності висококваліфікованих фахівців адміністративної чи промислової сфери були незадовільні. Та цей чинник в умовах революції не був найвразливішим – адміністративні функції в ЗУНР-ЗОУНР перебрали на себе також українські правники, педагоги і навіть духовенство, що мали в минулому добрий досвід організаторів [578, с. 187–245].

Натомість серйозною проблемою для реалізації проєкту національної держави стала інша тенденція довоєнного часу – соціальна поляризація серед західноукраїнського населення загалом і зокрема у середовищі станово-професійних груп. Під загальним кличем об'єднання та організації українських народних мас політичний провід не довів їх до кінцевої мети – незалежності та соборності, витрачаючи час на переговори з австрійським урядом і, тим самим даючи змогу полякам для своєї дискредитації перед іншими народами Австрії як її прихильників, втрачаючи свою національну особливість на міжнародній арені, що згодом виявилось однією з причин подальших дій галицько-буковинського політичного проводу [596, с. 62].

Недовіра населення до заможнішої інтелігенції відобразилася і на ставленні до верховних органів влади ЗУНР-ЗОУНР. Критичну оцінку УНРади селянством підтверджують й матеріали про повітове віче у Бережанах (початок травня 1919 р), подібна критика старшин і «панів цивільних» прозвучала в ті ж дні на вічу в Коломиї, негативні настрої широких мас усвідомлювало й керівництво республіки – Є. Петрушевич на засіданні Ради Державних Секретарів визнав, що УНРада «зненавиджена» народом [578, с. 187–245].

Наслідки наростаючого конфлікту між селянством та інтелігенцією були особливо відчутні на повітовому рівні. У листопаді-грудні 1918 р. у створюваних повітових Радах, як і в УНРаді, кількісно переважала інтелігенція. Але вже весною 1919 р. спостерігаємо диспропорцію соціального представництва в центральному та місцевих органах влади. Зокрема, до Української повітової ради у Тернополі обрані делегати від сільських громад, міщан, ремісників, державних службовців та підурядників, а також від народних учителів і духовенства (останні на засідання не з'явилися). Тут не було визнано право

представництва лікарям, адвокатам, нотарям, технікам і професурі – верстві людей із вищою освітою [578, с. 187–245].

Воєнні та революційні події на західноукраїнських землях не витворили в 1918 р. нової політичної еліти. Відсутніми в складі УНРади були представники малоземельних і безземельних селян та ширших мас робітництва. Представлені в УНРаді політичні партії не репрезентували чисельно переважаючої верстви українського населення ЗУНР. Такий склад законодавчого органу, в умовах світоглядних змін і ліворадикальних впливів, яких зазнавало місцеве населення з часу світової війни, позбавляв УНРаду підтримки знизу. Невідповідна революційній ситуації соціальна структура УНРади була однією з причин суспільно-політичної кризи в ЗУНР-ЗОУНР у першій половині 1919 р. [578, с. 187–245].

Фактично депутатами УНРади стали колишні лідери українського молодіжного руху останньої чверті XIX – початку XX ст. Серед них були керівники віденського товариства «Січ» 1875–1905 рр. (І. Горбачевський, І. Куровець, Є. Левицький, М. Кордуба, Р. Перфецький, О. Назарук, В. Темницький, С. Витвицький) [594, с. 534–535], три члени управи «Молода Україна» (А. Крушельницький, В. Темницький та Л. Цегельський) [595, с. 125]. Так, у посвідці УНРади (ч. 81 – примітка авторів) ЗОУНР, засвідченій президією, виданій на ім'я А. Крушельницького, зазначено, що він був її членом [321, арк. 1]. Аналогічним прикладом може служити так звана «легітимація», видана для О. Назарука, у якій на звороті зазначалося, що член УНРади не може бути ув'язненим без її згоди, або засудженим під час сесій, «... хиба що приловить ся його на горячій вчинку...» [579]. Окрім того, члени УНРади мали право безкоштовного проїзду усіма залізниця ЗОУНР [579].

Звичайно, що УНРада і закордонна група УНР у Відні намагалися відстоювати державницьку позицію ЗУНР-ЗОУНР, однак обставини, що склалися негативно позначилися на їх становищі. З одного боку, серйозною проблемою була відсутність ширших зв'язків із впливовими політичними колами Європи. З іншого – деякі безпосередні учасники переговорного процесу в Парижі, вважали, що УНРада недостатньо відстоює інтереси ЗОУНР. Зокрема, у відкритому листі до членів УНРади і Ради державних секретарів ЗОУНР і до УНК у США «Куди ідете» М. Лозинський, як член УНРади і товариш Державного секретаря закордонних справ, звертаючись 31 січня 1920 р. з Парижу до владних органів ЗОУНР з приводу державної єдності і самостійності, наголошував на тому, що основою є Акт злуки, ухвалений 3 січня 1919 р. у Станиславові, прийнятий Директорією 19 січня 1919 р. і проголошений 22 січня 1919 р. на Софійській площі у Києві [321, арк. 5].

Перше, на що звертав увагу М. Лозинський, це відмінності між Галичиною і Наддніпрянською Україною [321, арк. 5]. «Західня Україна була окремим державно-правним твором, механічно дочепленим до Великої України...» [321, арк. 6]. З іншого боку, державний централізм також не міг бути виправданим, противником якого виступав М. Лозинський. На його думку, перспективним для України був би суспільний лад, що ґрунтувався б на якнайширшому самоуправлінню громад, повітів і земель, що мало б сприяти єдності і розвитку України. На найближчу перспективу М. Лозинський вбачав своє основне завдання у визволенні України від ворогів. Власне, це й було його важливими принципами, з якими він прибув до Парижу 7 травня 1919 р. від імені Ради державних секретарів і як голова комісії з українсько-польського порозуміння у складі делегації УНР [321, арк. 6].

Однак у Парижі М. Лозинський і члени комісії зустрілися з серйозною опозицією віце-президента делегації УНР, Державного секретаря ЗО УНР В. Панейка, політика якого не відповідала Акту злуки, укладеному в Києві. М. Лозинський повідомляв про те, що чиновник Державного секретаріату, зокрема, професор С. Томашівський накинувся на комісію з претензіями щодо назви ЗО УНР. «Ми тут усіх сил докладаємо, щоб переконати Мирову Конференцію, що миє окрема Західно-Українська Республіка, а ви тут приходите з отим ідіотизмом» – були його слова. І в тих словах містилася вірна характеристика всеї діяльності п. п. Панейка і Томашівського» [321, арк. 6].

М. Лозинський вважав, що В. Панейко доводив представникам держав Антанти, що Східна Галичина не є частиною УНР, готова до державного життя, «... не є заражена большевизмом, отже тільки з неї можна утворити базу протибольшевицької акції!» [321, арк. 6]. Під час переговорів з російською делегацією В. Панейко намагався заручитися їх підтримкою і наполягав на захисті Східної Галичини як «руської» землі, зазначав, що «... галичани не такі самостійники як українці, що з Галичанами росіяни можуть зговоритися» [321, арк. 6].

М. Лозинський зауважував, що В. Панейко, як віце-президент делегації УНР, проводив політику, яка в кінцевому результаті «... завела його під прапор Денікіна, під яким він об'єднавшись з обмосковленими ренегатами Придніпрянщини і галицькими москвофілами проголосив від імени цілої України програму «з'єднання з сильною Росією на основах федерації» [321, арк. 6].

Окрім того, В. Панейко утворює УНК, який у декларації від 19 грудня 1919 р. оголошує себе «представником і оборонцем інтересів України перед політичним світом», відновлення України в етнографічних межах у федерації з Росією його складу входили В. Панейко (голова), С. Томашівський, два чиновники

уряду ЗОУНР, К. Білик, представник УНК у США і генеральний секретар, особистий секретар гетьмана, віце-міністр внутрішніх справ, публіцист М. Могилянський [321, арк. 10–11]

УНК мав серйозну протекцію російського видання «Общее дело» (Париж), прихильників колчаківського і денікінського рухів, паризького щоденника «Росія», галицькі москвофіли на чолі з О. Марковим, який підготував «... похвальну оду в честь російської орієнтації парижських представників Уряду Західної Области Української Народної Республіки» [321, арк. 11]. Виходячи з ситуації, що склалася, М. Лозинський ставить цілком логічне питання: чи є програма органів влади ЗОУНР затверджена на нараді УНРади у Відні чи УНК в Парижі? [321, арк. 12].

Після згаданих подій, 25 грудня 1919 р. А. Крушельницького, як члена УНРади та інших її членів запросили від імені Президента Є. Петрушевича на засідання комісії з налагодження взаємин з представниками Наддніпрянщини у Відні [321, арк. 4].

Важливе місце у діяльності УНРади відводилося законодавчим ініціативам. Зокрема, щодо земельної реформи [321, арк. 17]. Передбачалося наділення землею малоземельних і безземельних селян на таких умовах: землею мали право володіти лише ті селяни, які її обробляли своїми силами, або силами своєї родини; кожен власник міг володіти землею у розмірі не більше як 500 моргів, тому держава мала у таких власників, які мали її більше, викупляти, тим самим формувати державний земельний фонд, з якого і мали наділяти малоземельних і безземельних селян ґрунтами тощо [321, арк. 17]. УНРада виступала з проєктом закону «Про уділене кредиту на відбудову знищених війною областей» [321, арк. 26].

Для виконання цього завдання, проєктом закону передбачалося Раді державних секретарів виділити секретаріатові

громадських робіт кредит у розмірі 3 млн кр. для відбудови знищених війною областей [321, арк. 26]. А. Крушельницький і члени УНРади намагалися врегулювати проблему «колізії обов'язків» повітового комісара і члена віділу Національної Ради; повітового комісара і члена Національної Ради; повітового комісара і адвоката, керівника адвокатської канцелярії [3212, арк. 10].

З подання А. Крушельницького, УНРада ухвалила рішення про те, що повітовий комісар не може бути ні членом віділу, ні членом Національної Ради [321, арк. 19]. 30 червня 1922 р. А. Крушельницький висловлював протест до президії закордонної групи УНР у Відні проти того, що на її засіданнях його звинувачували у антидержавницьких висловлюваннях, чого насправді не було, оскільки він не брав участі в обговореннях [321, арк. 20].

З цього приводу до нього письмово звертався колишній поручник УСС, на той час чиновник УНРади, Григорій Микитей, тому що його звинувачували у тому, що нібито він під час виступу А. Крушельницького викрикував – «школа кулі» [321, арк. 27]. Поручник УСС називав це «... безличною брехнею» [321, арк. 27].

З метою з'ясування ситуації, 1 липня 1922 р. А. Крушельницький звертався до ГСР УСС у Відні, що 26 червня поточного року, під час виступу, на його адресу пролунала Г. Микитея фраза «На вас школа кулі» [321, арк. 28]. А. Крушельницький просив ГСР УСС, щоб вона дала оцінку поступку поручника Г. Микитея [321, арк. 28 зв.]. Намагаючись захистити свою репутацію, А. Крушельницький звертається до президії закордонної групи УНР у Відні з тим, щоб вона належним чином відреагувала на дії свого чиновника – Г. Микитея [321, арк. 29].

А. Крушельницький негативно оцінював той факт, що закордонна група УНРади ухвалювала ті чи інші рішення, без попереднього їх розгляду на засіданнях відповідної комісії, без другого і третього читань. А. Крушельницький наголошував на тому, що це суперечить принципам парламентаризму, унеможлиблює членам УНРади приймати участь у засіданнях [321, арк. 22]. Він звинувачував уряд в тому, що він не мав стратегічного напрямку розвитку тощо [321, арк. 24]. А. Крушельницький намагався надати розголосу цим проблемам, зацікавити ними навіть НТШ. А. Крушельницький, як член закордонної групи УНР у Відні, звертався від імені історично-філософської секції НТШ, до голови інституції М. Кордуба з тим, що вважав за необхідне збирати матеріали з історії визвольних подій і 1914–1923 рр., однак «... розслідувати причини катастрофи і оцінити відповідальність діячів, вважає передчасним і не входячим у компетенцію наукових установ» [321, арк. 32].

З часом, у статті «Нова ера» і новий курс українських народівців» [193, арк. 12], він писатиме про те, що ствердження української національної демократії накладає обов'язок поставити питання про її політичну відповідальність за долю нації у такій переломовій добі, як Перша світова війна, національні й соціальні революції, пориви усієї української нації [193, арк. 12–13].

Отже, діяльність А. Крушельницького в УНРаді і закордонній групі УНР у Відні упродовж повоєнного періоду характеризувалася його активною громадянською і державницькою позицією, однак, зважаючи на несприятливі обставини, повною мірою реалізувати плани зазначених структур не вдалося. Серйозною проблемою для реалізації проєкту національної держави стала інша тенденція – соціальна

поляризація серед західноукраїнського населення загалом і зокрема у середовищі станovo-професійних груп.

3.3. Діяльність у складі педагогічної місії МНО УНР

Намагаючись задовольнити потреби українських шкіл УНР в підручниках, А. Крушельницький виконував важливу місію від імені МНО УНР, у виконанні цього вкрай важливого завдання. У документі, датованому 19 вересня 1919 р., йдеться про те, що колишній міністр МНО УНР, А. Крушельницький відряджається за кордон, до Праги і Відня, як голова педагогічної місії, для підготовки й налагодження друку шкільних підручників і закупівлі шкільного приладдя для шкіл усіх типів [319, арк. 3].

У розпорядженні, виданому відділом загальних справ МНО УНР, 4 жовтня 1919 р., зазначається, що, згідно з наказом ч. 193 від 30 вересня 1919 р. А. Крушельницький відряджається за кордон, до Праги і Відня з метою налагодження друку шкільних підручників і закупівлі шкільного приладдя для шкіл усіх типів [319, арк. 7].

У посвідці, виданій А. Крушельницькому в жовтні 1919 р. МЗС УНР, наголошується на відправленні педагогічної місії до Праги і Відня з метою підготовки друку шкільних книжок і закупівлі шкільного приладдя. Склад комісії: голова А. Крушельницький, члени: Андрій Алиськевич, Григорій Тимошук, Галактіон Поліщук та родина голови місії: дружина Марія та діти Володимира, Іван, Богдан, Тарас, Остап [317, арк. 45]. Також у документі зазначалося, що місія «... їде на постійний побут до Відня евентуально Праги, везе з собою педагогічну бібліотеку (14 ящиків), одіж 2 ящики і 6 кошів і рукописи книжок призначених до друку 3 валізи. Притім має готівки 25.000 кр.» [317, арк. 45]. Як свідчить аналіз архівних

документів, незважаючи на те, що до складу педагогічної місії були включені дружина і діти А. Крушельницького, кошти на їх перебування за кордоном, добові та інші фінансові витрати МНО не передбачалися [319, арк. 62–63, 65]. У діловому звіті педагогічної місії МНО йдеться про те, що 28 жовтня 1919 р. у її складі перебувають дві особи – А. Крушельницький, як голова, Г. Тимощук, член, а С. Гаєвський виїхав ще місяць тому [320, арк. 77]. До речі, така значна кількість розпоряджень, датованих вереснем-жовтнем 1919 р., призвела до певних непорозумінь серед дослідників, про що йтиметься далі.

Окрім того, МЗС УНР просило не створювати їм труднощів у перевезенні речей, рукописів і коштів [317, арк. 45]. Документ також дублювався німецькою мовою [317, арк. 46]. Про підтримку педагогічної місії на чолі з А. Крушельницьким повідомлялося й Надзвичайну дипломатичну місію УНР в Чехії [319, арк. 5].

Одним із перших писав про діяльність педагогічної місії за кордоном С. Сірополко у працях «Історія освіти в Україні» [581] та «Освітня політика в Україні за часів Директорії» [581, с. 166–171]. Зокрема, у першій з них він зазначав, що МНО розробило масштабний план із забезпечення підручниками й книгами усі типи шкіл і установ позашкільної освіти УНР, виділивши на ці потреби 30 млн крб. [581, с. 478]. Власне А. Крушельницький у статті «Чергові завдання Українського Уряду і громадянства в справі шкільництва» [582, с. 161–166] наголошує на сумі у розмірі 20 млн грн. [582, с. 163]. До речі, у серпні 1920 р. урядом Директорії УНР повідомлялося про виділення педагогічній місії 15 млн кр., у вересні – 9,750 млн кр. [319, арк. 181, 216]. Такі розбіжності у розмірах сум, виділених на функціонування педагогічної місії у Відні, свідчить про те, що уряд чітко не мав

можливості визначитися із розміром коштів, необхідних для їх повноцінної діяльності.

С. Сірополко наголошував на тому, що у зв'язку з виконанням поставленого завдання, у 1920 р. МНО організувало відрядження спеціальної педагогічної місії у Відень з метою налагодження друку шкільних підручників та закупівлю шкільного приладдя [580, с. 478]. Варто наголосити на тому, що лише С. Сірополко згадує про те, що шкільні підручники призначалися й для установ позашкільної освіти, позаяк практично ні в архівних матеріалах, ні у звітах голови педагогічної місії А. Крушельницького, ні в подальших публікаціях дослідників про це не йдеться, а власне наголошується на тому, що це мала б бути україномовна шкільна продукція для усіх типів шкіл.

Не з усіма твердженнями С. Сірополка можемо погодитися. Маємо на увазі його тезу про те, що «1920 р. міністерство освіти організувало спеціальну педагогічну місію у Відні, що мала налагодити справу друку та закуп шкільного приладдя для шкіл усіх типів на Україні» [580, с. 478]. Зважаючи на важливу функцію загаданої місії, С. Сірополко навіть не згадує її керівника. Можливо, це якимось чином пов'язано з тим, що ще у вересні 1920 р. С. Сірополко, від імені МНО УНР, проводив ревізію діяльності педагогічної місії у Відні, визнав її працю неефективною, звинувативши А. Крушельницького у перевищенні службових повноважень [39, с. 29–30]. Як варіант, пропонуємо інформацію, запозичену із одного із листів, про яку було відомо С. Сірополкові, як ревізоріві педагогічної місії у Відні. Звичайно, що був період, коли педагогічною місією «... нічого не надруковано, а гроші, які місія одержувала ішли головним чином на удержання персонального складу місії...» [319, арк. 121]. Дійсно, у листі невстановленого автора, але, на

нашу думку, доволі високопоставленого й наближеного до МНО УНР, до голови педагогічної місії у Відні від 22 січня 1921 р., приїзд С. Сірополка пояснюється тим, що дуже довго від А. Крушельницького не поступало жодних відомостей до уряду, тому й прийнято рішення про його відрядження для перевірки їх діяльності [320, арк. 24].

Власне, доповідь С. Сірополка ґрунтувалася на трьох тезах, про те, що педагогічною місією нічого не надруковано, а кошти на утримання її персоналу виділялися, на жовтень 1920 р. 931531 кр., – на утримання персоналу – 746941 кр.; підготовка до друку шкільних видань полягала лише у забезпеченні виходу шкільних читанок голови педагогічної місії; згідно з інструкціями МНО, місія мала друкувати виключно рецензовані підручники, чого не дотримувалися [320, арк. 24–24 зв.].

У одному із повідомлень МНО УНР до голови педагогічної місії йшлося про те, що її функціонування не скоординоване, тобто, видаються лише читанки А. Крушельницького, а не усі необхідні шкільні підручники і без відповідного рецензування [320, арк. 52]. Дійсно, факти прийняття підручників до друку без рецензії мали місце, про що свідчить прийняття до друк підручників з німецької мови для 5–8 класу для єдиної школи в Україні [320, арк. 44]. А. Крушельницький повідомляв МНО, що нібито С. Сірополко, під час ревізії й рецензував їх. Однак, як вважало МНО, це не відповідало дійсності, тому що останній «... не мав фізичної змоги виконати таку складну роботу» [320, арк. 52]. Траплялися випадки, коли МНО рекомендувало рецензувати шкільну літературу, готову до друку, на місці, тобто, у Відні. Якщо йшлося про видання релігійного характеру, то залучали двох рецензентів, одного з богословською освітою, іншого – для виправлення помилок у тексті [320, арк. 117].

Як свідчить аналіз архівних матеріалів, педагогічна місія, очолювана А. Крушельницьким, згідно з розпорядженням міністра освіти УНР від 19 вересня 1919 р., скеровувала Степана Гаєвського, як члена педагогічної місії, до Праги й Відня з метою підготовки до друку шкільних підручників й закупівлі шкільного приладдя для шкіл усіх типів УНР, а 4 жовтня 1919 р. міністр освіти УНР повідомляв А. Крушельницького про те, що, згідно з наказом МНО від 30 вересня поточного року він мав відбути за кордон, виконуючи зазначене розпорядження [319, арк. 2, 7].

У контексті розвитку українського книжкового руху й реформування національної системи освіти в добу Директорії доволі побіжно згадується про діяльність педагогічної місії у Відні на чолі з А. Крушельницьким Т. Ківшар [583] та А. Пижик [584].

Вивчаючи проблеми українізації загальноосвітніх шкіл упродовж 1917–1920 рр. про діяльність педагогічної місії йдеться у монографії А. Боровика [39]. Автор пише про те, що головою педагогічної місії був призначений колишній міністр освіти, а на той час радник міністерства – А. Крушельницький, а членами місії – С. Гаєвський, А. Алискевич та професор Г. Тимощук [39, с. 265], що не відповідає дійсності, виходячи з тексту посвідки від жовтня 1919 р. [317, арк. 45].

Аналізуючи наявні історіографічні напрацювання, виявляємо певні неточності у часі прибуття педагогічної місії до Відня. Так, архівні матеріали свідчать про те, що 28 жовтня 1919 р. члени місії вирушили у довгу дорогу з Кам'янця-Подільського і 15 листопада прибули до Відня. А член місії С. Гаєвський, що виїхав пізніше, прибув до Відня лише 6 грудня [60, арк. 51; 320, арк. 64].

Власне про прибуття педагогічної місії у Відень у вказані терміни писав її голова А. Крушельницький 18 лютого 1920 р. у листі до МНО УНР [319, арк. 81]. Натомість деякі автори

подають інформацію про те, що 13 жовтня 1919 р. педагогічна місія розпочала свою роботу у Відні [583, с. 137]. Більш конкретніше про досліджувану проблему пише Н. Чаграк [38, с. 13–18].

Варто відзначити публікацію Н. Сорочан [541] безпосередньо присвячену досліджуваній проблематиці, однак її автор проаналізувала лише окремі аспекти діяльності А. Крушельницького на чолі педагогічної місії у Відні, залишивши поза увагою взаємини голови місії з МНО УНР та фінансування друку підручників.

Виходячи з розпорядження МНО УНР, на А. Крушельницького, як голову педагогічної місії, покладалося виконання таких завдань. По-перше, рукописи, передані МНО, віддавати до друку в кількостях примірників, визначених ним; по-друге, нав'язати зносини з авторами, які могли б підготувати необхідні підручники для шкіл, замовити їх і копії рукописів надсилати до МНО для рецензій, проконтролювати приватні видавництва за кордоном, які використовують державні кошти; по-третє, проінформувати МНО про працю приватних українських і не українських видавництв за кордоном, які функціонують у сфері національної видавничої продукції і надіслати звіт з їх діяльності; по-четверте, за сприятливих умов закупити літографію і друкарню для потреб державного видавництва; по-п'яте, закупити і надіслати до МНО зразки мап, ілюстрацій з історії, географії, природознавства та інших предметів, налагодити стосунки з відповідними фірмами, у яких можна було б придбати шкільне приладдя, надіслати інформацію з цього приводу; по-шосте, видавати самостійну для видавництва шкільних підручників «Бібліотеку українських класиків», подавати тексти зі вступом, поясненнями для використання у школах у кількості до 30 тис. примірників; по-сьоме, підготувати

переклади творів європейських класиків у відповідності з планом єдиної школи; по-восьме, підготувати переклади класиків латинської і грецької літератури для українських шкіл; по-дев'яте, провести заходи з підготовки ілюстрацій з історії, географії, геології тощо; по-десяте, підготувати шкільні словники та енциклопедії; по-одинадцяте, підготувати переклади і витяги зі статей, рецензій, корисних для навчального плану єдиної школи [319, арк. 7–7 зв.].

З часом пункти вимог змінювалися. Виходячи із ситуації, вони, з одного боку, дещо спрощували функціонування педагогічної місії, з іншого – давали їй більше повноважень щодо рецензування шкільних підручників. Одна не могли передбачити усі умови договору між автором і педагогічною місією, коли йшлося про переклади творів. Так, згідно з постановою уряду Директорії УНР від 10 червня 1920 р. (ч. 52), йшлося про те, що: по-перше, приймати до друку усі рукописи шкільних книжок, які б відповідали начальному плану єдиної школи, а в разі необхідності давати їм фахову оцінку членами місії; по-друге, визначати необхідну кількість примірників видань; по-третє, укладати з авторами договори на основі норм, прийнятих МНО; по-четверте, визначати авторські гонорари на таких умовах: за перших 10 тис. примірників – 15 % від продажу видання, від подальшого накладу – 10 %; по-п'яте, усі питання, які виходять за межі умов постанови, вирішувати виключно в узгодженні з урядом [319, арк. 137]. До речі, про те, що пункти ухвали виконувалися педагогічною місією свідчить договір А. Крушельницького із В. Мазуренком про видання «Хімії для середніх шкіл» й «Популярної хімії» [319, арк. 170]. Наприклад, за переклад творів – за один аркуш друку (30 тис. знаків), авторам педагогічна місія виплачувала суму в розмірі 500 кр. [319, арк. 173].

Як свідчить аналіз архівних матеріалів, вимоги педагогічної місії до виплати гонорарів певною мірою виходили за межі тих чи інших урядових ухвал або ж рекомендувала їх уже після вступу в дію. Зокрема, педагогічна місія у своїх звітах до МНО подавала інформацію такого змісту: «... дати право списувати з авторами умови на праці при умовах виплати авторського гонорару... 50 % продукція, 15–10 % авторський гонорар, 25 % книгарських робіт, 10–15 % кошти пересилки» [319, арк. 202].

До переліку пунктів вимог належить й прохання щодо утворення картографічного відділу. 27 січня 1920 р. до А. Крушельницького зверталася картографічна секція при посольстві УНР у Відні з тим, щоб вивчити питання друку українських військових карт, мотивуючи це тим, що в «... бувшій Росії геодезичні, топографічні та картографічні роботи провадились пересічно урядовими інституціями – так мовити ніби становили державну монополію», а Україна, як частина колишньої Російської імперії, була позбавлена урядових картографічних установ [319, арк. 67], тому А. Крушельницький мав вивчити це питання й повідомити вказані структури посольства. До речі, за умови позитивного рішення, картографічна секція навіть передбачала залучення необхідних коштів посольства, виділених на інформаційні цілі [319, арк. 70].

18 лютого 1920 р. А. Крушельницький повідомляв члена Директорії УНР, А. Макаренка про можливість організації при педагогічній місії картографічного відділу, для потреб якого у Відні були усі необхідні умови. Він пропонував очільником відділу С. Рудницького, який згідно з розпорядженням МЗС від 6 листопада 1919 р., був радником Лондонської дипломатичної місії. Членами відділу мали б бути картограф Т. Петрівський, який працював в аналогічній, на той час уже ліквідованій, Віденській картографічній структурі та віце-директор департаменту

земельних справ уряду УНР М. Бондаренко [319, арк. 84–84 зв.]. Однак це питання так і залишилося не розглянутим.

Звичайно, що в силу певних обставин, як суб'єктивного, так об'єктивного характеру, пункти вимог МНО УНР головою педагогічної місії виконані не були. 17 січня 1920 р. А. Крушельницький писав, що «... Не маючи змоги виконати свого скромного завдання голови педагогічної місії і маючи перед очима великанське завдання українського шкільництва з одної сторони, і особисту відповідальність перед українським громадянством, яке, не розбираючи труднощі положення, повинно колись кинути каменем на мене, як слушно кидає на тих представників всякого рода місій...» [582, с. 164].

Зустрівшись у Відні з міністром фінансів Директорії Б. Мартосом, голова місії А. Крушельницький дізнався про те, що йому відмовлено в оплаті акредитиву місії, а лише повернуто власні кошти, внесені членами місії для поїздки за кордон. Крім того, йому також повідомили, що усі інші місії за кордоном розпущені й педагогічна місія теж повинна повертатись додому. Дізнавшись про це, член місії А. Алискевич виїхав до Угорщини з метою продовжити свою роботу над читанкою для шкіл України, а Г. Тимощук попросив виплатити йому півторамісячну заробітну плату і повернувся додому. З приїздом до Відня С. Гаєвського у педагогічній місії залишався голова та один її член. Причому виконувати свої головні функції вони не могли через відсутність коштів на прожиття [39, с. 265].

Ситуація з виплатою заробітної плати голові педагогічної місії була настільки складною, що 10 травня 1920 р. уряд Директорії УНР ухвалив рішення про її відшкодування із військового фонду в розмірі більше 100 тис. кр. Хоча змогли виплатити насправді лише 50 тис. кр. [319, арк. 122]. Не усі відрядження членів педагогічної місії були оплачено. Так,

С. Гаєвський, перебуваючи у відрядженні у робочих справах до уряду Директорії УНР, витратив 6 тис. кр., які так і не отримав [319, арк. 125, 132].

Тим не менше, незважаючи на скрутне фінансове становище, у звіті голови педагогічної місії від 25 лютого 1920 р., окрім А. Крушельницького, С. Гаєвського, Г. Поліщука, йдеться про розширення її штату, за рахунок включення таких осіб, як: М. Слобода – секретар, Т. Петрівський – чиновник [319, арк. 88]. Дійсно, штати змінювалися і на вересень 1920 р. у її складі, окрім голови, А. Крушельницького, секретаря М. Слободи, працювали редактором С. Черкасенко, адміністратором Ю. Сірий-Тищенко [319, арк. 202]. Між А. Крушельницьким і М. Слободою було укладено договір, згідно з умовами якого він мав виконувати обов'язки діловода місії і технічного референта друкарських справ упродовж п'яти місяців – з 1 травня 1920 р., оплата праці визначалася у розмірі 4 тис. кр. у відповідності до курсу грошової одиниці [319, арк. 121 зв.]. Голова педагогічної місії також уклав угоду зі С. Черкасенком на посаду редактора видань на п'ять місяців – з 1 червня 1920 р. з оплатою праці у розмірі 14 тис. кр. [319, арк. 140 зв.]. До речі, голова педагогічної місії пропонував визначити таку оплату праці її членів: С. Гаєвському – 10 тис. грн. або 14290 кр., Г. Поліщуку – 7 тис. грн. (10 тис. кр.), М. Слободі – 4,5 тис. грн. (6430 кр.), Т. Петрівському – 2250 тис. грн. (3215 кр.) [319, арк. 88–89]. Платню М. Слобода за травень-червень 1920 р. отримував вчасно [319, арк. 142].

У одній зі своїх праць, А. Крушельницький писав: «... не маючи докладного вгляду в рахунки видавництв, які працюють на кошти Міністерства Освіти, не маючи також перегляду праці поодиноких видавництв і видавців, мушу ствердити, що праця для українського шкільництва тут за кордоном чи не стоїть гірше, як у Києві» [582, с. 163].

Незважаючи на проблеми із фінансуванням педагогічної місії, все ж таки певні кошти виділялися, звичайно, що не у повному обсязі. Так, 29 вересня 1919 р. у одному з банків Відня на потреби педагогічної місії переказувалася сума в розмірі 583,40 кр. [319, арк. 9]. У одному із документів подано інформацію про отримання листа від А. Крушельницького до фінансового агента у Берліні Г. Супруна від 16 листопада 1919 р. про отримання акредитивів Міністерства фінансів УНР на австро-угорський банк за номерами 870–871. Суму коштів не вказано [319, арк. 11].

На діяльність педагогічної місії необхідні були значні суми, тому вимогу їх виплати надсилалися навіть від імені міністра фінансів УНР Б. Мартоса послу ЗУНР у Відні. До речі, в одному із таких звернень йдеться про суму в розмірі 3 млн 800 тис. кр., депоновану урядом ЗУНР у Відні на ім'я Г. Супруна [319, арк. 19]. Як повідомляло ОЦУКС, що 9 грудня 1919 р. А. Крушельницький отримав готівку в розмірі 500 тис. грн., а 2,5 млн. грн. залишив на депозиті у «Дніпросоюзі» до 30 листопада 1920 р. [326, арк. 17 зв.].

Однак уповноважений представник уряду УНР 30 листопада 1919 р. повідомляв А. Крушельницького про те, що у посольстві ЗУНР ніколи не було депоновано вказані кошти на ім'я Г. Супруна, а лише на посольство ЗУНР у «Депозитенбанку», на рахунок якого у свій час Г. Супрун переводив певні суми коштів. Після офіційного звернення до адміністрації «Депозитенбанку» виявилось, що кошти на рахунках посольства ЗУНР відсутні. Зрозуміло, що посольство не мало змоги таку суму виплатити, тому й звернулося до банківських структур, на рахунках яких зберігалися кошти, виділені урядом УНР для потреб посольств. Певні суми коштів виділялися на посольство загалом, а не особисто на посла, і, традиційно переказувалися на рахунки у

«Депозітенбанку». Виявилося, що на даний час кошти на рахунках були відсутні, а остання сума, отримана Г. Супруном 31 травня 1919 р. складала 33 млн кр. З юридичної точки зору посол мав право лише підписувати разом з іншими особами посольства чеки на рахунки, але не отримувати кошти у банках. Працівники посольства не змогли чітко пояснити для яких потреб у «Депозітенбанку» з рахунку посольства знято таку значну суму коштів [319, арк. 19–19 зв.]. Однак були випадки, коли канцелярія посольства УНР через А. Крушельницького передавала 352 тис. кр. на потреби видавництва «Наталка Полтавка» [320, арк. 68].

Аналіз банківських рахунків свідчить про те, що на ім'я А. Крушельницького у «Wienen Bank-Verein» та інших банках були переказані суми в розмірі 4714 кр. Іваном Крутовським зі Львова [319, арк. 21], 730220 кр., 1669 кр., 438880 кр., 719336 кр., 275494 кр., 782288 кр. [319, арк. 23–24, 61, 66, 75].

Умови, в яких працювали члени педагогічної місії були доволі складними. Передусім, це пов'язано як з бюрократичними перепонами, так і недостатнім фінансування виконання, покладених на педагогічну місію завдань. Голова педагогічної місії наголошував на тому, що «Бухгалтер міністерства Освіти, працюючи в рамках закостенілого російського бюрократизму і штатів, показався сильніший від міністра Освіти і цілої його ради і доказав на сонові штатів, що ніякої праці це видавництво зробити не зможе, не перевівши через всю українську, згідно російську канцелярщину і штати кожного шага, затраченого на друк книжок, і кожного уторгованого шага з кожної проданої книжки. Один словом остання інстанція в Міністерстві Освіти, п. бухгалтер заявив, що штати не дозволяють на ніяку самостійну видавничому відділові...» [582, с. 163].

Згідно з даними фінансових звітів щодо отримання добових і відрядження від 22 січня 1920 р. за два місяці на утримання

членів педагогічної місії виділялося. Зокрема, на голову місії А. Крушельницького – 154 тис. кр., С. Павловського, члена місії – 154 тис. кр., П. Поліщука, члена місії від міністерства закордонних справ – 150 тис. кр. Усього 458 тис. кр. [319, арк. 62–63]. У «Відомості на утримання Педагогічної Місії Міністерства Освіти за листопад і грудень 1919 р. і січень, лютий та березень 1920 р.» від 27 березня 1920 р. йдеться про те, що на фінансування добових і відрядження необхідно усього 20140660 кр., з них голові – 67400 кр., членам – від 64 тис. кр. – до більше 70 тис. кр. [319, арк. 102–103]. У аналогічному документі, датованому 14 квітня 1920 р. ця сума була на порядок вищою [319, арк. 112–113], виходячи з офіційного курсу грошової одиниці [319, арк. 111]. Голова педагогічної місії у червні 1920 р. повідомляв міністра фінансів про те, що вони отримали суму в розмірі 56256056 і 450 тис. кр. [319, арк. 138, 163 зв.].

У звіті А. Крушельницького члену Директорії УНР А. Макаренку від 22 січня 1920 р. повідомлялося про те, що педагогічна місія відбула у Відень ще в жовтні 1919 р. і на її утримання і видання шкільних підручників коштів практично не виділялося, а за останні три місяці їх взагалі припинили переказувати, що призвело до того, що договори із видавництвами про друк шкільних підручників призупинено [319, арк. 64]. До звіту голова місії додавав також розрахунок необхідних коштів, не виплачених урядом на утримання членів місії за кордоном за минулі три місяці і необхідні кошти до кінця березня 1920 р. Загальна сума коштів, необхідних для функціонування педагогічної місії (за листопад-грудень 1919 р. і січень 1920 р.) складала 263579 кр. [319, арк. 65].

З приїздом у січні 1920 р. до Відня члена Директорії А. Макаренка та після розмов з ним голови місії настрої її членів дещо змінився [329, арк. 51 зв.]. 15 січня 1920 р. А. Крушель-

ницький отримав підтвердження від радника Директорії УНР за кордоном М. Ковальського про те, що член Директорії УНР М. Макаренко «... вважає потрібним, або довірена Вашому проводу місія продовжувала надалі свою діяльність по виданню шкільних книжок і підручників» [319, арк. 60].

Приїзд А. Макаренка мав позитивне значення, тому, що членам педагогічної місії виплатили частину грошового утримання, розширили їх склад. Без погодження цього питання з МНО УНР членами педагогічної місії стали І. Поліщук, уповноважений міністерства земельних справ з питань видавництва та професор С. Рудницький [328, арк. 51 зв.]. До речі, власне це й послужило причиною звинувачення С. Сірополком А. Крушельницького у перевищенні службових повноважень, позаяк розширення складу комісії не узгоджувалося з МНО УНР. У новому складі робота місії, за словами А. Крушельницького, була «поки що теоретична», бо коштів на ведення «практично ї праці» не було [60, арк. 52].

У звіті голови педагогічної місії від 10 і 19 лютого 1920 р. йшлося про те, що міністр фінансів уряду Директорії УНР Б. Мартос заявляв, що вони опинилися у скрутному фінансовому становищі, МНО УНР, відрядивши їх до Відня, не забезпечило їх відповідними штатами й необхідними коштами [319, арк. 81, 83].

2 січня 1920 р. А. Крушельницький звертався до видавничих товариств «Дзвін» і «Українська школа» в особі Ю. Тищенка з тим, що для потреб шкіл УНР необхідно видати 11 книжок обсягом 680 тис. примірників (підраховано авторами) [328, арк. 46]. У зверненні до «Поступу» в особі С. Гаєвського, А. Крушельницький просив видати для шкіл УНР 8 книжок обсягом 360 тис. примірників (підраховано авторами) [328, арк. 47]. До речі, МНО УНР планувало, що для потреб українських початкових шкіл на один рік необхідно з кожного

навчального предмету видати 500 тис. примірників, для нижчих середніх шкіл – 80 тис. примірників, для вищих середніх шкіл – 30 тис. примірників [582, с. 163].

Як вважав голова педагогічної місії, що їх видавалася п'ята або деколи восьма частини від необхідної кількості примірників. Він також називав перелік предметів, з яких шкільні підручники не видавалися зовсім. Це – українська граматика, латинська і грецька мови, німецька, французька і англійська мова і література, історія, географія, математика, фізика (для гімназій), природознавство для вищих класів, логіка, психологія, образотворче мистецтво, фізичне виховання [582, с. 163].

Голову видавництва «Українська книжка» А. Крушельницького зобов'язували видати для потреб шкіл УНР 8 книжок обсягом 410 тис. примірників (підрховано авторами) [328, арк. 48]. 20 жовтня 1919 р. «Українська книжка» уповноважило А. Крушельницького, як голову правління, розпоряджатися коштами, відкривати рахунки у банках від імені видавничого товариства, про що свідчить нотаріальне підтвердження К. Лопушанського [328, арк. 64–64 зв.].

28 жовтня 1919 р. Міністерство преси і пропаганди перевело через закордонний відділ кредитової канцелярії Міністерства фінансів УНР кошти українському видавництву «Українська книжка» у Відні в сумі 3 млн грн. у якості довготермінової позики на австро-угорський банк у розрахунку 4 грн. за 1 австрійську кр., тобто 750 тис. кр. [328, арк. 5]. Звичайно, що уряд все ж таки виконував зобов'язання перед педагогічною місією, виділяв кошти на видання шкільних підручників. Зокрема, у серпні 1920 р. виділено 15 млн кр., однак, як зауважувалося у документі, не на підтримку українських видавництв за кордоном, а на видання шкільної продукції. Передбачалося, що із зазначеної суми видавництва могли

отримати лише третину коштів, усі решту скеровувалися на виконання основної функції педагогічної місії [319, арк. 181]. Насправді, з 15 млн кр., 12 млн 750 тис. кр. виділялися австрійському державному видавництву шкільних книжок, 2 млн 250 тис. кр. – одній із друкарень [320, арк. 50].

10 квітня 1921 р. А. Крушельницький повідомляв міністра МНО про те, що кошти, виділені у розмірі 15 млн кр. й передбачені на друк шкільних книжок, ще міністр фінансів Б. Мартос вимагав із названої суми покриття акредитивів педагогічної місії, боргів українським видавництвам «Дзвону», «Українській книжці», «Поступу». Із суми у 15 млн кр. педагогічна місія мала б отримати 2 млн 750 тис. кр., «Дзвін» – 1 млн 500 тис. кр., «Українська книжка» – 750 тис. кр. [320, арк. 134–135]. Оскільки голова педагогічної місії не зумів виплатити акредитиви зазначеним видавництвам, то фактично заборгував їм вказані суми [320, арк. 134–135].

Крім української видавничої структури «Українська книжка» у Відні цю функцію виконувало ще й видавниче товариство «Вернигора», яке було основним постачальником українських шкільних підручників для потреб міністерства освіти УНР, користувалося, як зазначалося в архівному документі «... повним довірям Українського уряду», а «... Валентин Стамановський є особисто знаний Міністерству Освіти Української Народньої Республіки, як теж нищепідписаний місії як керуючий справами Видавничого Товариства «Вернигора» у Відні», датованому 19 листопада 1919 р. [319, арк. 18, 18 зв.].

Для ефективного контролю за виконанням дорученого завдання, між представником МНО УНР П. Холодним і головою педагогічної місії А. Крушельницьким укладено угоду, суть якої полягала у наступному. Так, А. Крушельницький зобов'язувався укласти українську читанку під назвою «Пета читанка», «Шоста

читанка», «Сема читанка», «Осьма читанка», а міністерство освіти зобов'язувалося її придбати за ціною 2 тис. крб. за аркуш. Підручник мав відповідати вимогам тогочасної шкільної програми, розмірам тощо й подавався на рецензію комісії при міністерства освіти не пізніше 1 березня 1920 р. Якщо ж міністерство освіти в силу тих чи інших обставин не мало змоги його видати до 12 березня 1921 р., тоді автор самостійно міг його видати, а МНО втрачало права на нього [319, арк. 27].

Якщо ж МНО передавало права на видання підручника іншим структурам, то вони мали сплатити автору суму в розмірі 10 % від реалізації кожного примірника. Окрім того, МНО мало право на видання підручника лише упродовж п'яти років з винагородою автору в розмірі 10 % від реалізації кожного примірника [319, арк. 27 зв.].

Виконуючи розпорядження МНО, 17 листопада 1919 р. А. Крушельницький уклав угоду з Артемом Хомиком щодо перекладу окремих творів, у якій останній зобов'язувався до кінця лютого 1920 р. виконати умови договору. З іншого боку, А. Крушельницький мав йому виплатити за 10 тис. примірників перекладу 2 тис. кр. від одного аркуша друку (30 тис. знаків), а від наступного накладу примірників 10 % від вартості книжки [319, арк. 20].

26 жовтня 1919 р. у м. Кам'янець-Подільському А. Крушельницький уклав однорічну угоду з О. Назаруком, коли той матиме змогу приїхати до Відня або Праги, щодо суми в розмірі 5 тис. кр. щомісячної оплати і вартості відряджень його як редактора. Зазначена сума могла зростати за умови, якщо на фінансові витрати педагогічної місії більшу суму виділить міністерство освіти УНР [319, арк. 13, 13 зв.].

Передбачалося виділення на потреби редактора окремого столу у помешканні педагогічної місії й канцелярського

приладдя. Окрім того, в умові зазначалося, що на посаду машиністки-друкарки приймалася Софія Назарук [319, арк. 13, 13 зв.].

29 листопада 1919 р. А. Крушельницький уклав угоду з сином І. Франка, Петром. Суть договору полягала в тому, що видавництво «Українська книжка» у Відні набувало право на усі твори автора з метою їх друку впродовж 10 років у Європі до кінця 1929 р. У свою чергу згадане видавництво зобов'язувалося виплачувати від кожного твору або кожної проданої книжки 15 % від її вартості частинами 15 квітня і 15 листопада щороку. У випадку перепон у виданні творів або книжок, «Українська книжка» сплачувала суму в розмірі не менше 10 тис. кр. (грн.) або 1 тис. доларів США П. Франку, як правонаступнику автора. Також передбачалося, що П. Франко, як член ревізійної комісії «Української книжки», упродовж трьох років не отримуватиме гонорару в розмірі 50 тис. кр., а вкладаючи свій пай – 15 % у розвиток видавництва [319, арк. 14, 14 зв.].

«Українська книжка» уповноважувала П. Франка укласти договір на право видання творів І. Франка у США на таких умовах: він мав передати його одній із видавничих фірм, яка мала їх надсилати до Європи на склади вказаного видавництва на умовах отримання 49 % вартості від виданих творів. Після реалізації творів «Українська книжка» мала б виплатити спадкоємцю 20 тис. кр., а упродовж тижня 100 тис. кр. [319, арк. 14, 14 зв.].

У зверненні П. Франка до А. Крушельницького, директора «Української книжки» у Відні, від 21 січня 1920 р. вказувалося, що у пункті 5 він виступав як пайщик і член ревізійної комісії видавництва, тому не з усіма умовами погоджувався, а саме: прагнув самостійно вирішувати з різними видавництвами питання друку творів свого батька як його законний спадкоємець

і правонаступник. П. Франко ставив вимогу перед «Українською книжкою» про зміни умов договору до 2 лютого 1920 р. [319, арк. 16].

12 лютого 1920 р. П. Франко висловлював протест директору видавництва «Українська книжка» в особі А. Крушельницького щодо умови договору на право видання творів його батька, позаяк згадане товариство не виплатило йому належну, згідно з умовами договору, суму в розмірі 100 тис. кр. (грн.) [319, арк. 17].

Окремі автори самостійно пропонували А. Крушельницькому ті чи інші видання для закупівлі. Так, 19 квітня 1920 р. голові педагогічної місії пропонували придбати підручник «Арифметика» у кількості 23 тис. примірників за ціною 3,5 кр., а за весь наклад – 80 тис. кр. [319, арк. 110]. Видавниче товариство «Поступ» повідомляло голову педагогічної місії про те, що державна скарбниця заборгувала їм 3,6 млн кр., які вони не отримали, але отримавши їх, розпочнуть видання україномовних шкільних підручників на ці кошти [319, арк. 118–118 зв., 136–136 зв.]. Так, 13 травня 1920 р., син С. Русової, Юрій мав намір отримати, згідно з довіреністю, кошти у сумі 5 тис. крб. в якості гонорару за видану книгу [319, арк. 128]. Ю. Русов отримав гонорар у розмірі 2 тис. кр. за ілюстрації до казки «Лісовий цар Ох» [319, арк. 142]. 26 червня 1920 р. гонорар у розмірі 10 тис. кр. отримав Д. Антонович за працю «Історія українського мистецтва» [319, арк. 165].

Проблеми з виплатами коштів були доволі серйозним стримуючим чинником розвитку видавничої діяльності педагогічної місії у Відні. За підрахунками А. Крушельницького щомісячно кошти на її утримання сягали 43,555 кр. [328, арк. 1–1 зв.]. Не усім авторам А. Крушельницький мав змогу виплатити вчасно гонорари. Так, у одному зі звернень до нього йдеться про

те, що «... Вам же відомо я терплю нужду в грошах. Вже цілий місяць не маю можливості змінити білизну – бо мені всі речі арештувала стара газдиня, купувати нового не маю грошей...» [319, арк. 77].

Згідно із розпорядженням МЗС від 11 грудня 1920 р., грошовими коштами і фондами усіх місій, посольств тощо уповноважили міністра М. Василька [319, арк. 264]. Тим не менше, педагогічна місія і далі функціонувала, про що свідчить лист керуючого МНО від 21 грудня 1920 р. до А. Крушельницького, у якому висловлювався жаль з того приводу, що зазначена структура функціонує й надалі, не узгоджуючи й не координуючи свою працю із міністерством, що призводить до того, що «... справа друку проводиться Місією якимсь порядком, цілком для Міністерства неясним» [319, арк. 286].

20 жовтня 1921 р. А. Крушельницький повідомляв посольство УНР у Відні про те, що, його чиновники, надсилаючи листи до педагогічної місії, щодо її голови використовують термін «бувший», тому він просив їх вживати звернення у формі «дійсний» [321, арк. 13]. Насправді, на той час не було жодного урядового розпорядження про усунення від керівництва місією А. Крушельницького. Власне він у листі зауважував на тому, що керівник карного відділу I департаменту Міністерства юстиції звинувачував його за такими пунктами: у розтрачанні 45 тис. кр., перевищенні службових повноважень, порушенні урядових наказів і розпоряджень [321, арк. 13–13 зв.]. На що дійсний голова педагогічної місії давав таке пояснення, за першим пунктом щодо розтрачання коштів у розмірі 45 тис. кр., то ці кошти, з них 20 тис. кр. – це добові і оплата відрядження С. Гаєвського, – 25 тис. – добові і оплата відрядження голові місії [321, арк. 13].

Суть перевищення службових повноважень полягала у тому, що А. Крушельницький уклав умови договору з М. Слободою і С. Черкасенком терміном на п'ять місяців, відповідно з 1 травня і 1 червня 1920 р., тому після завершення терміну його дії, вони мали б бути звільнені, натомість голова місії їх не звільнив, а навіть виплачував заробітну плату, мотивуючи це тим, що відповідне розпорядження МНО надійшло лише у березні 1921 р. [321, арк. 13]. Порухення урядових наказів і розпоряджень ґрунтувалося на тому, що А. Крушельницький, мав звільнити посаду голови місії і усі справи передати іншому керівнику [321, арк. 13 зв.]. Насправді, йдеться про розпорядження МНО від 28 березня 1921 р. про те, що усі справи педагогічної місії необхідно було передати міністру Д. Дорошенку [321, арк. 13 зв. – 14]. До речі, А. Крушельницький повідомляв уряд про те, що справи педагогічної місії будуть передані міністру Д. Дорошенку лише тоді, коли австро-угорська влада виплатить австрійському видавництву шкільних підручників та фірмі «Хрістоф Рефсен сини» 15 млн кр. [321, арк. 13 зв.]. А. Крушельницький дотримувався думки, що він зможе передати справи голови педагогічної місії Д. Дорошенку лише тоді, коли «... на підставі вище наведених міркувань, знайду се можливим і не загрожуючим успішному закінченню фінансової справи в Австрії» [321, арк. 14].

В урядовому повідомленні до посла УНР у Відні зазначалося, що розпорядником зазначених коштів є виключно МНО, лише на підставі його дозволу голова педагогічної місії має право реалізувати акредитив вказаних друкарень. Окрім того, визначався перелік шкільних видань, на які виділялися кошти: С. Русова «Географія позаєвропейських країн» та І. Мировича «Оповідання зі Святого Письма Старого Завіту» [320, арк. 109].

Уряд непокоївся тим, що голова педагогічної у Відні не надсилав завірену копію договору з австрійським державним видавництвом шкільних книжок, план-проспект необхідних видань, їх кількості, коштів, що ставило МНО «... в неможливе становище, а саме Ваше відношення до Міністерства перешкоджає нормальній його праці, а головне не дає змоги до цього ввійти з ґрунтовним докладом до Ради Республіки про порядок реалізації 15 мільонів австр. корон, що звільнені Австрійським Урядом на видавничі справи Педагогічної Місії» [320, арк. 114].

Зважаючи на ситуацію, яка склалася, міністр МНО у березні 1921 р. повідомляв А. Крушельницького про те, «... я примушений вжити рішучі заходи для вихода з неможливого для себе становища, а саме пропоную Вам подати по телеграфу не пізніше 10 квітня с. р. прохання про звільнення Вас з посади Голови Педагогічної Місії з 1 квітня с. р. В разі недодержання прохання до цього терміну, розв'яжу це питання на власну руку. На підставі цього пропоную Вам, по одержанні цього листа передати всі справи Педагогічної Місії Д. І. Дорошенкові, який одночасно про це повідомляється. Одночасно ввійду до Ради Народних Міністрів з докладом про звільнення Вас з посади радника Міністра Народньої Освіти» [320, арк. 114–114 зв.].

Листа про передачу повноважень голови педагогічної місії з 1 квітня 1921 р. Д. Дорошенку А. Крушельницький отримав і від посольства УНР у Відні, ще й з умовою про попередження австрійської державної друкарні шкільних видань у зв'язку зі зміною у її складі [320, арк. 131]. У розпорядженні МНО від 26 березня 1921 р. № 452 йшлося про те, що А. Крушельницького звільнили з посади радника міністра ще 1 лютого 1920 р., а 1 квітня поточного року з посади голови педагогічної місії у Відні [320, арк. 147]. Однак він не зміг вчасно отримати це

повідомлення, тому міністр наполягав на тому, щоб заява на звільнення за власним бажанням була подана до 7 червня [320, арк. 147]. До речі, 30 квітня 1921 р. голова Директорії УНР С. Петлюра затвердив наказ по МНО (ч. 36) про звільнення А. Крушельницького з посади радника міністра МНО від 1 лютого 1920 р. [320, арк. 153].

Оскільки А. Крушельницький, як голова педагогічної місії, мав певні боргові зобов'язання перед українськими видавництвами у Відні, а «Українську книжку» й очолював особисто, то Д. Дорошенко, «... заміщає Вас як Голову Педагогічної Місії, а не як особу А. Крушельницького...» [320, арк. 147]. МНО створювало спеціальну ревізійну комісію щодо контролю за витратами державних коштів. Міністр МНО також попереджав А. Крушельницького про те, що у разі невиконання ним зазначеного розпорядження, справу буде передано Міністерству юстиції з притягнення його до кримінальної відповідальності згідно із законом від 22 березня 1921 р. [320, арк. 147 зв.].

27 травня 1921 р. канцелярія посольства УНР надіслала копію наказу про звільнення А. Крушельницького з посади голови педагогічної місії у Відні [320, арк. 154]. На засіданні РНМ від 7 листопада 1921 р. на основі доповіді МНО, А. Крушельницького звільнили з посади голови педагогічної місії [320, арк. 193]. Після звільнення А. Крушельницького з посади голови, педагогічна місія отримала нові штати у кількості двох осіб й розмір оплати праці: голова – 12 тис. кр., редактор – 10 тис. кр. [320, арк. 154].

31 серпня 1921 р. МНО повідомляло посольство УНР у Відні, що начальник карного відділу Міністерства юстиції проводить досудове слідство щодо звинувачення голови педагогічної місії А. Крушельницького у службових зловживаннях [320, арк. 174].

Зокрема, А. Крушельницького звинувачували у тому, що він допустив витрати державних коштів, «на свою і службовця екіпіровку», без дозволу керівництва МНО, у розмірі 45 тис. кр.; у перевищенні службових повноважень, залишивши на не затверджених урядом посадах, з видачею заробітної плати С. Черкасенка і М. Слободу; невиконанні розпорядження міністра про звільнення з посади голови педагогічної місії [320, арк. 286].

21 травня 1922 р. А. Крушельницький отримав листа від представника МНО УНР, в якому повідомлялося про те, що у зв'язку з ліквідацією посольства і від'їзду юрисконсульта посольства І. Храпка з Відня, голова педагогічної місії особисто мав передати справи уповноваженому МНО [319, арк. 26]. У «Звіті голови педагогічної місії» від 1 червня 1922 р. повідомлялося, що упродовж 1 листопада 1919 р. – до 31 травня 1922 р. прибутки її діяльності склали 1 млн 520 тис. 785,70 кр., а витрати – 1 млн 591 тис. 142,92 кр. [588, с. 3]. Звіт педагогічної місії у Відні (1 листопада 1919 – 31 травня 1921 рр.) подано у таблиці 2.

Таким чином, педагогічна місія МНО УНР у Відні, очолювана А. Крушельницьким, повною мірою не змогла виконати поставлені перед нею завдання, зважаючи на певні як суб'єктивні, так і об'єктивні чинники. Складні умови її перебування пов'язувалися з відсутністю достатніх коштів на її функціонування, взаєминами з фінансовими структурами УНР, МНО. Тим не менше А. Крушельницький в силу своїх можливостей все ж таки зумів налагодити видавничу справу, залучити до друку україномовної шкільної продукції приватні видавництва.

РОЗДІЛ 4

КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНИЦЬКА ПРАЦЯ

4.1. А. Крушельницький – редактор «Нових шляхів» і «Критики»

Одним із важливих напрямків культурно-просвітницької діяльності А. Крушельницького була редакційна праця, яку він реалізовував через часопис «Нові шляхи», який з 1933 р. виходив під назвою «Критика», співпрацю з іншими виданнями. Поряд із художньою літературою та критикою журнал «Нові шляхи» значну увагу приділяв науково-популярній, мистецькій та публіцистичній тематиці. У ньому друкувалися розвідки з історії, філософії, соціології, економіки, культури, статті про тогочасну радянську й зарубіжну літературу, музику, театр, образотворче мистецтво, подавалася широка інформація про поточне життя [510, с. 7]. І. Боднарук писав про те, що «... письменник і педагог А. Крушельницький почав у Львові видавати «за большевистські гроші» «Нові шляхи», яким хотів підкопати «Літературний вісник» [8, с. 92]. За лояльне ставлення до СРСР та його суспільного ладу журнал критикували УНДО та націоналістичні організації, деякі випуски конфісковувала польська влада [586, с. 80–87].

Львівський науковий, літературно-науковий, мистецький і громадський місячник, що видавався упродовж 1929–1932 рр. видавничою спілкою з однойменною назвою «Нові шляхи» – кооперативі з обмеженою відповідальністю. Друкувався часопис друкарнею НТШ. Відповідальним редактором був А. Крушельницький – громадсько-політичний діяч, письменник, публіцист, літературознавець, журналіст, перекладач, педагог, редактор та

видавець. До складу редакційної колегії входили Ярослав Кунанець (Антін Босий), Святослав Гординський, Петро Дереш, Авенір Коломиєць, А. Крушельницький, Іван Крушельницький [586, с. 80–87]. До речі, посвідчення, видане А. Крушельницькому 1 вересня 1930 р., засвідчує, що він був членом редакційної колегії «Нових шляхів» (див. додаток У) [317, арк. 52].

А. Крушельницькому належить не лише важлива роль у виданні й редагуванні часопису «Нові шляхи». Варто наголосити на тому, що у кінці 20 – на початку 30-х рр. ХХ ст. він перебував не лише на прорадянських позиціях, але й виступав пропагандистом, агітатором й ідеологом радянзації у Східній Галичині.

Видання виходило книгами, декілька з них формували том. Наприклад, книги 1–2 утворили том 1, книги 3–4 – том 2 і так далі. Його видавала видавнича спілка «Нові шляхи», заснована за ініціативи А. Крушельницького 15 січня 1929 р. у Львові [66, арк. 1–4]. Статут видавничої кооперативи «Нові шляхи» з обмеженою відповідальністю у Львові, прийнятий 15 січня 1929 р., він включав одинадцять основних розділів [66, арк. 1–4]. Мета діяльності кооперативи полягала у тому, щоб «... підносити заробіток членів веденням при ньому підприємств і підносити культурний рівень членів» [66, арк. 1].

Основні завдання кооперативи пов'язувалися з виданням журналів, часописів, книжок, художніх і мистецьких творів, заснуванні друкарень і книгарень, організації читалень, клубів, бібліотек, курсів, виставок і екскурсій, виділенні стипендій, проведенні конкурсів тощо [66, арк. 1].

На початковому етапі часопис був доволі демократичним. Редакційна колегія пропонувала читачам дати відповіді на 26 питань анкети-опитування [67, арк. 13–13 зв.]. Особливістю

видання було використання «академічного правопису», прийнятого НТШ, оскільки «Нові шляхи» видавалися у друкарні цієї інституції. Перехід на новий правопис відбувався поступово [68, арк. 1].

Журнал мав прорадянське спрямування і був своєрідним продовженням традицій громадського місячника «Шляхи» (1915–1918 рр.) [586, с. 80–87]. М. Ільницький зазначав, що «... декларуючи свою ідеологічну позицію, «Нові шляхи» не були зашореним вузькопартійним часописом і зуміли на перших порах згуртувати навколо себе широке коло демократично настроєної творчої інтелігенції. Тут можемо знайти цікаві огляди розвитку української поезії в Галичині повоєнного періоду, рецензії на нові книги» [587].

У перші роки існування часопис перебував на загальнодемократичній платформі, у ньому друкувалися письменники різної ідеологічної орієнтації: Б. Лепкий, С. Черкасенко, О. Турянський, К. Гриневичева, Ю. Опільський, Я. Кондра, В. Бобинський, С. Гординський, Ю. Косач, Ю. Опільський, В. Гренджа-Донський, С. Масляк, А. Коломиєць, О. Турянський, Я. Кондра, А. Павлюк. Тут друкували історичні, літературознавчі та мистецтвознавчі розвідки І. Свенціцький, М. Рудницький, С. Гординський, І. Крип'якевич, В. Щурат [587].

Поступово часопис дедалі більше переходив на ортодоксальні прорадянські позиції, звужувалося коло його авторів, «... перші числа журналу не викликали підозрінь, у якому напрямі йде журнал. Але дедалі «Нові шляхи» стали на радянські позиції» [8, с. 92]. У журналі були вміщені погромні статті про українську еміграційну поезію як представників старшого (О. Олесь, В. Самійленко, С. Черкасенко), так і молодшого покоління (Є. Маланюк), було піддано гострій критиці перші книги історичної епопеї Б. Лепкого про гетьмана І. Мазепу тощо.

Через те від нього відійшла переважна частина вчорашніх прихильників і авторів [587].

«Важкі умовини, в яких жили українці в 1920–30 роках під польською окупацією, були одною з причин, що дехто з галицьких діячів почав орієнтуватися на УССР, де, здавалося, політичний процес вів нестримно до повної суверенності «української радянської держави» [8, с. 92]. У кінці 20-х рр. ХХ ст. активізуються контакти А. Крушельницького з радянським консульством у Львові. Про що свідчить запрошення консула СРСР від 18 грудня 1928 р. на вечерю у готелі «Жорж» й товариську зустріч з повноважним радянським представником у Польщі та його радником [332, арк. 22]. Дуже часто Крушельницькі виїжджали на відпочинок у Березів з радянським консулом у Львові (див. додаток Ф). З метою ознайомлення української інтелігенції Львові зі здобутками радянського кінематографу його запрошували на перегляд декількох кінокартин, на зустріч із народним комісаром освіти УСРР, академіком М. Скрипником [332, арк. 26, 28].

Окрім того, уряд УСРР намагався справити позитивне враження і на більш ширші кола української господарської інтелігенції. Так, 3 травня 1929 р. делегація кооператорів Західної України в складі голови РСУК і «Сільського господаря» Ю. Павликівського, директора «Центробанку» О. Луцького, голови правління «Центросоюзу» І. Герасимовича, членів правління «Центросоюзу» Ю. Шепаровича і «Сільського господаря» Ю. Храпливого [339, арк. 35] відвідали УСРР. Вони перебували у захопленні від поїздки і повідомляли про те, що кооперація «... розвинута у Вас з послідовністю людей, яким доля трудових мас стала програмою життя, програмою, за якою не видно вигод і радощів будня» [339, арк. 34]. Однак члени групи кооператорів зазначали й те, що «Ми не були в низах Вашої

кооперації. Та ми побачили їх теж і в верхах. Ви втягли масу в Вашу роботу, а тоді вона в верхах і в низах» [339, арк. 34].

У розмові із директором «Центробанку» О. Луцьким з'ясувалося, що з радянською кооперативною системою він певною мірою знайомий із преси, його вразило проведення святкування 1 травня [339, арк. 38–39]. Ю. Храпливий наголошував на обміні кооперативною пресою, співпрацею й поширенням досвіду радянської системи у Західній Україні [339, арк. 40–41]. Звичайно, що зазначені події та факти формували своєрідне позитивне сприйняття радянської дійсності періоду українізації.

Залучення західноукраїнської інтелігенції для обслуговування потреб індустриального й культурного будівництва підрадянської України відповідало інтересам більшовицької ідеології. Це, з одного боку, підносило її авторитет, слугуючи засобом вкрай необхідної для неї легітимізації, було вагомим аргументом для обґрунтування теорії про УСРР як «П'ємонт усього українського народу», дозволяло використовувати знання підготовлених за кордоном фахівців з вищою освітою (отже, не коштом «трудящих України»), а з іншого – залучення галицької інтелігенції у культурно-освітню сферу УСРР давало потужний імпульс втіленню у життя не лише більшовицької політики «українізації», але й українізації реальної, сприяло подоланню опору російської чи зросійщеної інтелігенції Наддніпрянщини [597].

Архівні матеріали підтверджують тезу про часопис як прорадянське видання. Редакція «Нових шляхів» не лише цікавилася новинками, які відбувалися в УСРР, але й намагалася їх використовувати у своїх публікаціях з метою популяризації радянських здобутків. Так, Ю. Кулинич, підготував для редакції постанови й резолюції, прийняті на III з'їзді партії, а саме: «Про

партійне керівництво літературою», «Про ставлення до непролетарських організацій», «Про значення войовничого матеріалізму», «Перевага та монополія», більшовицькі постанови й резолюції тощо [72, арк. 1, 2, 7, 10].

Деякі огляди газет та інші публікації, передруковані з радянських й іноземних видань, редагував А. Крушельницький. Зокрема, у повідомленні про проведення вечора української культури, організованого газетою «Комсомолец України» в Харкові йшлося про те, що «... сьогодні зібрався міський комсомольський актив, квіти столичної організації – сказав Хвиля, – є факт безсумнівного зрушення в бік приєднання робітничої молоді до української культури. Мало відвідувати український театр та співати українські пісні. Треба, щоб комсомол став душею великого національно-культурного процесу, що його зараз здійснює пролетаріят України» [73, арк. 2]. До речі, цитований текст А. Крушельницький викреслив повністю і усунув термін «пролетарські» письменники [73, арк. 2].

Редакційна колегія цікавилася партійним керівництвом у літературній сфері, особливо «перетягуванням на бік пролетаріату кваліфікаційних сил технічної та іншої інтелігенції й виховання нових кадрів письменників з трудящих лав» [71, арк. 1], ставленням до непролетарських організацій, а саме «партія повинна толерантно ставитися до проміжних ідеологічних форм, терпляче допомагаючи позбуватись цих неминуче численних форм у процесі ближчого товариського співробітництва з комуністичними силами» тощо [71, арк. 2]. Особливе значення у роботі видання посідали тези з праць В. Леніна «Про значення войовничого матеріалізму», виступ на партійному з'їзді С. Косіора, Й. Сталіна, резолюції нарад та інше [71, арк. 4, 5, 6, 7, 10,].

А. Крушельницький систематизував отримувану з радянських періодичних видань інформацію. Доволі складно з'ясувати основні критерії та принципи такої диференціації. Можливо, вони носили суто авторський підхід, тому що ті чи інші джерела, та чи інша інформація віднесена до тих чи інших груп, які за своїм змістом виходять за її межі. Зокрема, до «видавничих записок» він відносив інформацію, яку необхідно було передрукувати у «Нових шляхах» [73, арк. 28]. Наприклад, у цій групі йшлося про Всеукраїнський інститут радянського будівництва, основне завдання діяльності якого полягала у систематичному вивченні та допомозі у науковому дослідженні питань радянського будівництва [73, арк. 28]. До зазначеної групи належало повідомлення про Інститут організації сільського господарства – основним завданням якого було вивчення п'ятирічного плану розвитку сільського господарства, колективізації тощо [73, арк. 28]. У рубриці «Український технічний музей» йшлося про історію розвитку та виявлення сучасного стану технічних досягнень промисловості [73, арк. 28]. Сюди відносилися інформація про п'ять років роботи народної бібліотеки України, наукової центральної книгозбірні Одеси тощо [73, арк. 102–146]. До групи «наукових записок» головний редактор «Нових шляхів» відносив всебічне сприяння винахідництву в Україні та інші теми [73, арк. 29].

«Промислові записки» – це в основному перелік видань, які стосувалися белетристики, історії літератури, марксизму, революційного руху, кооперації, українознавства, класичної літератури, статистичні показники поступу радянської промисловості [73, арк. 83–86, 179 – 182].

«Народно-господарські записки» стосувалися в основному повідомлень про місце України в СРСР, про становище

краєзнавства, видання дитячої енциклопедії та інша інформація [73, арк. 88–101].

«Господарські записки» подавали інформацію про радянські сільськогосподарські машини на світовому ринку, раціональне використання корисних копалин [73, арк. 152–165]. У підгрупі «Економічна хроніка. Українська індустрія» йшлося про виконання п'ятирічного плану тощо [73, арк. 166–178].

«Сільськогосподарські записки» повідомляли про використання сільськогосподарських площ, соціалістичне змагання бригад тощо [73, арк. 183–195].

Окрім того, варто наголосити на тому, що редакція «Нових шляхів» отримувала інформацію про здобутки радянської України в культурній, економічній та технічній сферах, про події в літературі, кінематографі, про цензуру в Бельгії, новий робітничий театр в Англії тощо [73, арк. 3, 6, 17, 21].

З метою популяризації «Нових шляхів», головний редактор налагодив стабільну і чітку систему взаємного обміну між різноманітними виданнями. Зокрема, такий обмін було налагоджено з такими радянськими часописами й структурами, як «Радянська освіта», «Більшовик України», «Молодий більшовик», «Більшовиченята», Держторг УСРР, Український комітет краєзнавства, «Український мисливець та рибалка», бібліотеки Київського та Дніпропетровського інститутів народної освіти, Український науково-дослідний інститут книгознавства, правління Українського науково-технічного товариства, правління Будинку літератури ім. Е. Блакитного та інші [15, арк. 16; 74, арк. 8, 13–15, 39, 41, 43 зв., 50, 60, 67; 222, арк. 8; 312, арк. 6].

У деяких зверненнях до редакції йдеться про те, що радянське державне видавництво у Харкові надіслало на адресу часопису 150 доларів США, тому М. Фуртак-Деркач зверталася

до редакції «Нових шляхів» про їх отримання за фотографії малюнків галицьких художників. Однак, як виявилось, їх часопис насправді не отримував взагалі [74, арк. 28]. Питання оплати вартості послуг «Нових шляхів» викликали певні непорозуміння й у адміністрації Вінницької філії Всенародної бібліотеки України при УАН. Зокрема, головного редактора «Нових шляхів» повідомляли про надмірну завищеність вартості частини ілюстрації до повісті М. Коцюбинського «Тіні забутих предків», які вважалися не оригіналами, а копіями, зробленими зі світлин і вони «... не відповідають нашим кондиціям: ці малюнки є одноманітні прямокутники, їх хоч і можна вжити як заставки, але зовсім мало надаються вони до закінчування розділів» [222, арк. 2].

Дирекція бібліотеки вважала, що вартість ілюстрацій у розмірі 25 зл. була завищеною, тому вони готові були оплатити лише 12,5 зл. [222, арк. 2]. Окрім того, зависокою, на думку дирекції, була вартість 24 ілюстрацій з геометричним орнаментом у розмірі 25 зл. До речі, дирекція сумнівалася у тому, що це були роботи відомого митця О. Кульчицької, з мистецького погляду вважала їх як «... маловартісні й репродукувати ці малюнки взагалі неможна» [222, арк. 2]. За вказані ілюстрації вони готові були оплатити суму в розмірі не більшу як 5 зл., а «... один кольоровий малюнок (маленький, що мав бути кінцівкою обкладинки), не може бути прийнятний, бо мальовано його зовсім іншими (якимись поблідлими) фарбами, ніж головний малюнок і репродукування його дуже б удорожчило видання; ілюстраторові це належало б знати. А втім О. Кульчицька пояснювала цей дефект здається відсутністю фарб у селі» [222, арк. 2].

Дирекція бібліотеки зауважувала на не рівноцінному виконанні ілюстрацій загалом, вважала деякі з них шедеврами, а деякі – доволі слабенькими [222, арк. 2–2 зв.]. У цілому

адміністрація оцінювала їх посередньо, висловлювала такі зауваження, як «... брак суцільности й мале знайомство ілюстратора з формами європ. книжкової графіки» [222, арк. 2 зв.]. Зважаючи на певні зауваження щодо оформлення повісті М. Коцюбинського «Тіні забутих предків», дирекція бібліотеки погоджувалася виплатити А. Крушельницькому суму в розмірі 137 доларів США або за офіційним курсом – 1665 зл. [222, арк. 2 зв.]. Головний редактор «Нових шляхів» доволі успішно співпрацював з кооперативним видавництвом «Рух» в Харкові щодо поширення часопису, виданням творів, банківських переказів на суму в розмірі 250 доларів США й друку тих чи інших праць [222, арк. 4–4 зв.].

У деяких зверненнях передплатників до редакційної колегії були прохання отримати усі номери часопису за весь рік. Висловлювалося бажання С. Шведенка з Дніпропетровська мати можливість ознайомитися з «Історією політичної думки галицьких українців» К. Левицького та «Історією визвольних змагань галицьких українців», які, як писав автор, «... в Радянській Україні цього дістати неможу» [74, арк. 17].

До обміну й передплати із «Новими шляхами» прагнули й такі західноукраїнські інституції, як орган українського антиалкогольного руху «Ми молоді», редакція «Нової хати», спортивне товариство «Підгір'я» (м. Дрогобич), товариство «Сокіл» з Гайворонки, церковна рада Союзу української євангельської церковної старшини, бібліотека Львівського університету, тижневик «Поступ» (м. Луцьк), читальня «Просвіти» у Нагуєвичах та інші [74, арк. 11, 12, 19, 20, 49, 63, 66, 94].

Звичайно, що у передплатників виникали й певні фінансові труднощі. Про неможливість передплачувати видання читальнями «Просвіти» у Львові, Нижбірку, Задарові, Озимині,

Скалі-Подільській, у зв'язку з відсутністю коштів, йшлося у їх повідомленнях до редакції «Нових шляхів» [74, арк. 72, 81, 94, 95]. Так, читальня «Просвіти» у Слобідці не погоджувалася на його передплату [78, арк. 81].

Деякі товариства, зважаючи на складне матеріальне становище, прагнули отримувати «Нові шляхи» безкоштовно. Йдеться про українське академічна товариство «Січ» у Відні [15, арк. 5]. Окремі автори відмовлялися від передплати видання [76, арк. 5]. Зокрема, І. Бобик та І. Велигорський повідомляли редакцію про те, що у них відсутня заборгованість щодо передплати, просили часопис більше не надсилати [76, арк. 16 зв., 34 зв.].

Звичайно, що у роботі тогочасних редакцій часописів були певні неточності. У цьому випадку йдеться про звернення А. Крушельницького до редактора «Українського прапора», про те, що у одному із номерів повідомлялося, що він спільно із І. Калиновичем редагував часопис «Боротьба», що не відповідало реальному стану речей, тому він просив спростувати цю інформацію [319, арк. 74]. Не кажучи уже про роботу тогочасних поштових відділень, так і редакції часопису щодо передплати й надсилання необхідних номерів були певні непорозуміння, про що свідчить лист професора III-ої Станиславівської державної гімназії Івана Бойка [76, арк. 18 зв., 19 зв.]. Професор української гімназії у Перемишлі М. Вахнянин повідомляв редакцію про те, що не передплачував «Нові шляхи», які йому редакція чомусь надсилала, про що свідчать повідомлення й інших авторів [76, арк. 32–32 зв., 61 зв., 62–62 зв., 66 зв., 79; 78, арк. 6, 45, 46, 76 зв.].

Натомість дехто із передплатників з часу появи «... славного місячника став... його горячим приклонником і читачем...» [78, арк. 93], надіявся на те, що «... буду від тепер Вашим сталим

абонентом...» тощо [78, арк. 119]. Політв'язень І. Баран і в'язень О. Вязло, незважаючи на ув'язнення, зверталися до редакції про продовження надсилання його на їх домашню адресу [76, арк. 7, 53 зв.]. Група українських в'язнів зверталася до «Нових шляхів» про передплату й можливість надсилання часопису [77, арк. 5]. Селянин із Підлазців просив надсилати йому «Нові шляхи» без попередньої передплати, тому що «... щож бідний селянин нині може зробити, коли зараз ми мусимо таку страшну господарчу кризу перезимувати, що навіть і нема можливості тіх кілька злотих де взяти аби можна було одразу вислати належну передплату...» [76, арк. 21]. Аналогічного листа отримала редакція й від селянина Т. Ганчарука та від інших осіб [76, арк. 67; 78, арк. 9, 30].

Редакційна колегія «Нових шляхів» мала значну кількість дописувачів, як серед юридичних, так і фізичних осіб. За її підрахунками, з місячником співпрацювали близько 200 осіб «з усіх українських земель», а також майже 60 іноземних авторів [587]. Так, 5 жовтня 1928 р. «кабінет виучування Поділля» Вінницької філії Всенародної бібліотеки України при УАН звертався до А. Крушельницького з категоричною вимогою друку «Тіней забутих предків» М. Коцюбинського [222, арк. 1].

Деякі автори-дописувачі намагалися друкувати свої твори у «Нових шляхах» на умовах анонімності. Однак А. Крушельницький вважав, що на таких умовах, можна друкувати твори лише тоді, коли, автор «... Помітити під псевдонімом могли тільки такі речі, од яких автор з відкритим імям міг би потерпіти від когось якусь шкоду серед те, моральну чи матеріальну...» [74, арк. 49].

З редакційною колегією співпрацювала певна частина знаних дописувачів. Зокрема, Михайло Гнатишак, син львівського професора Лева Гнатишака, який емігрував до радянської

України, повідомляв про надсилання йому за публікації суми у розмірі 10 доларів США [74, арк. 13]. До речі, згадуваний автор подавав до друку статтю «Синтетичний театр», у якій йшлося про занепад західноукраїнського театрального мистецтва [74, арк. 14; 134]. В. Гренджа-Донський пропонував надрукувати його п'єсу «На зеленій Гуцульщині» [74, арк. 30]. Власне її текст подано у архівній справі [144].

З «Новими шляхами» співпрацював А. Чайковський, писав про те, що «... Ваш орган являється що раз кращий, і надіятися можна, що він буде такий і заступить місце колишнього УЛВ (Українського літературного вісника – примітка автора – йдеться насправді про «Літературно-науковий вісник») видаваного Франком і Грушевським» [74, арк. 85].

А. Коломієць висловлював прохання про допомогу у виданні власних збірок поезій у радянській Україні [74, арк. 40]. До речі, А. Коломієць пропонував А. Крушельницькому у «Нових шляхах» «... зареферувати для мене і Косача одну-дві сторінки для літературних відстрілювань убік наших антиподів», «Це буде постійна боївка «НШ» яку я з Косачем старатимемося заповнювати регулярно й кольоритно» [74, арк. 41].

Ю. Косач надсилав до редакції оповідання «Вершник над ланами», з циклу революційної романтики на Волині, яким автор прагнув «... цикл цей закінчити з метою трактування явищ сучасного життя» [74, арк. 45]. Однак Ю. Косач, незважаючи на можливу співпрацю з редакцією «Нових шляхів», здебільшого за сприяння А. Коломійця, за нез'ясованих обставин все ж таки відмовився від послуг редакції у виданні своїх творів [74, арк. 47].

Твори не усіх дописувачів редакція «Нових шляхів» друкувала на шпальтах видання. Так, вірші М. Лужного, викладача Бережанської гімназії, редакція забракувала за зміст і

за форму [74, арк. 62]. Ю. Сліпко також надсилав свої поезії і, незважаючи на ухвалу редакції, вказував рахунок у банку, на переведення коштів за друк [74, арк. 69].

Варто наголосити на тому, що «Нові шляхи» мали міжнародне визнання, про що свідчать листи-прохання про передплату за кордон. Так, у приватному листі з Відня, датованому 22 лютого 1929 р., висловлювалося прохання про передплату видання Українським академічним товариством «Січ» у Відні, «Українською євангельською просвітою» зі США, Студентським академічним домом у Празі, Радою української бібліотеки ім. С. Петлюри у Парижі, Українським культурним об'єднанням в Болгарії, яке через складне матеріальне становище прагнуло отримувати часопис безкоштовно, з аналогічним проханням зверталось українське товариство «Основа» з Данцигу [15, арк. 1, 10–13, 20, 31 зв., 40, 45]. Передплатники з Буенос-Айресу, Берліна також намагалися передплатити часопис [15, арк. 6, 26].

Про прорадянськість змісту «Нових шляхів» свідчить як тематика публікацій, так і трактування редакційною колегією подій, що відбувалися в УСРР. Зокрема, про це йдеться у статті А. Аршавського «Внутрішня організація колгоспів», надрукованій у журналі «Огонек» № 16 від 10 червня 1930 р. [88, арк. 1, 7]. Її автор, виходячи з радянських постулатів, намагається колективні принципи, які використовувалися в колгоспах, вважати «вселенською машиною», що «... пускає в рух і регулює працю в колгоспах» [88, арк. 1]. А. Аршавський переконаний у тому, що «... зорганізувати працю в колгоспі, що об'єднує тисячі селян на території декількох десятків тисяч гектарів – це велетенське завдання» [88, арк. 1].

Розхвалюючи колгоспи, автор зазначав, що колгоспи це нове явище у світовій історії, новий етап прогресу суспільного життя і

комуністичної революції. Завершуючи статтю, він писав, що «... намічене партією завдання – максимально збільшити засівну площу й підняти врожайність полей – цілковито відповідає селянським стремлінням і побажанням. Тому-то й бачимо ми часто такий підйом духа й ентузіазм на польових роботах, і в цьому запорука бурхливого зросту й повного успіху колгоспного руху» [88, арк. 7].

Звичайно, що в умовах міжвоєнної Польщі, практично усі видання піддавалися гонінню влади і конфісковувалися нею. Зокрема, філія «Просвіти» у Коломиї повідомляла «Нові шляхи» про те, що видання «Дужим помахом крил» львівська поліція заборонила поширювати [74, арк. 76]. 30 січня 1930 р. А. Крушельницький отримав повідомлення від львівського міського староства, у якому зазначалося, що, виходячи з 73 артикулу розпорядження Президента Польщі від 10 травня 1927 р. про пресу, стаття під назвою «Біг в сутінках» (листопад 1930 р.) порушує вказане положення [69, арк. 1–2].

Головного редактора «Нових шляхів» звинувачували у насильницькій зміні державного ладу Польщі. Насправді ж йшлося про наступне. Наведемо конкретний приклад того, як львівське міське староство коментувало окремі фрагменти тексту як державну зраду. «Оце завдання «Рідної Школи»! Це повинна виконати рідношкільна організація! На цей шлях вона може піти, коли звільниться від клерикального полону, від націоналістичного пустомельства й від опортуністичних настроїв. Коли нарешті звільниться від тягару, який зв'язує їй руки й притолочує її. Тим тягарем є середні школи «Рідної Школи» [69, арк. 4 зв.]. А. Крушельницький виступав проти такого трактування владою матеріалів, друкованих на сторінках часопису [69, арк. 6]. 21 вересня 1932 р. головний редактор «Нових шляхів» звертався до Львівського воєводства з приводу

описуваних подій, наголошуючи на тому, що він «... вносить спротив проти цієї тимчасової конфіскації...» [69, арк. 4–6].

Остання відома книга, 8/9, вийшла у вересні 1932 р. Імовірно, надалі часопис не виходив через несприятливу ситуацію, пов'язану із матеріальними труднощами, про що й повідомляла редакція в останніх номерах. Як повідомляють деякі джерела, що з 1933 р. журнал перестав існувати у зв'язку з переїздом родини Крушельницьких до УСРР [587]. Вважаємо, що часопис не видавався не лише через матеріальні труднощі, а ще через те, що 15 червня 1932 р. А. Крушельницького заарештовано за те, що 5 червня поточного року у Львові зібралися письменники, науковці, композитори, на прорадянську конференцію, яка підтримала ініціативу Р. Ролана, А. Барбюса, Б. Шоу і М. Горького скликати на 28 липня 1932 р. Міжнародний антивоєнний конгрес. Конференція обрала комітет і прийняла резолюцію, підписану Л. Шіллером, А. Крушельницьким, І. Крушельницьким, С. Тудором, Л. Пастернаком, Я. Галаном, Я. Викою, О. Деєм, П. Козланюком, О. Гаврилюком, Я. Кондрою, В. Мизинцем, М. Колессою, К. Пеллахатим та іншими особами, у якій підкреслювалося, що «Боріться проти нової світової різни! Не допустіть до нападу на СРСР! Стійте муром при Радянським Союзі! Солідаризуйтеся з противоєнним конгресом! Вибирайте противоєнні комітети! Вибирайте делегації! Бороніть Радянський Союз!» [503, с. 154].

Натомість у «Невідомих сторінках з біографії Юліана Бачинського» йдеться про те, що А. Крушельницького ув'язнили у зв'язку із прорадянською діяльністю як редактора «лівої» газети. У цій групі був ув'язнений тоді і Ю. Бачинський [540]. Дійсно, восени 1932 р. польська поліція розгромила редакції «лівих» газет, таких як, «Вікна», «Сила», «Сель-роб», «Нові шляхи», арештувавши їх редакторів [510, с. 7].

Польська поліція висунула обвинувачення усім учасникам прорадянської конференції у антидержавному злочині й провела обшуки їх помешкань. У повідомленні начальника львівської поліції з приводу арешту А. Крушельницького йшлося про те, що «У зв'язку з донесенням про злочин – комуністичну діяльність – 11 бригада слідчого відділу державної поліції Львова провела 14 червня 1932 р. о 6 год. 45 хв. 9 год. домашній обшук у Крушельницького Антона в його помешканні на вул. Квятковського № 19 в розшуках літератури антидержавного змісту. Обшук дав позитивні наслідки» [503, с. 154–155].

Зазнавали переслідувань особи, які друкувалися у «Нових шляхах», через те зменшувалася його автура. З іншого боку, з радянської України надходили тривожні чутки: громадськість сколихнув інспірований суд над СБУ. Західноукраїнські члени ВУАН М. Возняк, Ф. Колесса, В. Щурат, К. Студинський вже не одержували зарплат від радянського уряду [590].

З припиненням виходу «Нових шляхів» прорадянський напрямок у літературному процесі Галичини припиняє існувати. Марксистська ідеологія тут зовсім збанкрутіла внаслідок репресій та Голодомору в Україні, про що широко інформувала преса. Втратилися контакти між літераторами обох частин України. Утім, в Східній Україні літературний рух припинився, недавнє культурне відродження стало «розстріляним відродженням», а ті з письменників, хто залишився живим після репресій 30-х рр. ХХ ст., були зламані морально. Літературне життя по цей бік Збруча, що зосереджувалося переважно у Львові, намагалося продовжувати перерваний на Сході рух, розвивати ті тенденції, які там були обірвані [590].

Зважаючи на складність ситуації, у квітні-травні 1933 р. А. Крушельницькому вдалося видати лише декілька номерів місячника «Критика». Гострота і актуальність вміщених у ньому

матеріалів загострили й до того напружені стосунки головного редактора з польською владою. Продовжувати видання «Критики», як і перебування у Львові, було небезпечним для життя [510, с. 7]. «Гіркота поразки відродженої Української держави і брутальність польських окупантів призвели до того, що А. Крушельницький почав пов'язувати майбутнє свого народу з вірою «в якусь спасительну революцію», а з нею – ошчасливлення нації при «соціалістичному устрої» [591]. Співпраця з радянською владою – видання відверто пропагандистських «Нових шляхів» (1929–1932 рр.) та «Критики» (1933 р.), які були закриті цензурою, трактувалося як шляхетне обстоювання власної позиції навіть тоді, коли усі інші радянофіли, дізнавшись про масові репресії, від неї відмовилися [478, с. 238].

Отже, діяльність А. Крушельницького на посаді головного редактора «Нових шляхів» і «Критики» характеризувалася пошуком оптимального видавничого проєкту з історії, філософії, соціології, економіки, культури, тогочасної радянської та зарубіжної літератури, музики, театру, образотворчого мистецтва. Львівський літературно-науковий, мистецький і громадський місячник «Нові шляхи» і «Критики» – своєрідний видавничий феномен, у якому на початковому етапі його існування акумулювалися ідеї різноманітних політичних течій та груп, а з часом домінувала прорадянська ідеологія, популяризована головним редактором А. Крушельницьким, який перебував під її впливом.

4.2. Видавнича справа

Традиційно вважається, що видавнича діяльність А. Крушельницького пов'язана із роботою уряду УНР в освітній галузі. Саме завдяки його зусиллям здійснено заходи, що посприяли забезпеченню шкіл підручниками, посібниками тощо. Однак варто зауважити, що якщо видавнича діяльність А. Крушельницького пов'язана із роботою уряду УНР в освітній галузі, то його співпраця з українськими видавничими товариствами «Дзвін», «Українська книжка» та іншими спочатку у Львові, а потім у Відні, започаткована дещо раніше, починаючи з 1915 р., коли А. Крушельницький, був членом ЗУКР у Відні [327, арк. 19]. З іншого боку, не усі видання українських видавництв у Відні стосувалися шкільної програми.

З метою координації спільних дій українських видавництв у Відні й на підставі ухвали українських видавництв у Відні від 14 жовтня 1918 р., видавництво «Українська книжка» в особі А. Крушельницького отримало запрошення на участь в установчих зборах з метою утворення СУВІВ [328, арк. 41].

Питання утворення спільного координаційного українського видавничого центру – СУВІВ – неодноразово обговорювалося на нарадах українських видавництв та видавців. Основна мета його утворення ґрунтувалася на захисті «... спільних професійних інтересів так і для інших справ, вирішення яких вимагатиме сучасне становище укр. видавничо-книгарського діла» [328, арк. 42]. Цей крок позитивно оцінювало МНО, наголошувало на тому, що вважаючи «... координацію праці у спільній організації дуже доцільною, уповноважнюю Вас (А. Крушельницького – примітка авторів), як представника державного видавництва шкільних книжок, вийти у згадану вище

спілку українських видавництв з тим, що державне видавництво залишається як автономна одиниця з застереженням самостійності в веденню своїх справ по видаванню книжок, які щодо матеріальної сторони видавництва» [319, арк. 233].

Вироблення плану організації та скликання установчих зборів було доручено П. Кашинському та Ю. Тищенко, які сформуливали два основних положення: форма організації та особні умови [328, арк. 42]. Зразком форми організації СУВІВ служив статут німецьких видавців у Липському, сформований на підставі кооперативних союзів на правах персональної юридичної особи, а не товариства загалом. Інтереси структур, що належатимуть до СУВІВ, представлятимуть відповідальні особи або управителі [328, арк. 43]. Суть особної умови полягала у скоординованих спільних діях українських видавництв, що могли виходити за межі статуту і, відповідно, об'єднані видавництва мали б укласти угоду, що регулюватиме їх діяльність у видавничо-книгарській справі як економічний чинник, так і у національно-культурних питаннях [328, арк. 43].

Загалом, спільним інтересом для усіх об'єднаних видавництв виступало нарощення видавничої продукції. Перше, на що зверталася увага, це доступність і розширення ринку збуту видань з тим, щоб прибутки видавництв перевищували їх видатки і видавництва, не вкладаючи коштів капіталу, могли б повноцінно функціонувати [47, с. 109–114].

Українські видавництва, які належатимуть до СУВІВ, передадуть йому у розпорядження усі свої видання, склади, представництва, зв'язки з ринками збуту тощо. Окрім того, з метою нарощування виробництва, СУВІВ мав би використовувати інвестиції на умовах, ухвалених загальними зборами [328, арк. 43]. Взаємна співпраця з іншими видавництвами мала б сприяти взаємному обміну виданнями

творів класичної літератури, науково-популярними та технічно-прикладними публікаціями [328, арк. 43].

Утворення СУВІВ дало свої позитивні результати. 2 січня 1919 р. А. Крушельницький звертався до А. Макаренка, члена дирекції СУВІВ у Відні з тим, що на нараді, проведеній за участі представників «Дзвона», «Української школи», «Поступу» й «Української книжки» ухвалено таку кількість друку шкільних книжок: для «Дзвона» – 36 книжок різноманітного змісту загальним обсягом 805 тис. примірників (підрahовано авторами) [328, арк. 45]; для «Поступу» – 23 книжки, обсягом 510 тис. примірників (підрahовано автором) [328, арк. 45 зв.]; для «Української книжки» – 15 книжок, обсягом 220 тис. примірників (підрahовано авторами) [328, арк. 45 зв.].

Чільне місце посідав А. Крушельницький у видавничій справі не лише як автор публікацій, але й директор українських видавництв. Належав до багатьох знаних видавничих структур. Зокрема, до УВС та інших [330, арк. 1]. 22 лютого 1921 р. у Києві відбулося засідання представників таких українських видавництв, як «Дзвін», «Вернигора», «Серп і молот», «Всеукраїнського кооперативного видавничого союзу», «Української книжки» в особі А. Крушельницького з приводу утворення «Об'єднання українських видавництв» [330, арк. 3]. Мета якого передбачала видання й розповсюдження таких публікацій, котрі є необхідними для розвитку української загалом і видавничо-книгарської справи зокрема; регулювання цін на видавничу продукцію; визначення гонорарів; захист інтересів видавців; централізоване розповсюдження видань об'єднання та інших видавництв, які до нього не належать [330, арк. 3]. Для реалізації окресленої мети, передбачалося організувати відповідні підприємства, крамниці, книгарні тощо [330, арк. 4].

Статут українського видавничого товариства «Українська книжка» з центром у Львові ухвалено 1 жовтня 1917 р. [328, арк. 58–58 зв.]. Завдання видавничого товариства «Українська книжка» – «Видавання творів красного письменства і наукових, популярної, шкільної і дитячої літератури, часописів і художніх творів» [328, арк. 58]. «Способи виконання завдань. Ведення видавництва, друкарні і книгарні у Львові і філій в інших містах України» [328, арк. 58].

Членом товариства могла бути будь-яка особа, «... прийнята старшиною, коли заплатить повний уділ в висоті означеній загальними зборами» [328, арк. 58]. До речі, членами товариства з повними уділами в розмірі 2 тис. кр. були: А. Крушельницький, М. Крушельницька, Т. Свобода, Т. Михайлівський, В. Кассіян, О. Кульчицька, А. Гапак, Н. Кісілевський, М. Навроцький, М. Свобода [328, арк. 58 зв.].

Видавництво «Українська книжка» друкувало твори за такими напрямками: світова і українська література, твори видавництва «Знання», збірні видання письменників, твори для дітей та школи, енциклопедії, політичні твори [328, арк. 2].

У видавничій сфері А. Крушельницький тісно співпрацював із Київським літературним інститутом та видавництвом «Українська книжка», особливо у виданні дитячих творів [328, арк. 3]. За нашими підрахунками, за короткий час ним було видано 63 твори для дітей. Це, в основному, ілюстровані народні казки, байки, легенди, перекази і оповідання. Зокрема, такі народні казки «Дурень і його жінка», «Два брати», «Повінь», «Про морського царя і його дочок», «Песинський, жабинський, сухинський, і золотокудрії сини цариці», «Про бідного парубка і царівну», «Вовк і козенятка», «Кому трудніше працювати», «Дідова дочка», «Про Марусю козацьку дочку», «Про богатиря Сухоброзенка Івана і Настасю Прекрасну», «Лисичка сваха»,

«Солом'яний бичок», «Лови», «Летючий корабель», «Золотий черевичок», «Дідова дочка і бабина дочка», «Лисичка-сестричка і вовк пане-брат», «Телесик», «Брат і сестра в лісі», «Мачуха», «Грішник» (китайська народна казка), «Вовк і заєць», «Про коваля і бабу людодіжку», «Чорт і баба», «Колобок», «Рукавичка», «Торба», «Як лисиця топила глечик», «Кривенька уточка», «Котик»; народні байки «Лисиця і вівця», «Котик і Півник», «Цар Лев», «Господар і вуж», «Пімста звірів», «Сороку і Когут», «Лисичка сестричка», «Як Журавель учив Лисичку літати», «Крейак і чорт», «Коза-дереза», «Козел і баран», «Так свій платить», «Сом, рак і ворона», «В'юн і щука», «Лисиця і рак», «Лисиця і журавель», «Лебідь, щука і рак», «Пан Коцький», «Горобець та билина», «З коня верблюду», «Кінь і осел», «Медвежі жарти», «Медвідь і гуцул», «Лис і тетерів», «Хозяйство»; народний переказ «Про Очаківську біду»; легенди «Багатий Марко», «Три брати і Бог», «Гордий цар», «Як Бог нагородив бідного чоловіка»; оповідання «Старий Максимець», «Кому зозуля кувала» [328, арк. 4–14].

У так званій «Світовій бібліотеці» за редакцією І. Калиновича і С. Гаєвського друкували твори зарубіжних авторів. Зокрема, поезії Ф. Міллера, драматичні твори О. Пушкіна, «Герман і Доротея» Й. Гете, «Хмари» Аристофана, «Віра й вітчизна» Шенгера, «Смерть Тіціана» Г. Гофмана, «Без язика» В. Короленка, «Притишена гра» Г. Кнута, твори В. Шекспіра, а також старофранцузький епос «Пісня про Роланда». За досить короткий час видано 10 різноманітних творів (підраховано авторами) [328, арк. 15–19].

«Українська письменність» за редакцією А. Крушельницького і С. Гаєвського видала твори «В поті чола» (ч. I, II) І. Франка, «Як промовить земля», «Артистка», «Рубають ліс» А. Крушельницького, «Al fresco» П. Карманського, «Далекі

шляхи» М. Яцківа, «Два циклі» Ю. Кміта, «Слово про Ігоря» «Гетьман юрби» В. Пачовського, твори В. Щурата, О. Колесси, В. Бирчака. Усього 14 творів (підраховано авторами) [328, арк. 20–25].

Твори для дітей «Дитяча скарбничка» виходили за редакцією А. Крушельницького. У цій рубриці видано 9 творів. З них вибрані народні казки В. Гнатюка, оповідання «Перекотиполе» Г. Квітки-Основ'яненка, історичні оповідання «Шляхами слави українських князів» І. Крип'якевича, казки Г. Андерсена, казки «Романова Одарка», «Пан та чабан», оповідання з грецьких міфів «Пригоди Одиссея» М. Соневицького, історична повість А. Чайковського «Побратими», твори Д. Дефо «Робінзон Крузо», «Тесар Людвиг», твори М. Слободи «Похід Ігоря Святославича на половців», «Пригоди Дон Кіхота» (підраховано авторами) [328, арк. 26–32].

До творів, виданих видавництвом «Знання», належали «Географія України» С. Рудницького, «Нарис історії римської літератури» П. Франка, «Початки української драми» М. Возняка [328, арк. 33–35].

Видання зазначених творів вимагало серйозних коштів. За підрахунками А. Крушельницького, сума складала 26–30 млн грн., на видавництво «Дзвін» приблизно 10–15 млн грн., «Українська книжка» – 1 млн грн., інші – 15 млн грн., з них від 25 – до 33 % витрачалося на друк, 20 % – авторам, 30–33 % – книгарні, 13–22 % – орієнтований прибуток [328, арк. 36]. Так, у звіті від 30 листопада 1920 р. на ім'я директора видавництва «Українська книжка» А. Крушельницького повідомлялося про те, що загальна сума рахунків за 1917–1918 рр. складала 66939 кр. Нереалізованими залишалися 10 тис. примірників творів І. Крип'якевича, які видавництво намагалося реалізувати на вигідних умовах. Окрім того, у звіті повідомлялося про те, що

видавництво «Українська книжка» мало борг у розмірі 15 тис. кр. і для того, щоб не призводити до його ліквідації, у банку отримано кредит під вексель. Сума на листопад 1919 р. становила 210 тис. кр., 150 тис. з яких видавництво не використало, але сплачувало 14 % кредиту щорічно, тим самим не маючи прибутку [328, арк. 52]. Згідно із балансовим звітом видавничого товариства «Українська книжка» на 1918 р., сума коштів в активах й пасивах складала 74296422 тис. кр. [328, арк. 59].

Окрім того А. Крушельницький прагнув деякі видання поширювати у радянській Україні безкоштовно, а окремі – за плату. Так, 20 лютого 1920 р. він звертався до А. Макаренка про безкоштовне поширення через губернські народні управи «Букваря», щоб «... він дійшов до рук кожної дитини» [319, арк. 90]. «Буквар» підготовлено ним, Б. Лепким, О. Поповичем і С. Гаєвським. Однак його необхідно видати у кількості 2 тис. примірників, покрити кошти друку, а якщо б планувалося видати більшу кількість примірників, то безкоштовно лише 5 тис. [319, арк. 90]. 26 лютого 1920 р. А. Крушельницький уклав умови договору, які склалися з п'яти параграфів, між ним, як представником МНО, і автором – С. Рудницьким на придбання його книги «Українське питання й великі держави світа» [319, арк. 93–93 зв.].

І. Боднарук писав про те, що деякі західноукраїнські письменники, як О. Кобилянська, В. Гренджа-Донський, В. Стефанік і К. Гриневичева видавали у радянській Україні свої твори, а твори українських письменників поширювалися масово у Галичині [8, с. 92]. З часом до УСРР виїхали О. Бадан, особистий секретар В. Винниченка, математик М. Чайковський, М. Лозинський, чимало колишніх «усусів», а навіть професор М. Грушевський. Незабаром у Харкові вони заснували окремий клуб галичан літературний орган «Західна Україна» [8, с. 92].

Незважаючи на те, що видавництва видавали ті чи інші твори, виникали проблеми з їх реалізацією. Зокрема, у листі від 31 грудня 1919 р. НТШ повідомляло А. Крушельницького про те, що не зможе здійснити перерахунок коштів за книги, отримані під реалізацію від видавництва «Українська книжка» у Відні, тому що згідно з умовами договору, НТШ закупило у видавництва книжок на суму 6121667 тис. кр., з них за готівку 3295995 тис. кр. Зважаючи на складну як суспільно-політичну, так і економічну ситуацію, «... згадані події перешкодили розпродати навіть заплаченим книжкам в виду того ми не можемо ніякої готівки передати...», НТШ не мало змоги повернути кошти видавництву, але «... остаємо в надії, що тепер вже зростаючий торговий рух дасть нам змогу в як найкоротшому часі бодай в частині задоволити Ваше прохання» [328, арк. 54].

Від видавництва «Українська книжка» у Відні НТШ упродовж 5, 17, 18 листопада 1919 р. отримало на реалізацію такі книги, як шість частин збірки «Нашим найменшим» і одну частину «Баронського сина» (повна назва «Баронський син в Америці. Вибір народних казок з образками Юліана Панькевича» В. Гнатюка – примітка авторів) [328, арк. 54–55].

Для подальшого отримання гонорару між автором і видавництвом укладалася угода. Прикладом якого може служити угода, що складалася з одинадцяти пунктів, укладена 14 листопада 1919 р. у Відні між видавництвом «Літературний інститут» в особі А. Крушельницького і автором П. Карманським. У ній, зокрема, йшлося про те, що П. Карманський зобов'язувався передавати видавництву «Літературний інститут» свої оригінальні й перекладні твори обсягом біля 50 друкованих аркушів до друку. Зі свого боку, видавництво зобов'язувалося виплатити автору гонорар у розмірі 10 % від надрукованого

кожного тому, за умови, що кількість надрукованих примірників складатиме не менше 10 тис. Видання творів П. Карманського складало п'ять томів, а саме: еротична, лірична та суспільно-політична поезія; сатира під назвою «Al fresco»; поетичні переклади. Кожен том видавництво зобов'язувалося видавати кожних півроку після отримання рукопису. Окрім того, автор отримував від видавництва безкоштовно 20 примірників виданих творів [328, арк. 51].

В умові, укладеній О. Турянським у Відні 23 листопада 1919 р. зазначено, що він зобов'язується перекласти «Дон Кіхота» з іспанської мови до кінця квітня 1920 р., А. Крушельницький повинен виплатити йому за один аркуш друку (30 тис. букв – примітка авторів) по 500 кр. за переклад, який стає власністю «Української книжки» [328, арк. 63].

Варто наголосити на тому, що виплата авторських гонорарів носила індивідуальний характер. А. Крушельницький, як директор «Української книжки», окремо визначав суми виплат для авторів. Про це свідчить четвертий пункт «Умови заключеної між Антоном Крушельницьким видавцем видавництва «Українська книжка» в пп. Др. Теодором Михайлівським, о. Нестором Кисілевським і Михайлом Навроцьким в справі дальшого ведення вище наведеного видавництва» [328, арк. 61]. Наприклад, сума виплат для творів В. Гнатюка складала, за матеріали, подані до друку, 5 % від вартості книжки, за оригінальні твори – 10 % від вартості книжки. Б.Панькевичу за ілюстрації букви тощо – 10 кр., за звичайну ілюстрацію – 25 кр., за кольоровий малюнок – 100 кр.; О.Кульчицькій – за ілюстрації букв – 10 кр., за звичайну ілюстрацію – 25 кр., за звичайну велику ілюстрацію – 50 кр., за кольорову ілюстрацію – 100 кр., за офорт – 150 кр. [328, арк. 56].

Наприклад, суми виплат авторам складали від 130 кр. – до 77 тис. кр. «Союзному базару». Зокрема, сума виплат на 1920 р. становила для фізичних осіб – К. Панькевича – 800 кр., І. Балея – 1000 кр., Ю. Рудницького – 1000 кр., В. Щурата – 1450 кр., С. Рудницького – 1500 кр., В. Гнатюка – 1800 кр., І. Раковського – 2000 кр., І. Крип'якевича – 3800 кр. [328, арк. 71].

Для юридичних осіб – друкарні Ставропігійного інституту – 755 кр., друкарні НТШ – 6824 кр. Загалом «Українська книжка» мала виплатити 105696 кр. [328, арк. 71]. Після усіх виплат і розрахунків як з фізичними, так і юридичними особами, видавництву залишалася сума у розмірі 24557 кр. [328, арк. 71]. На 1920 р. А. Крушельницький заборгував 50 тис. кр., а на 1921 р. книгарні НТШ – 29116 кр. [328, арк. 72]. НТШ отримало від «Української книжки» видань на суму 62 тис. кр., однак їм передали лише на суму в розмірі 61216 кр. [328, арк. 77 зв.]. Упродовж 1918 р. «Українська книжка» передала в кредит видань на суму 31933 кр., у 1919 р. – 1026 кр., у 1920 р. – 28269 кр. (підраховано авторами). Усього на 61222 кр. [328, арк. 77 зв.].

Неодноразово книги, видані «Українською книжкою», передавалися для комісійного розпродажу. Зокрема, С. Крушельницький отримав для реалізації 1000 примірників «Баронського сина» на суму 30 тис. кр., 7 тис. примірників «Нашим найменшим» (ч. 21–24; 28–29; 32) на 24 тис. кр. Усього 54 тис. кр., з яких отримував 40 % від їх вартості – 21600 кр., видавництву ж мав виплатити – 32400 кр. [328, арк. 74]. 16 листопада 1920 р. для комісійного розпродажу передано 4740 примірників «Баронського сина». С. Крушельницький отримав – 1000 примірників, залишилися не розпроданими – 1740 примірників [328, арк. 71]. Видання «Нашим найменшим» передано на комісійний розпродаж у кількості 59420 тис.

примірників, з них залишилися не розпроданими – 41420 примірників (підраховано авторами) [328, арк. 77].

Усіх названих видань розпродано на суму 39420 мп., книгарня отримала 25 % з розпродажу – 9855 мп. У «Земельний банк» на рахунок А. Крушельницького (номер 2478) перераховано 29565 мп. До речі, через помилку банк перерахував 29575 мп. [328, арк. 77].

Отже, видавнича справа характеризувалася активною співпрацею А. Крушельницького з українськими видавництвами у Відні упродовж 1919 – 1920 рр., про що свідчить аналіз архівних матеріалів. Особливості їх взаємин у видавничій сфері, у складний для України час, ґрунтувалися на усвідомленні А. Крушельницьким потреби у забезпеченні національних шкіл україномовною продукцією.

4.3. Публіцистична праця

Публіцистична праця А. Крушельницького є вагомим чинником його суспільно-політичного світогляду досліджуваного періоду. Публіцист не просто описує чи констатує факти, повідомляє про сучасні проблеми, – він роз'яснює й переконує, полемізує й викриває, закликає до дії, агітує й пропагує. У публіцистичних творах поєднуються лексико-стилістичні особливості наукового дослідження і ораторського мовлення, невимушена жвавість розмовної говірки і чітка впорядкованість літературної мови [599, с. 41–50].

Обсяг і тематика праць А. Крушельницького-публіциста є доволі значною як за тематичною спрямованістю, так і за змістовим наповненням, охоплює різновекторну скерованість проблематики, висвітлює актуальні на той час питання, що стосуються здебільшого суспільно-політичного та громадського

життя, а не освітньо-педагогічного й літературознавчого. Власне й статтям зазначеного змісту приділимо основну увагу.

В основному публіцистична праця представлена 1931–1933 рр. – найпліднішим періодом його діяльності, хоча деякі публікації датуються попередніми роками. Публіцистичні праці А. Крушельницького переважно друкувалися на шпальтах часописів «На переломі», «Нові шляхи», «Діло», «Критика» та інших, однак значна частина з них взагалі ще не публікувалася, а існує лише у рукописному варіанті й зберігається у фонді 361 ЦДІАЛ України.

У публіцистичній спадщині А. Крушельницького доволі складно провести певну диференціацію за змістовим наповненням, позаяк автор, виходячи із ідеологічних міркувань, дуже часто відходить від основної теми подання інформації, проводить порівняння, які жодним чином не мають стосунку до тієї чи іншої проблематики. Тим не менше, вважаємо, що публіцистичну спадщину А. Крушельницького умовно можна поділити на чотири групи: до першої відносимо публікації суспільно-політичного характеру, пов'язані із західноукраїнським політичним життям, національною демократією, ідеологією тощо. Це такі статті, як «Політична лінія західноукраїнської національної демократії» (1931 р.), «Західноукраїнське політичне життя» (1931 р.), «Два націоналізми» (1931 р.), «Самооманою і брехнею» (1932 р.) [193–194]; до другої – антиклерикального характеру: «Остання воля Ю. Романчука», «Actio Catholica» (1931 р.) [189; 194]; до третьої групи відносимо статті на прорадянську тематику: «Анархісти» (1931 р.), «Дитячі господарства» (1931 р.), «На нові рейки» (1932 р.), «У гарячці 410» (1932 р.), «Fata morgana» (1932 р.), «Неминуче» (1932 р.), «Лавина котиться» (1932 р.), «На нові рейки» (1932 р.), «На стійці» (1932 р.), «На чисту воду» (1932 р.), «У крутежі подій»

(1932 р.), «Трагедія помилок» (1932 р.); «Темні рицарі» (1932 р.), «Брехливе покаяння В. Левинського», «Моя розмова з лідером УСРП – Матчаком», «Політичний світогляд Івана Франка» (1933 р.) [193–198; 200; 203]; до четвертої – антифашистського змісту: «В обличчя нових подій» (1933 р.), «Гітлерівський фашизм розгортається» (1933 р.) [199].

Аналізуючи статті першої групи, варто наголосити на тому, що власне назва статті «Політична лінія західноукраїнської національної демократії» А. Крушельницького є доволі претензійною. По-перше, це пов'язано з тим, що у кінці ХІХ – на початку ХХ ст. вести мову про «західноукраїнську національну демократію» немає підстав, позаяк найбільш сформованою вона була лише у Східній Галичині, а не в усій Західній Україні; по-друге, у Східній Галичині діяли різні політичні партії й угруповання, які себе ні ідеологічно, ні ідейно не вважали демократами; по-третє, навіть якщо й існувала певна «західноукраїнська національна демократія», то вона уособлювала себе різноманітними течіями та напрямками, навіть не пов'язаними між собою.

Вважаємо, що у тогочасному суспільно-політичному середовищі Східної Галичини складно вести мову про західноукраїнську національну демократію. Передусім йдеться про універсальне поняття «національної демократії», штучно нав'язаної А. Крушельницьким політичним партіям, які діяли у Східній Галичині.

Попередня назва статті «Політична лінія і політична відповідність», з певних, як політичних, так і ідеологічних обставин, змінена А. Крушельницьким на «Політичну лінію західноукраїнської національної демократії» [193, арк. 1 а]. Вважаємо, що власне така назва свідчила про те, що початковий задум А. Крушельницького – проаналізувати певну як «політичну

лінію», так і «політичну відповідальність» не пов'язувався з тим, що в умовах Східної Галичини кінця ХІХ – початку ХХ ст. вести мову про якусь певну, окрему взятую «політичну лінію», тим більше «політичну відповідальність» – не йшлося, позаяк тогочасне середовище не характеризувалося єдністю як спільних політичних ідеологій та ідеологем, так і підходів до їх реалізації.

Рукописний текст статті А.Крушельницького складається з двох частин: «Національна демократія – репрезентативний чинник західноукраїнської політики» і «Нова ера» і новий курс українських народолюбів» [193, арк. 1 а]. У першій частині автор наголошував на важливій ролі національної демократії як репрезентативного чинника західноукраїнської політики, який упродовж півстоліття і у різних періодах еволюціонував від консервативних народолюбівських романтиків – до УНДО й декількох національних течій [193, арк. 2].

А. Крушельницький вважав, що до Першої світової війни українська національна демократія була представлена серед широкого загалу такими політичними напрямками, як-от: русофільським, течією наскрізь консервативною й ретроградською і соціалістичною, радикальною і демократичною. Перші з них – національні й політичні русофіли виступали вигідним чинником для крайового польського уряду, який маніпулював ними, вони «... були м'ячем в руках галицького крайового уряду, який у найважчих хвилинах, з одного боку, відмовляв українській національній демократії представляти українську націю в Галичині, з іншого – боровся проти самостійного розвитку українців й не допускав до поділу Галичини на національні провінції, застрашуючи австрійський уряд і «корону» небезпекою русофільського іредентизму. Ця гра кінчиться у 1914 р., коли українство попадає під вплив русофільства й заповнює, з одного

боку, Талергофи, з другого, придорожні смереки, верби й телеграфічні стовпи тисячами трупів» [193, арк. 3–4].

Виділення зазначених політичних течій і напрямків А. Крушельницьким не дає підстав вважати, що він об'єктивно проаналізував їх діяльність. Автор не наголошує на тому, що у кінці XIX – на початку XX ст. відбулося організаційно-політичне оформлення і завершення процесу формування української партійно-політичної системи у Східній Галичині. А. Крушельницький лише назвав політичні партії, які функціонували у Східній Галичині, а не оцінив їх роль у тогочасному суспільному житті, політичній структуризації українства. Вважаємо, що зазначені політичні напрямки і течії жодним чином не формували не лише національної демократії, але й характеризувалися протилежними поглядами – від крайніх – радикальних – до соціалістичних – далеких від демократичних цінностей та ідей.

А. Крушельницький вважав, що після Першої світової війни, коли відбувалося національне відродження в радянській Україні, західноукраїнська демократія зазнає поразки у питаннях соціального визволення селянства [193, арк. 5]. Не менш важливим здобутком радянської влади автор вважав зміни у соціальних відносинах, а саме: домінування селянства, робітництва і трудової інтелігенції, усунення від влади нетрудової буржуазії [193, арк. 140–141].

Отже, у першій частині статті «Політична лінія західноукраїнської національної демократії» А. Крушельницький намагається проаналізувати суспільно-політичну ситуацію, що склалася у Східній Галичині в кінці XIX – на початку XX ст. та її окремі прояви у міжвоєнний період. Автор наголошував на домінуванні національної демократії, до якої зараховує практично усі політичні партії, які функціонували у тогочасному політичному просторі.

Друга частина статті «Нова ера» і новий курс українських народівців» [193, арк. 12] присвячена доволі складній події суспільно-політичного життя Східної Галичини і тим тенденціям, пов'язаним з новаціями політичних уподобань народівців. На думку А. Крушельницького, домінування української національної демократії покладало на неї обов'язок політичної відповідальності за долю української нації у таких складних й переломних подіях, як «... Перша світова війна, національні й соціальні революції, пориви усієї української нації й спеціально західної її частини на різних відтинках у Галичині й на Великій Україні» [193, арк. 12–13]. Загалом завершується стаття А. Крушельницького відходом від основної тематики дослідження, що свідчило про те, що автор намагався провести порівняння між західноукраїнською національною демократією у Східній Галичині кінця XIX – початку XX ст. і 20–30-х рр. XX ст., без врахування як нових історичних умов, так і тих ключових чинників, які визначали поступ суспільно-політичного життя міжвоєнного періоду.

У «Західноукраїнському політичному житті» [194, арк. 87–146, 151–152] А. Крушельницький писав, що воно «... сильно обумовлене політичними життям усіх націй, усіх їх партій і клас на західноукраїнських землях і в цілій Польщі взагалі» [194, арк. 88]. Він вважав, що своєрідною трагедією для міжвоєнної Польщі було сусідство з СРСР, зокрема радянськими Білоруссю і Україною, які, завдяки побудові соціалізму, розв'язали національне питання [194, арк. 93]. Натомість Польща не могла забезпечити українцям їх національні потреби [194, арк. 96]. Основною причиною цього становища було, на думку А. Крушельницького те, що вона не може конкурувати ні з промисловістю Заходу на світових ринках, ні на внутрішньому ринку, а її «примітивна рільнича продукція» не є конкурентом ні

США, ні СРСР [194, арк. 99–100]. З іншого боку, він наводить приклади того, що польські політичні партії, зокрема, соціалістичної орієнтації, не визнають території так званої «етнографічної Польщі», протистоять у цьому національним партіям, що і являло собою «...ще одно огнище хвороби відновленої Польщі...» [194, арк. 101].

У статті «Два націоналізми», А. Крушельницький, з'ясовуючи особливості націоналізму в Східній Галичині і радянській Україні, дотримувався думки про те, що, незважаючи, на національну ідентичність, українці в питаннях розуміння націоналізму перебувають на різних полюсах його ідеологічного сприйняття. Причини цих розбіжностей, на його думку, варто шукати у розуміння націоналізму в західних землях і в радянській Україні [193, арк. 97–98].

Передумовами формування націоналізму в Галичині, на його думку, була мовно-літературна традиція, поступ культури, культ української історії, об'єднані поняттям «національна», які не конфліктували з націоналізмом [193, арк. 97]. А. Крушельницький був глибоко переконаний у тому, що український націоналізм, сформувався, пройшовши за останнє десятиліття процес становлення з літературно-етнографічного і романтичного, перетворився на всіх українських землях у справжній націоналізм. Основна відмінність націоналізму в радянській Україні від націоналізму, поширеного у Східній Галичині, полягала у тому, що націоналізм, що побутував в УСРР, сприяв перетворенню українців в державну націю, у Східній Галичині – українці й надалі належали до недержавної нації, «... з бажанням накинути своє розуміння державности радянській Україні» [193, арк. 98]. Тому нічого дивного в тому, що А. Крушельницький до поняття «націоналізм» зводить боротьбу за залізничні квитки, окремі гімназії й паралельні класи у

польських гімназіях, посади в урядових структурах, української інтелігенції з польською немає. Адже, аналізуючи термін «націоналізм», виходимо з того, який зміст вкладали у це поняття на той час.

У статті «Самооманою і брехнею» [195, арк. 1–128] йдеться про з'їзди політичних партій різних течій, за висловом А. Крушельницького, так званого, «національного обозу» [195, арк. 1]. Автор порівнює з'їзд УНДО з освітнім з'їздом «Просвіти» чи економічним «Сільського господаря», що порівнювати в принципі неможливо. Адже йдеться про політичну партію і громадські організації, які, згідно зі статутів, були не політичними інституціями. А. Крушельницький намагається аналізувати партії «національного обозу» 1918–1919 рр. і функціонування УНДО у 20–30-х рр. ХХ ст. [195, арк. 2–3]. Він критикує діяльність В. Мудрого, Д. Паліїва, С. Барана [195, арк. 28–29, 61 б], натомість позитивно оцінює перші кроки «воєнного комунізму», НЕП в УСРР [195, арк. 38–39].

Д. Паліїв негативно сприймав прорадянські процеси в УСРР. У статті «На ясні води» він писав, що «А що є радянське фільство? Це є внутрішня хвороба українського народу поза межами Світового Союзу. Хвороба, насаджена більшовиками, в одинокій цілі: Розкласти українське національне життя до тої міри, щоби воно не уявляло собою ніякої загрози для московського панування на Україні. Це та сама тактика, якої придержувався царський уряд при насаджуванню в Галичині москвофільства. Змінилися тільки кличі, але засоби остали дослівно ті самі» [195, арк. 61].

Згадуючи про УКС, А. Крушельницький вважає її «прибудівкою партії УНДО», що перебуває на позиціях автономізму [196, арк. 86, 87, 117], критикує греко-католицьке духовенство, особисто митрополита А. Шептицького

[195, арк. 115–116]. Загалом, в аналізованій статті, А. Крушельницький, виходячи з позицій войовничого атеїзму і більшовицького шовінізму, критикує українські політичні партії, УКС, духовенство.

До другої групи відносимо статті антиклерикального характеру. У статті «Остання воля Ю. Романчука» йдеться про те, що Тит Романчук, син покійного Ю. Романчука, звернувся з проханням до редакції часопису «Новий час» з тим, щоб передати листа батька з останнім проханням, датованого 11 січня 1927 р. [189, арк. 44]. Позиція А. Крушельницького ґрунтується на тому, що він намагається проаналізувати не стільки лише власне факт смерті Ю. Романчука, але його відголос у виданнях національного змісту. До речі, А. Крушельницький використовує термінологію «націоналістичний», «націоналістичний обоз», «націоналістичний Пантеон», що, на нашу думку, є доволі некоректно і свідчить не лише про публіцистичність статті, але й її політичну однобокість. Передусім йдеться, напевно, про газету «Діло», орієнтовану на УНДО. Згадуване видання аж ніяк не можна назвати націоналістичним, позаяк воно перебувало на національних позиціях, а не націоналістичних. З іншого боку, «нав'язування ярликів» свідчить про те, що А. Крушельницький перебував під впливом прорадянської ідеології, яка використовувала аналогічну термінологію ідеологічного характеру з метою формування громадської думки щодо тих чи інших подій та фактів [43, с. 11].

А. Крушельницький зауважував, що нічого дивного б у тому, що відбулося не було б, якби не факт «... княжих похоронів Галущинських, Охримовичів, що в порівнянні з ними похорон Юліяна Романчука, був більш, ніж скромний!» [189, арк. 46–47]. Аналізуючи повідомлення про смерть Ю. Романчука, А. Крушельницький ставить риторичне питання, чому УКС не

згадав про цю сумну подію у некролозі? Автор дотримувався думки про те, що кожен свідомий українець-патріот мав підтримувати УКС, а «... Нестор українських націоналістичних політиків не відгукується на могутній поклик, не стає в ряди організованого на католицьких основах громадянства...» [189, арк. 49–50].

Використовуючи уже згадувану прорадянську ідеологію, А. Крушельницький пише про те, що у заповіті Ю. Романчука зауважується на тому, що він «зриває з католицькою церквою» [189, арк. 50]. Як свідчить детальний аналіз тексту «Останньої волі Ю. Романчука», останнім жодним словом не обмовився про факт розриву з Католицькою церквою. З метою підсилення висловленої думки, А. Крушельницький відходить від основного викладу інформації і пише про те, що нібито перед смертю до Ю. Романчука навідувався його давній товариш, священник (прізвище він так і не вказав, можливо подія була вигаданою – примітка авторів) з метою виконання таїнства сповіді, а він відмовився від неї, навіть не боячись втратити товариша, тому що для нього «... важніша чесність із собою, важніша гармонія власних переконань і вчинків, ніж дружні взаємини!» [189, арк. 51–52].

Насправді ж, залучення церкви, громадськості, партійних осередків власне й мало свідчити про те, яку роль відігравав покійний в суспільно-політичному житті Західної України. Натомість, його син, Тит, заявляє про те, що не може йти проти волі свого батька, а УНДО добивається того, щоб похорон відбувався за християнським обрядом [189, арк. 55]. А. Крушельницький робить висновок про те, що громадянство не повинно приймати таких важливих рішень, нібито нехтуючи волею покійного Ю. Ромачука.

У статті «Actio Catholica» [194, арк. 1–86] А. Крушельницький пише про «католицький інтернаціонал» на західноукраїнських землях, критикує духовенство, клерикальні партії та рухи, негативно висловлюється про Греко-католицьку церкву, її керівництво [194, арк. 1–13]. Автор є непослідовним у своїх міркуваннях. Зокрема, на тлі серйозної критики католицизму, Ватикану й Католицької акції у Галичині, він не обійшов увагою і «шахтинську справу» в УСРР, її контакт із «... контрреволюційними організаціями, зв'язок з міжнародним капіталом і врешті найтісніший зв'язок із шпійонською роботою воєнних таборів чужих держав», про можливу інтервенцію західних країн проти СРСР та інше [194, арк. 69, 76]. Він власне й проводить паралелі її можливої реалізації при підтримці міжнародного капіталу, Ватикану й Католицької акції [194, арк. 76]. Однак сумнівається у тому, що інтервенція має зв'язок із «... західноукраїнською політикою уенерівського (викреслено ундів. – примітка авторів) обозу (провідної ундівської верхівки)...» [194, арк. 76]. Це свідчить лише про одне – А. Крушельницький на час написання статті – повністю перебував під впливом радянських періодичних джерел та більшовицької ідеології.

До третьої групи відносимо статті на прорадянську тематику, пов'язану як із діяльністю школи, так і суспільним життям. У «Анархістах» [193, арк. 147–149] А. Крушельницький пише про те, що у 1929 р., після прийняття ВУАН єдиного українського правопису, практично усі українські інституції Західної України і радянської, перейшли на його норми, за винятком І. Огієнка та М. Рудницького, які влаштовують «... цілий ряд правописних імпрез, що на них висміває академічний правопис, і доводить до того, що починається у Галичині правописна боротьба» [193, арк. 147]. На думку А. Крушельницького, це призводить до

неможливості видання україномовних шкільних підручників в Україні.

Натомість С. Шах, директор гімназії у Перемишлі, за підтримки математика С. Лещія проводять місцеву конференцію українців і філологів й приймають ухвалу про повернення до правописних та граматичних норм 1922 р., висувають десять тез, утворюють комісію із чотирьох осіб, яка повинна на основі доповіді Є. Грицака обговорити й запровадити його у школах [193, арк. 147–148]. Як зазначав А. Крушельницький, що такий галицький регіональний правопис призведе до того, що кожне «... місто, (далі й села) устійнюватимуть для себе правопис і почнеться міжмістечкове (і міжсільське) змагання...» [193, арк. 148].

Стаття «Дитячі господарства» [193, арк. 143–174] присвячена середній школі, зокрема тому, що після її завершення, випускники володіли б певним фахом. Вважаємо, що ідею організації дитячих господарств А. Крушельницький запозичив із радянської школи, будучи добре ознайомлений із цією системою освіти. Завдання дитячого господарства «Рідної школи» полягало у тому, щоб «... вціплювати в дитвору 6–14 літ (а потім і старшу – навички позашкільної праці й науки) ідеї таких починів, яких вони не можуть перебрати від своїх батьків...» [193, арк. 161]. А. Крушельницький дотримувався думки про те, що місцеві сільські українські організації, як «Просвіта», «Рідна школа», «Сільський господар» та інші повинні організовувати дитячі господарства й «шкільні городи» [193, арк. 152 зв.]. У яких би школярі отримували практичний досвід ведення сільського господарства [193, арк. 153]. У приміських селах А. Крушельницький пропонував навчати учнів вирощувати квіти [193, арк. 158].

А. Крушельницький статтю «На нові рейки» [196, арк. 68–117] присвятив діяльності «Рідної школи» і тим новаціям, які необхідно було б запровадити у західноукраїнську систему освіти, виходячи із радянських ідеологічних вимог. Він приходить до висновків, що у «Рідній школі» домінує клерикалізація, критикує її за відсутність серйозної фахової підготовки випускників тощо [196, арк. 112, 114–117]

«У гарячці 41⁰» [195, арк. 129–192] А. Крушельницький дотримується думки про те, що «... західноукраїнський національний організм хворіє від доби Катастрофи 1918–1919 рр...», згадуючи «хворий націоналізм» [195, арк. 129 а, 139]. Автор негативно сприймає міркування студентського націоналістичного часопису «Українського голосу» про «... повільне так би мовити конання більшовизму не є в інтересах української нації. Навпаки для нас було б далеко кориснішим, якби він або швидкими кроками котився до своєї загибелі, або так зміцнювався та зростав, щоб справді ставав величезною небезпекою для інших країн, бо саме за таких обставин зі зрозумілих причин наша нація значно скорше дочекалася би слушного часу та нагоди для чинної боротьби за своє повне визволення» [195, арк. 142].

Аналізуючи міжнародні відносини 30-х рр. ХХ ст., А. Крушельницький намагається пояснити будь-які дії СРСР необхідністю і практичністю, пов'язаною із захистом інтересів трудящих мас. Вважає наївними думки націоналістів про те, що А. Гітлер визволить Україну і віддасть її «... тим західноукраїнцям, що йдуть під гітлерівськими стягами «визволювати» Радянську Україну» [195, арк. 169]. В основному проблематики статті носить антинаціоналістичний характер, звеличення радянського способу життя, переїзду до СРСР тощо.

У статті «Fata morgana» [195, арк. 193–235] А. Крушельницький подає прізвища відомих діячів українського національного руху. Зокрема, згадуючи про Є. Коновальця, пише, що він готується при допомозі німецьких генералів відновити не лише Галицько-Волинську державу, але й відвоювати у більшовиків Україну [195, арк. 194–195]. Він доволі позитивно оцінює процес СВУ [195, арк. 195], негативно – усіх, хто проти радянської України [195, арк. 216]. А. Крушельницький дотримується думки про те, що лише в УСРР, західні українці зможуть отримати правдиву незалежність. Вважає, що надії західних українців на Лігу Націй у питанні щодо надання автономії є «... оманна фата моргана...» [195, арк. 231].

У статті «Неминуче» [196, арк. 1–67] А. Крушельницький намагається довести, що, незважаючи на ті зміни, які відбулися у світі після Першої світової війни, лише утворення СРСР гарантувало усім народам, які увійшли до його складу повноцінне життя [196, арк. 8–9]. Він наводить статистичні дані про те, що «... 10,5 мільйонів американських негрів, як були досі, так і є далі упослідженою нацією, переслідуваною «панами світу» [196, арк. 12].

А. Крушельницький наголошує на тому, що в СРСР вирішено національне питання, і є засобом піднесення культурного і економічного рівня трудових мас [196, арк. 41]. Він вважає, що основою українського національного фетиша є його відображення – націоналістичний фетиш, за якого «... чіпляється в своєму економічному й політичному експлуатуванні трудових мас – буржуазія...» [196, арк. 43]. За своєю суттю стаття є виключно прорадянською, автор оперує термінами, характерними для більшовицьких періодичних видань і популярних агітаційно-пропагандистських брошурок.

У статті «Лавина котиться» [196, арк. 118–205] А. Крушельницький порівнює капіталістичний і соціалістичний спосіб виробництва, критикуючи перший [196, арк. 127], позитивно характеризує революційні події міжвоєнного періоду, зокрема, в Іспанії [196, арк. 129]. Він оцінює можливість мирного розвитку Польщі, Німеччини і СРСР [196, арк. 136, 155]. А. Крушельницький пише про те, що серйозною проблемою міжвоєнної Польщі є «соціяльне розшарування націй», однак позитивно оцінює підписання з СРСР договору про ненапад [196, арк. 199].

Попередні назви статті А. Крушельницького «На стійці» [197, арк. 1–69] – «Інтернаціоналістичний галас», «Проти інтернаціоналістичної політики», «Справа академіка Студинського» [197, арк. 1]. Так кількість імовірних назв свідчить про те, що її автор не зміг попередньо чітко визначити її змістове наповнення. У публікації йдеться про те, що директор «Червоної калини» у Львові П. Постолюк виступив проти голови НТШ, академіка К. Студинського і, як вважав А. Крушельницький, це пов'язано з позицією, яку він займав у західноукраїнському середовищі [197, арк. 1, 3]. Насправді ж, все можна пояснити дещо простіше. Йдеться про прорадянські погляди голови НТШ, які й викликали осуд П. Постолюка, а саме видані «Червоною калиною» перший і другий томи спогадів В. Юрченка про перебування на Соловках [197, арк. 57]. Звичайно, що це й викликало таку бурхливу реакцію П. Постолюка у ставленні до К. Студинського, як до голови НТШ, прихильника прорадянських ідей. До речі, у статті «Темні рицарі» [198, арк. 63 а–83 зв.] йдеться про судовий процес, пов'язаний із академіком К. Студинським і директором «Червоної калини» у Львові П. Постолюком. Останній звинувачував голову НТШ у радянофільстві, відповідно це призвело до судової тяганини, яку

К. Студинський програв. До речі, В. Мудрий також небезпідставно звинувачував К. Студинського у радянофільстві [198, арк. 79]

А. Крушельницький вдається до глибоких екскурсів у минуле, відхиляючись від основної теми, згадує керівника УВО Є. Коновальця, процес СВУ, український націоналізм, подає спогади В. Юрченка про перебування на Соловках [197, арк. 7, 9, 66, 69]. Він пише про дві ідеології – інтернаціоналістичну й антиінтернаціоналістичну, нагадує про те, що «Нація, що хоче й має право називатися культурною й політично зрілою, не може у своїй масі пройти мовчки біля такого галасу, який зчинила її націоналістична верхівка» [197, арк. 69]. А. Крушельницький намагається на сторінках «Нових шляхів» сформулювати громадську думку й осудити «... в справі писань В. Юрченка» щодо його спогадів про перебування на Соловках [197, арк. 69].

Стаття «На чисту воду» або «Праця Централі «Просвіти» [197, арк. 70–186] присвячена діяльності Головного відділу товариства, аналізується як довоєнний, так і повоєнний період його функціонування. А. Крушельницький використовує термінологію «селянський актив», «попівсько-клерикальний патріотичний чинник» та інші, що явно свідчать про їх запозичення із радянських джерел. Він повідомляє про загальні збори «Просвіти», які проходили у 1929 р. і на завершенні яких делегати почали виконувати національний гімн, а представники від «Сельробу» – «Інтернаціонал». На що голова товариства М. Галущинський висловився: «Заявляю вам, що ви останній раз на таких зборах. Вас усіх виключиться із членів» і відповідно відбулося побиття останніх [197, арк. 78–80].

А. Крушельницький також вказує на те, що Головний відділ ліквідує ті осередки товариства, які проводять політичну діяльність [197, арк. 87]. Натомість він вказував на той факт, що і

Головний виділ є певною мірою політично заангажованим. Він повідомляв про те, що селян-делегатів від двадцяти повітів (підраховано авторами), не допустили на загальні збори товариства за ліву політичну орієнтацію [197, арк. 91 зв.]. А. Крушельницький негативно висловлюється про маєтки товариства у Милованню, Угерцях Винявських, стипендійні фонди [197, арк. 106–107, 162].

«У крутежі надій» [197, арк. 187–245] А. Крушельницький пише про події Першої світової війни, капіталістичний спосіб виробництва, про те, що СРСР в основному поставляє у Західну Європу сировину, закупаючи там товари промислового виробництва [197, арк. 187–189]. Автор вважає, що капіталістична система перестає домінувати у світі, конкуруючи з соціалістичною [197, арк. 190]. Уникаючи ідеологічних штампів, А. Крушельницький цілком справедливо наголошує на неминучості конфлікту цих двох світових систем [197, арк. 196].

Зрозуміло, що автор віддає переваги соціалістичній системі, доводить її роль у розвитку «... цінності економічного характеру для розбудови... життя трудових мас...» [197, арк. 229]. Згадуючи про західних українців, А. Крушельницький пише, що вони «... запрягнені до возів трьох держав, помагають тягти ті вози у безвісти...» [197, арк. 231].

«Трагедія помилок» [198, арк. 1–63], на думку А. Крушельницького, пов'язана із так званим «харківським процесом» [198, арк. 1]. Він пояснює це, з боку радянської влади, її боротьбою із засиллям зовнішніх ворогів, з іншого – нерозумінням певною частиною громадянства процесів розвитку соціалістичного суспільства. У поступі УСРР виділяє три основних фази розвитку: добу «воєнного комунізму», українізацію і НЕП, індустріалізацію [198, арк. 23–24]. Позитивно оцінює дії влади в УСРР щодо справи, пов'язаної із СВУ,

«харківським процесом» та іншими сфальсифікованими процесами, негативно – усе, що пов'язано із західноукраїнською пресою, товариствами тощо.

У «Брехливому покаянні В. Левинського» [203, арк. 1–9] А. Крушельницький повідомляє про те, що В. Левинський, головний редактор часопису «За Україну», співробітник колишніх редакцій «Світла», «Культури», «Нових шляхів» у статті «Ілюзії і дійсність» «... кається перед контрреволюційним обозом зі свого співробітництва в згаданих вище журналах» [203, арк. 1]. До речі, В. Левинський писав про те, що співпрацюючи з часописами, він намагався друкувати статті антирадянського змісту, у яких би викривалася антинародна політика більшовиків в УСРР [203, арк. 4]. А. Крушельницький вважав, що неправдою, а основною причиною виступу В. Левинського було те, що на той час «Нові шляхи» уже не видавалися, а до редакції «Критики» його не запросили [203, арк. 9].

Стаття «Моя розмова з лідером УСРП – Матчаком» [203, арк. 30–37] А. Крушельницького присвячена тому, що, на його думку, потрібно переорієнтувати ідеологію УСРП на нові соціалістичні запити і необхідність «вказування масам» нової дійсності – СРСР і пристосування до нових умов [203, арк. 31, 35]. У Східній Галичині зазначена партія намагалася також проводити «соціалістичні експерименти». Зокрема, з метою боротьби із визиском капіталістів сприяла організації у Косові і Лодзі профспілок [203, арк. 32]. Також вона пропонувала колективізацію галицьким селянам, вважаючи її для них «єдиним рятунком» [203, арк. 35].

Статтю «Політичний світогляд Івана Франка» [200, арк. 1–81] А. Крушельницький розглядав через призму «патріотичних починів до соціалістичних симпатій», «від пролетаріату до селянства» [200, арк. 12, 45]. Фактично діяльність І. Франка

трактується не лише з політичних позицій, але й, виходячи із радянських постулатів дружби народів. Автор статті дотримується думки про те, що Каменярь «... все своє життя стояв на становищах трудової маси народу – й то не тільки українського, але й польського й жидівського», що він «... Замолоду (1878–1882) став він в ряди революційного пролетаріату ц веде його шляхами марксизму – революційного соціалізму» [200, арк. 76]. А. Крушельницький використовує виключно прорадянські штампи, невластиві політичному світогляду Івана Яковича, про «трудове селянство», «революційний соціалізм», «класову боротьбу», «диктатуру пролетаріату» [200, арк. 78].

Четверта група представлена статтями антифашистського змісту. У статті А. Крушельницького «В обличчі нових подій» [199, арк. 1–61] йдеться про прихід фашистів до влади у Німеччині, яких він оцінював негативно [199, арк. 1], а про особу А. Гітлера писав, що «... трудно уявити собі, щоб він не розумів взаємовідносин між «точними правилами, що керують життям», і збудованою на них теорією» [199, арк. 13]. А. Крушельницький вважав, що деякі західноукраїнські газети, такі як, «Новий час», «Діло» підтримували його, повідомляли про те, що після приходу А. Гітлера до влади, останній гарантував західним українцям збудувати Українську державу [199, арк. 35, 39]. Тим, не менше, він робив висновок про те, що українці у своєму повинні покладатися лише на СРСР.

Стаття «Гітлерівський фашизм розгортається» [199, арк. 62–123] присвячена підсумкам виборів у Німеччині і приходу до влади А. Гітлера й отримання ним диктаторських повноважень, шляхам її соціально-економічного розвитку. А. Крушельницький наголошує на тому, що він ув'язнив і знищив активних діячів, комуністів, заборонив опозиційну пресу [199, арк. 63]. Він вважав, що з приходом до влади у Німеччині А. Гітлера, Польща

повинна піти на зближення із СРСР [199, арк. 108], з іншого боку – вона й надалі проводила політику знищення комуністичних осередків [199, арк. 111]. Аналізуючи події, пов'язані з приходом до влади у Німеччині А. Гітлера, А. Крушельницький відходить від основної теми дослідження, подає інформацію ще з 20-х рр. ХХ ст., що жодним чином не стосувалося тематики статті.

Отже, публіцистичні праці А. Крушельницького є значним доробком автора у сфері суспільно-політичного та громадського життя. Виходячи зі змісту статей, умовно поділяємо їх на чотири групи: публікації суспільно-політичного характеру, пов'язані із західноукраїнським політичним життям, національною демократією, ідеологією; антиклерикального характеру; прорадянської тематики; антигітлерівського змісту.

Основними характеристиками праць є частий відхід від основної проблематики, надмірна заідеологізованість, зацікавленість радянофільством, оперування термінами, характерними для більшовицьких періодичних видань і популярних агітаційно-пропагандистських брошурок.

Загалом культурно-просвітницька діяльність А. Крушельницького характеризувалася його активною діяльністю на посаді головного редактора «Нових шляхів» і «Критики», у яких на початковому етапі існування акумулювалися ідеї різноманітних політичних течій та груп, а з часом домінувала прорадянська ідеологія.

Видавнича справа характеризувалася співпрацею А. Крушельницького з українськими видавництвами у Відні упродовж 1919–1920 рр. і особливості цих взаємин у видавничій сфері, у складний для України час, ґрунтувалися на усвідомленні потреби у забезпеченні національних шкіл україномовною продукцією.

Публіцистична спадщина А. Крушельницького представлена як різноплановими працями, які за тематичною спрямованістю,

так і за змістовим наповненням, охоплюють різновекторну скерованість проблематики, висвітлюють актуальні на той час питання, що стосуються здебільшого суспільно-політичного та громадського життя, є політично заангажованими і заідеологізованими.

ВИСНОВКИ

А. Крушельницький – визначний громадсько-політичний діяч, письменник, публіцист, літературознавець, журналіст, перекладач, педагог, міністр освіти УНР, редактор, видавець – і цей значний перелік його зацікавлень свідчить про неординарність особи, його всебічність і талант, що й актуалізує його громадсько-політичну та культурно-просвітницьку діяльність у досліджуваній період.

Досліджувана проблема, з одного боку, має певну кількість історіографічних праць, з іншого – обмежену й належним чином не опрацьовану на якісному науково-методичному рівні історіографічну й джерельну базу, що негативно відобразилося на загальному змісті, формі, обсязі й характері досліджуваної проблематики, вплинуло на формування певного стереотипного сприйняття громадсько-політичної і культурно-просвітницької діяльності А. Крушельницького (1878–1937 рр.), на підставі констатації фактів чи подій, без врахування об'єктивного змісту його праці.

Використання широкої методологічної основи дослідження забезпечує досягнення поставленої мети, дає можливість всебічно проаналізувати проблему, розширити фактологічну та аналітичну складові наукового пошуку. Застосування різноманітних сучасних методологічних підходів дозволяє максимально уникнути суб'єктивних оцінок і забезпечує наукову достовірність результатів дослідження, доповнює фактографічним матеріалом задекларовану проблематику.

Проаналізовано формування світоглядних орієнтирів і важливість родинного виховання і провідних громадських діячів у становленні А. Крушельницького як особистості, громадсько-

політичного та культурно-просвітницького діяча. Власне формування А. Крушельницького як особистості, громадсько-політичного та культурно-просвітнього діяча відбувалося у надзвичайно сприятливих умовах родинного середовища, традиції яких беруть початок ще з кінця XIV ст. Рід Крушельницьких мав славне й відоме в минулому походження, традиційно вони були за фахом юристами. Родина Крушельницьких була однією із культурних осередків Перемишля, з якою спілкувалися відомі особи, політичні діячі, тому вона здійснила вагомий вплив на формування Антона як особистості і громадсько-політичного діяча.

Маючи доступ до рідкісних книг, А. Крушельницький був обізнаний у багатьох галузях науки і мистецтва, що, безперечно, мало значення для становлення особистості та громадсько-політичного діяча. Ще з юнацьких років А. Крушельницький познайомився з І. Франком, М. Павликом, О. Терлецьким, Н. Навроцьким, ідеї яких вплинули на його формування. Власне, це середовище посідало домінуючу роль не лише у формуванні його світогляду, але й вплинуло на процес становлення А. Крушельницького в подальшому.

Оскільки практично уся родина захоплювалася літературою, не дивно, що й А. Крушельницький проявив неабиякий літературний хист. Вихований у шляхетній українській родині, А. Крушельницький сформувався як особистість з неординарним мисленням і прогресивними поглядами.

У студентські часи А. Крушельницький був членом «Молодої України», друкованим органом якої був однойменний місячник «Молода Україна». Це була українська напівлегальна молодіжна організація, що діяла упродовж 1899–1903 рр. До неї входили студенти Львівського університету, Львівської вищої політехнічної школи, Чернівецького університету, Віденського

університету та учні старших класів гімназій Східної Галичини та Північної Буковини. Її провідними діячами були: Є. Косевич, В. Старосольський, В. Темницький, Л. Цегельський, А. Крушельницький, С. Горук, Т. Мелень, М. Галущинський, О. Грабовський, М. Залітач. Програмними засадами «Молодої України» були ідеї соборної незалежної України та соціальної справедливості.

Члени «Молодої України» підтримували зв'язки з українськими студентами із університетів Російської імперії: Харкова, Києва, Одеси та інших міст Наддніпрянської України. «Молода Україна» співпрацювала із Лесею Українкою, діячами РУП: Д. Антоновичем, М. Русовим, В. Винниченком, М. Поршем та іншими. У 1900 р. «Молода Україна» видала у Львові перше видання М. Міхновського «Самостійна Україна». Особисто А. Крушельницький започатковує ділове листування зі студентською молоддю Харкова, звідти він одержував суспільно-політичну й художню літературу.

Активна участь А. Крушельницького в українському студентському русі, а також подальша його діяльність, дають підстави стверджувати, що він підтримував ідею створення самостійної Української держави. Виразно самостійницьку позицію зайняла й УРП, членом якої був А. Крушельницький.

Формування А. Крушельницького як громадсько-політичного діяча пов'язане з впливом ідей М. Драгоманова, О. Кониського, М. Грушевського та інших відомих представників Наддніпрянщини. Взаємини студента А. Крушельницького з відомим істориком М. Грушевським сприяли популяризації його літературних творів у «Літературно-науковому віснику», підготовці наукових праць з географії та історії України. Це призвело до того, що А. Крушельницький захоплюється їх ідеями, поступово відходить від самостійництва й популяризує

автономізм. Звичайно, що з часом політичні погляди А. Крушельницького в силу тих чи інших обставин змінювалися, зважаючи на ситуацію й тенденції тогочасного середовища, вони пройшли еволюцію від самостійності через автономізм до націоналізму, у його радянському вияві.

Досліджено його педагогічну роботу й наголошено на тому, що вона пов'язана з учительською, директорською і міністерською посадами у сфері освіти. У силу різних обставин як суб'єктивного, так і об'єктивного характеру, він, як педагог і директор, змушений був часто змінювати навчальні заклади, посади тощо. Відповідно, часта зміна навчальних закладів, займаних посад й призвела до певних неточностей як в літературі, так і у джерелах. На сьогодні практично неможливо з'ясувати окремі деталі його педагогічної праці, зважаючи на обмежену джерельну базу з цієї проблематики. Тим не менше, авторами скрупульозно вивчено, досліджено й залучено усі наявні джерела з метою об'єктивного аналізу задекларованої проблематики.

Учительська праця А. Крушельницького розпочалася у 1901 р. у Ярославській польській гімназії, а з 1902 р. він уже працював у Коломийській гімназії з руською мовою викладання, спочатку на посаді заступника учителя, класного керівника. У навчальному процесі А. Крушельницький намагався поширювати серед гімназистів твори українських авторів, зацікавлював їх подіями з історичного минулого. Це свідчило про те, що він виховував гімназистів в патріотичному дусі, здатних до критичного сприйняття й осмислення історичного минулого в умовах відсутності національної школи. Надаючи особі учителя домінуючу роль у формуванні дитячої особистості, А. Крушельницький висував ідеал щиро відданого педагогічній справі вихователя, борця за краще майбутнє народу.

Неоднозначно сприймав тогочасну як державну, так і приватну освіту, з одного боку, він її критикував, з іншого – пропонував низку змін для її модернізації та реформування. Пропонував замінити старокласичні гімназії через їх відірваність змісту навчання від життєвих потреб на життєздатні загальноосвітні професійні заклади.

З 15 лютого 1912 р. директором приватної гімназії УПТ в м. Городенці призначено А. Крушельницького. З метою практичного засвоєння отриманих знань, у гімназії, завдяки старанням А. Крушельницького, обладнано спеціальні кабінети на зразок навчальних лабораторій: природничої, що складалася із зоологічного, ботанічного і мінералогічного відділів; фізичного й географічного кабінетів. За ініціативи А. Крушельницького у гімназії створено музей. Директор гімназії дбав про фізичне виховання молоді: щотижня проводилися лекції, на яких гімназістам розповідали про значення і вплив на здоров'я чистого повітря, світла, про особисту гігієну, про згубний вплив алкоголю тощо.

Незважаючи на події Першої світової війни, приватна гімназія УПТ в м. Городенці функціонувала, хоча практично усі українські кооперативи, навчальні заклади, редакції періодичних видань припинили свою діяльність. Початково гімназія також припинила свою працю, однак завдяки А. Крушельницькому і за підтримки російської влади, вдалося відновити навчальний процес. Певною мірою це обумовлено тим, що А. Крушельницький з 1915 р. був бургомістром м. Городенки, в силу свого службового становища, мав певні контакти як з російською військовою, так і цивільною владою.

Бажаючих продовжувати навчання у гімназії в Городенці було багато, військова влада не чинила особливих перешкод цьому процесу. Навіть більше, військові дозволили

користуватися трьома класами у гімназії, для решти планували навчання у бурсі. А. Крушельницький докладав усіх зусиль для того, щоб із початком нового навчального року функціонувала гімназія з українською мовою викладання та планом навчання, за яким вона працювала до закриття.

У силу як об'єктивних, так і суб'єктивних обставин, 9 серпня 1923 р. його переводять до Ужгородської гімназії і призначають учителем української мови. У Закарпатті працювати було доволі складно, позаяк там були поширеними москвофільські ідеї. Незважаючи на це, А. Крушельницький проводив навчання українською мовою і пропонував для читання українські читанки, що часто призводило до загострення стосунків з професорами та місцевою владою.

Після повернення до Східної Галичини 7 лютого 1925 р. А. Крушельницький очолив українську приватну гімназію у м. Рогатині. Заклад був одним із вірцевих у краї. У восьми класах гімназії навчалось чотири з половиною сотні учнів, в основному із навколишніх сіл. Відповідно їй УПТ намагалося контролювати її діяльність. Особливо це проявилось не стільки у навчально-виховному процесі, як в організаційному плані. Можливо, це був тиск УПТ особисто на А. Крушельницького, який перебуваючи на посаді директора приватної гімназії, намагався відстоювати власну й не зовсім зважену й помірковану політику.

Навчально-виховний процес у гімназії був на належному рівні. Тут функціонувала бібліотека, що нараховувала у 1924–1925 рр. 1190 примірників книг, це в основному твори Є. Гребінки, М. Грушевського, О. Кобилянської, М. Коцюбинського, А. Крушельницького, Б. Лепкого, Лесі Українки, Марка Вовчка, В. Стефаника, І. Франка, а також науково-популярні видання.

Прогресивні, але не зовсім зрозумілі як адміністративній, так і учительській владі педагогічні переконання А. Крушельницького, а також обстоювання ним соціалістичних ідей призвели до конфлікту з керівництвом УПТ, тому він був звільнений з посади директора приватної гімназії у Рогатині. Цьому передувало його арешт польською поліцією 23 лютого 1925 р., внаслідок доносів і наклепів і ув'язнення у Бережанах, у якому він перебував упродовж двох тижнів.

Після звільнення з посади директора приватної гімназії у Рогатині, А. Крушельницький працював управителем гімназії у Яворові. Упродовж 1926 р. А. Крушельницький працював директором єврейської гімназії рабина Х. Шапіри у м. Коломиї. Вважаємо, що з одного боку, А. Крушельницький, маючи солідний учительський і директорський стаж, володіючи високим рівнем педагогічної майстерності та організаторськими здібностями, намагався передусім проявити себе як педагог, а не як прибічник тих чи інших політичних або партійних поглядів, з іншого – у складних умовах міжвоєнного періоду, на ньому лежала відповідальність за матеріальне утримання доволі значної родини, тому вибір очолити навіть і єврейську гімназію у Коломиї, був цілком виправданим.

Викладацька кар'єра А. Крушельницького завершилася у 1927 р. звільненням зі служби у навчальних закладах «Рідної школи». Однак звільнення А. Крушельницького зі служби у навчальних закладах «Рідної школи», з одного боку, призвело до того, що він фактично більше учительською працею не займався, з іншого – свій педагогічний досвід намагався використати для подальшого розвитку української освіти.

Висвітлено його роль у діяльності українських інституцій й зауважено на тому, що А. Крушельницький належав як до українських господарсько-економічних, так і до культурно-

просвітницьких товариств. Звичайно, що, незважаючи на те, що він був членом багатьох інституцій, все ж таки значнішою є його участь в діяльності «Просвіти».

Просвітницька діяльність А. Крушельницького пов'язана насамперед з діяльністю товариства «Просвіта», яку він розпочав ще у 1908 р., будучи активним діячем філії товариства у Коломиї, з 1913 р. – у Городенці, а з 1925 р. – головою філії у Рогатині. Окрім того, А. Крушельницький доволі часто обирався делегатом від згадуваних філій на загальні збори інституції, що відбувалися у м. Львові.

Очоливши філію «Просвіти» у Рогатині, А. Крушельницький доволі швидко активізував її діяльність і вивів у передові осередки інституції у Східній Галичині. За порівняно короткий час філія нараховувала 49 життєздатних читалень. Заходами філії спільно з «Учительською громадою» організовано курси вищої освіти.

А. Крушельницький активно проводив відновлення помешкань читалень «Просвіти», будівництво Народного дому в Рогатині. Важливе місце у роботі голови філії посідав збір коштів на спорудження пам'ятника Т. Шевченку в Рогатині, проведений концерт у Бережанах на честь Кобзаря. Активно проводив А. Крушельницький діяльність у заснуванні бібліотек у селах. Окрім того, він намагався утворити певні стипендійні фонди для обдарованої української молоді з метою їх матеріальної підтримки.

Активно співпрацював А. Крушельницький із НТШ, неодноразово був присутнім на загальних зборах інституції. А. Крушельницький співпрацював з вищими навчальними закладами, користувався незаперечним міжнародним авторитетом. Він був знаним літератором, письменником, публіцистом, літературознавцем, тому «Товариство українських

письменників і журналістів ім. І. Я. Франка» у Львові запрошувало А. Крушельницького на вшанування 40-річчя літературної діяльності О. Кобилянської та А. Чайковського, ювілею академіка В. Щурата, К. Студинського тощо.

Перебуваючи за кордоном, у Відні, А. Крушельницький проводив активне культурницьке життя. Його часто запрошували на такі заходи, як «Андріївські вечоринці», влаштовані товариствами «Січ» і «Прихильниками освіти», на перегляд вистави «Осінні скрипки», «Четверта вистава», святковий вечір на честь М. Павлика тощо.

Прослідковано працю А. Крушельницького на посаді міністра освіти МНО УНР й зазначено на тому, що А. Крушельницький покладав значні надії на революційні події 1917–1920-х рр., тому весною 1919 р. він переїжджає із Городенки до Кам'янця-Подільського, і його, як авторитетного громадсько-політичного і культурно-просвітнього діяча, призначають міністром МНО УНР. Перебуваючи на посаді міністра освіти МНО УНР, А. Крушельницький, незважаючи на складність ситуації, прагнув забезпечити участь відомих українських істориків до роботи на іспитах, утворення видавничого відділу з метою забезпечення українських шкіл у книжковій продукції та інші питання.

А. Крушельницький так і не зумів налагодити повноцінне функціонування цього відомства, виходячи зі складної зовнішньої і внутрішньої суспільно-політичної ситуації, у якій опинився не лише уряд, але й країна загалом. Однак він здійснював спроби формування національної системи освіти як цілісного явища, налагодження діалогу з різними урядовими структурами з метою вирішення тих чи інших назрілих проблем, видання україномовних шкільних підручників.

Розкрито його участь у функціонуванні УНРади і закордонної групі у Відні й вказано на тому, що вона упродовж повоєнного періоду характеризувалася його активною громадянською і державницькою позицією, однак, зважаючи на несприятливі обставини, повною мірою реалізувати плани зазначених структур не вдалося. Серйозною проблемою для реалізації проекту національної держави стала інша тенденція передвоєнного часу – соціальна поляризація серед західноукраїнського населення загалом і зокрема у середовищі станово-професійних груп.

Важливе місце у діяльності УНРади відводилося законодавчим ініціативам. Зокрема, щодо земельної реформи. Передбачалося наділення землею малоземельних і безземельних селян на таких умовах: землею мали право володіти лише ті селяни, які її обробляли своїми силами, або силами своєї родини; кожен власник міг володіти землею у розмірі не більше як 500 моргів, тому держава мала у таких власників, які мали її більше, викупляти, тим самим формувати державний земельний фонд, з якого і мали наділяти малоземельних і безземельних селян ґрунтами тощо.

А. Крушельницький і члени УНРади намагалися врегулювати проблему «колізії обов'язків» повітового комісара і члена віділу Національної Ради; повітового комісара і члена Національної Ради; повітового комісара і адвоката, керівника адвокатської канцелярії. З подання А. Крушельницького, УНРада ухвалила рішення про те, що повітовий комісар не може бути ні членом віділу, ні членом Національної Ради.

А. Крушельницький негативно оцінював той факт, що закордонна група УНРади ухвалювала ті чи інші рішення, без попереднього їх розгляду на засіданнях відповідної комісії, без другого і третього читань. А. Крушельницький наголошував на

тому, що це суперечить принципам парламентаризму, унеможлиблює членам УНРади приймати участь у засіданнях. Він звинувачував уряд в тому, що він не мав стратегічного напрямку розвитку тощо.

З'ясовано роль у складі педагогічної місії МНО УНР й вказано на тому що, намагаючись задовольнити потреби українських шкіл УНР в підручниках, А. Крушельницький виконував важливу місію від імені МНО УНР, у виконанні цього вкрай важливого завдання. Звичайно, що в силу певних обставин, як суб'єктивного, так об'єктивного характеру, пункти вимог МНО УНР головою педагогічної місії виконані не були.

Суть перевищення службових повноважень полягала у тому, що А. Крушельницький уклав умови договору з М. Слободою і С. Черкасенком терміном на п'ять місяців, відповідно з 1 травня і 1 червня 1920 р., тому після завершення терміну його дії, вони мали б бути звільнені, натомість голова місії їх не звільнив, а навіть виплачував заробітну плату, мотивуючи це тим, що відповідне розпорядження МНО надійшло лише у березні 1921 р. Порухення урядових наказів і розпоряджень ґрунтувалося на тому, що А. Крушельницький, мав звільнити посаду голови місії і усі справи передати іншому керівнику.

Незважаючи на проблеми з фінансування педагогічної місії, все ж таки певні кошти виділялися, звичайно, щоправда не у повному обсязі. Умови, в яких працювали члени педагогічної місії були доволі складними. Передусім, це пов'язано як з бюрократичними перепонами, так і недостатнім фінансування виконання, покладених на педагогічну місію завдань.

Складні умови її перебування пов'язувалися з відсутністю достатніх коштів на її функціонування, взаєминами з фінансовими структурами УНР, МНО. Тим не менше А. Крушельницький в силу своїх можливостей все ж таки зумів

налагодити видавничу справу, залучити до друку україномовної шкільної продукції приватні видавництва.

Простежено редакторську працю А. Крушельницького, яку він реалізовував через часопис «Нові шляхи», який з 1933 р. виходив під назвою «Критика», співпрацю з іншими виданнями. Поряд із художньою літературою та критикою журнал «Нові шляхи» і «Критики» значну увагу приділяли науково-популярній, мистецькій та публіцистичній тематиці. У ньому друкувалися розвідки з історії, філософії, соціології, економіки, культури, статті про тогочасну радянську й зарубіжну літературу, музику, театр, образотворче мистецтво, подавалася широка інформація про поточне життя.

А. Крушельницькому належить не лише важлива роль у виданні, але й редагуванні часопису «Нові шляхи» та «Критика». Варто наголосити на тому, що у кінці 20 – на початку 30-х рр. ХХ ст. він перебував не лише на прорадянських позиціях, але й виступав пропагандистом, агітатором й ідеологом радянзації у Східній Галичині.

На початковому етапі часопис був доволі демократичним. Часопис перебував на загальнодемократичній платформі, у ньому друкувалися письменники різної ідеологічної орієнтації: Б. Лепкий, С. Черкасенко, О. Турянський, К. Гриневичева, Ю. Опільський, Я. Кондра, В. Бобинський, С. Гординський, Ю. Косач, Ю. Опільський, В. Гренджа-Донський, С. Масляк, А. Коломиєць, О. Турянський, Я. Кондра, А. Павлюк. Тут друкували історичні, літературознавчі та мистецтвознавчі розвідки І. Свенціцький, М. Рудницький, С. Гординський, І. Крип'якевич, В. Щурат.

Поступово часопис дедалі більше переходив на ортодоксальні прорадянські позиції, звужувалося коло його авторів. Журнал мав прорадянське спрямування і про

прорадянськість змісту «Нових шляхів» свідчить як тематика публікацій, так і трактування редакційною колегією подій, що відбувалися в УСРР.

У кінці 20-х рр. ХХ ст. активізуються контакти А. Крушельницького з радянським консульством у Львові. З метою ознайомлення української інтелігенції міста зі здобутками радянського кінематографу його запрошували на перегляд декількох кінокартин, на зустріч народним комісаром освіти УСРР, академіком М. Скрипником.

Редакція «Нових шляхів» не лише цікавилася новинками, які відбувалися в УСРР, але й намагалася їх використовувати у своїх публікаціях з метою популяризації радянських здобутків. Деякі огляди газет та інші публікації, передруковані з радянських й іноземних видань, редагував А. Крушельницький.

З метою популяризації «Нових шляхів», головний редактор налагодив стабільну і чітку систему взаємного обміну між різноманітними виданнями. Зокрема, такий обмін налагоджено з такими радянськими часописами й структурами, як «Радянська освіта», «Більшовик України», «Молодий більшовик», «Більшовиченята», Держторг УСРР, Український комітет краєзнавства, «Український мисливець та рибалка», бібліотеки Київського та Дніпропетровського інститутів народної освіти, Український науково-дослідний інститут книгознавства, правління Українського науково-технічного товариства, правління Будинку літератури ім. Е. Блакитного та іншими.

Редакційна колегія «Нових шляхів» мала значну кількість дописувачів, як серед юридичних, так і фізичних осіб. За її підрахунками, з місячником співпрацювали близько 200 осіб «з усіх українських земель», а також майже 60 іноземних авторів. З редакційною колегією співпрацювала певна частина знаних дописувачів. З «Новими шляхами» співпрацював А. Чайковський,

А. Коломієць, Ю. Косач та інші. Варто наголосити на тому, що «Нові шляхи» мали міжнародне визнання, про що свідчать листи-прохання про передплату за кордон.

Звичайно, що в умовах міжвоєнної Польщі, практично усі видання піддавалися гонінню влади і конфісковувалися нею. 15 червня 1932 р. А. Крушельницького заарештовано. Зазнавали переслідувань особи, які друкувалися у «Нових шляхах», через те зменшувалася його автура.

Остання відома книга, 8/9, вийшла у вересні 1932 р. Імовірно, надалі часопис не виходив через несприятливу ситуацію, пов'язану з матеріальними труднощами, про що й повідомляла редакція в останніх номерах. З 1933 журнал перестав існувати у зв'язку з переїздом родини Крушельницьких до УСРР. Зважаючи на складність ситуації, у квітні-травні 1933 р. А. Крушельницькому вдалося видати лише декілька номерів місячника «Критика». Актуальність вміщених у ньому матеріалів загострили й до того напружені стосунки головного редактора з польською владою. Продовжувати видання «Критики», як і перебування у Львові було небезпечним для життя.

Охарактеризовано видавничу справу А. Крушельницького й зазначено на тому, що якщо вона пов'язана із роботою уряду УНР в освітній галузі і з українськими видавничими товариствами «Дзвін», «Українська книжка» та іншими спочатку у Львові, а потім у Відні.

Чільне місце посідав А. Крушельницький у видавничій справі не лише як автор публікацій, але й директор українських видавництв. Належав до багатьох знаних видавничих структур. У видавничій сфері А. Крушельницький тісно співпрацював з Київським літературним інститутом та видавництвом «Українська книжка», особливо у виданні дитячих творів. За нашими підрахунками, за короткий час ним видано 63 твори для

дітей. Це, в основному, ілюстровані народні казки, байки, легенди, перекази і оповідання.

Видавнича справа характеризувалася активною співпрацею А. Крушельницького з українськими видавництвами у Відні упродовж 1919 – 1920 рр., про що свідчить аналіз архівних матеріалів. Особливості їх взаємин у видавничій сфері, у складний для України час, ґрунтувалися на усвідомленні А. Крушельницьким потреби у забезпеченні національних шкіл україномовною продукцією.

Оцінено публіцистичну діяльність А. Крушельницького й наголошено на тому, що вона є вагомим чинником його суспільно-політичного світогляду, значною як за тематичною спрямованістю, так і за змістовим наповненням, охоплює різновекторну скерованість проблематики, висвітлює актуальні на той час питання, що стосуються здебільшого суспільно-політичного та громадського життя.

Публіцистична праця представлена 1931–1933 рр. – найпліднішим періодом його публіцистичної діяльності, хоча деякі публікації датуються попередніми роками. У публіцистичній спадщині А. Крушельницького доволі складно провести певну диференціацію за змістовим наповненням, позаяк автор, виходячи із ідеологічних міркувань, дуже часто відходить від основної теми подання інформації, проводить порівняння, які жодним чином не мають стосунку до тієї чи іншої проблематики. Тим не менше, вважаємо, що публіцистичну спадщину А. Крушельницького умовно можна поділити на чотири групи: до першої відносимо публікації суспільно-політичного характеру, пов'язані із західноукраїнським політичним життям, національною демократією, ідеологією тощо; до другої – антиклерикального характеру: до третьої групи відносимо статті на прорадянську тематику; до четвертої – антифашистського змісту.

Публіцистичні статті А. Крушельницького характеризуються частим відходом від основної тематики дослідження, надмірною заідеологізованістю, зацікавленістю радянофільством, оперування термінами, характерними для більшовицьких періодичних видань і популярних агітаційно-пропагандистських брошурок. Їх автор, виходячи з позицій войовничого атеїзму і більшовицького шовінізму, критикував українські політичні партії, УКС, духовенство, «нав'язував ярлики», що свідчило про те, що він перебував під впливом прорадянської ідеології, яка використовувала аналогічну термінологію більшовицького характеру з метою формування громадської думки щодо тих чи інших подій та фактів

Висвітлено внесок А. Крушельницького як громадсько-політичного діяча, письменника, публіциста, літературознавця, журналіста, перекладача, педагога, міністра освіти УНР, редактора, видавця у загальноукраїнській громадсько-політичній та культурно-просвітницькій процес, осмисливши його пізнавальне й практичне значення для сучасного розвитку, виходячи із неординарності особи, його всебічності й таланту. Обґрунтовано місце А. Крушельницького в національному житті, роль й значення в історії України завдяки громадсько-політичній та культурно-просвітницькій діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гунчак Т. Україна: перша половина ХХ століття: Нариси політичної історії. К.: Либідь, 1993. 288 с.: іл.
2. Нагаєвський І. Історія Української держави двадцятого століття. К.: Український письменник, 1994. 413 с.
3. Історія України / Керівник авт. кол. Ю. Зайцев. Львів: Світ, 1996. 488 с.
4. Кульчицький С. В. Україна між двома війнами (1921–1939 рр.). К.: Видавничий дім «Альтернативи», 1999. 336 с.
5. Історія України: нове бачення / [Під ред. В. А. Смолія]. К.: «Альтернативи», 2000. 464 с.: іл.
6. Грицак Я. Й. Нарис історії України: формування модерної української нації ХІХ–ХХ ст. К.: Генеза, 2000. 360 с.: іл.
7. Іванов В. М. Історія держави і права. К., 2002. Ч. 2. 2003. 224 с.
8. Боднарук І. Одна з жертв проклятих років // Визвольний шлях. Січень, 1965. Кн. 1 (203). Річник ХVІІІ (ХІІ). № 1. С. 92–95.
9. Гава М. В. Антін Крушельницький // Городенщина. Історично-мемуарний збірник. Зредагував Михайло М. Марунчак. Нью Йорк-Торонто-Вінніпег, 1978. С. 591–592.
10. Романенчук Б. Літературна Коломия // Коломия й Коломийщина. Збірник споминів і статей про недавнє минуле. Філадельфія: Видання Комітету Коломиян, 1988. С. 197–226.
11. Довідник з історії України (А–Я) / [За заг. ред. І. Підкови, Р. Шуста]. 2-ге вид., доопр. і доповн. К.: Генеза, 2001. 1136 с.
12. Чаграк Н. І. Педагогічні погляди і просвітницька діяльність Антона Крушельницького: дис... кандидата пед. наук: 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки». Івано-Франківськ, 2004. 210 с.

13. Крушельницька Л. Рубали ліс. Спогади галичанки. Львів, 2001. 260 с., 34 с. іл.
14. Рубльов О. С. Західноукраїнська інтелігенція у загальнонаціональних політичних та культурних процесах (1914–1939). К.: Інститут історії України НАН України, 2004. 648 с.
15. Центральний державний історичний архів України, м. Львів. Ф. 311 Редакція журналу «Нові шляхи», м. Львів (1929–1932), оп. 1, спр. 11. Листи культосвітніх установ з Австрії, Америки, Болгарії, Італії та ін. країн про передплату журналу, 51 арк.
16. Підгайний С. Українська інтелігенція на Соловках. Недостріляні. К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. 326 с.
17. Трофимук С. Листи Івана Франка до Антона Крушельницького // Жовтень. 1958. № 12. С. 98–101.
18. Трофимук С. Творчі зв'язки І. Франка та А. Крушельницького (на матеріалах листування) // Радянське літературознавство. 1963. № 5. С. 84–90.
19. Трофимук С. З листування Антона Крушельницького // Радянське літературознавство. 1968. № 9. С. 75–81.
20. Трофимук С. Антін Крушельницький – кореспондент Івана Франка // Жовтень. 1968. № 9. С. 146–153.
21. Панкевич Г. Антін Крушельницький – педагог: До 110-річчя від дня народження письменника // Жовтень. 1988. № 7. С. 113–115.
22. Рубльов О. С., Черченко Ю. А. Західноукраїнська інтелігенція та сталінщина. К.: Ін-т історії АН УРСР, 1990. 58 с.
23. Рубльов О. С., Черченко Ю. А. Сталінщина й доля західноукраїнської інтелігенції, 20–50-ті роки ХХ ст. К.: Наук. думка, 1994. 350 с.

24. Даниленко В. М., Касьянов Г. В. Сталінізм і українська інтелігенція (20–30-і роки). К.: Наук. думка, 1991. 96 с.
25. Даниленко В. М., Касьянов Г. В., Кульчицький С. В. Сталінізм на Україні: 20–30-ті роки. К.: Либідь, 1991. 344 с.
26. Касьянов Г. В. Українська інтелігенція 1920-х – 30-х років: соціальний портрет та історична доля. К.: Глобус, Вік; Едмонтон: Канад. ін-т Укр. Студій Альберт. ун-ту, 1992. 176 с.
27. Шаповал Ю. Україна 20–50-х років: сторінки ненаписаної історії. К. Наукова думка, 1993. 352 с.
28. Дубина М. І. Антін Крушельницький: літературно-критичний нарис. К.: Фотовідеосервіс, 1993. 48 с.
29. Добржанський О. Національний рух українців Буковини другої половини ХІХ – початку ХХ ст. Чернівці: Золоті литаври, 1999. 574 с.
30. Цвенгрош Г. Із історії діяльності професора Антона Крушельницького на посаді міністра народної освіти УНР: Постановка питання // Навчально-виховний процес у вузі і школі та шляхи його розвитку і удосконалення. Рівне, 1999. Т. II. С. 25–29.
31. Лікарчук І. Л. Міністри освіти України: В 2-х т. – Т. 1 (1917–1923 рр.). К.: Видавець Ешке О.М., 2002. 328 с.
32. Чаграк Н. Педагогічна діяльність А. Крушельницького на теренах Станіславщини // Вісник Прикарпатського університету. Івано-Франківськ: Плай, 2002. Вип. 7. С. 184–189.
33. Чаграк Н. Педагогічні погляди А. Крушельницького // Історія педагогіки у структурі професійної підготовки вчителя: Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету: Серія. соціально-педагогічна.

- Вип. 3. Т. 1. Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2002. С. 248–254.
34. Чаграк Н. Питання морального виховання на принципах християнської етики у педагогічній спадщині А. Крушельницького // Християнство в Україні на межі третього тисячоліття. Івано-Франківськ: Плай, 2002. С. 428–434.
35. Чаграк Н. Ідея націоналізації школи у педагогічних поглядах С. Русової та А. Крушельницького // Вісник Прикарпатського університету. Івано-Франківськ: Плай, 2001. Вип. 5. С. 175–177.
36. Чаграк Н. Сім'я як чинник формування світогляду А. Крушельницького // Вісник Прикарпатського університету. Івано-Франківськ: Плай, 2001. Вип. 6. С. 68–72.
37. Чаграк Н. І. Педагогічні погляди і просвітницька діяльність Антона Крушельницького: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки». Івано-Франківськ, 2004. 19 с.
38. Чаграк Н. Діяльність Педагогічної місії УНР у справі видання українських шкільних підручників (1916–1921 рр.) // Джерела: Науково-методичний вісник. – Івано-Франківськ, 2002. № 1–2. С. 13–18.
39. Боровик А. М. Українізація загальноосвітніх шкіл за часів виборювання державності (1917–1920 рр.). Чернігів: КП Видавництво «Чернігівські обереги», 2008. 368 с.
40. Зуляк М. Антін Крушельницький і «Просвіта» // Проблеми та перспективи наук в умовах глобалізації: VIII Всеукраїнська наукової конференції (м. Тернопіль, 15 листопада 2012 р.). Тернопіль, 2012. С. 145–148.
41. Зуляк М. Співпраця Антона Крушельницького з «Життям і Знанням» // Наукові записки Тернопільського національного

- педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія / За заг. ред. проф. І. С. Зуляка. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2012. Вип. 2. С. 160–165.
42. Зуляк М. Роль молодіжних, жіночих організацій і Греко-католицької церкви у діяльності «Рідної школи» // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Тернопіль і Тернопілля в історії та культурі України і світу (від найдавніших часів до сьогодення)» / За заг. ред. проф. І. С. Зуляка. У двох частинах. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2012. Ч. II. С. 195–199.
43. Зуляк М. Антін Крушельницький «Про «останню волю покійного Ю. Романчука» // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Тернопіль і Тернопілля в історії та культурі України і світу (від найдавніших часів до сьогодення)» / За заг. ред. проф. І. С. Зуляка. У двох частинах. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2012. Ч. II. С. 10–13.
44. Зуляк М. «Нові шляхи» – львівський літературно-науковий, мистецький і громадський місячник (1929–1932 рр.) // Гуманітарні дисципліни у навчально-виховному процесі вищих навчальних закладів: зб. наук. статей. Львів: ПП Сорока Т. Б., 2013. Випуск 3. С. 55–63.
45. Зуляк М. І. Антін Крушельницький – популяризатор творчості Івана Франка // Вісімнадцята Всеукраїнська наукова конференція молодих істориків науки, техніки і освіти та спеціалістів, присвячена 150-річному ювілею В. І. Вернадського: Матеріали конференції (м. Київ, 26 квітня 2013 р.). Київ, 2013. С. 117–120.
46. Зуляк М. Антін Крушельницький про політичну лінію західноукраїнської національної демократії кінця ХІХ – початку ХХ ст. // Мандрівець. 2013. С. 24–28.

47. Зуляк М. Співпраця Антона Крушельницького з українськими видавничими товариствами у Відні (1919–1920 рр.) // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія / За заг. ред. проф. І. С. Зуляка. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2013. Випуск 1. Частина 1. С. 109–114.
48. Зуляк М. І. Формування Антона Крушельницького як особистості і громадсько-політичного діяча (кінець ХІХ – початок ХХ ст.) // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. Запоріжжя, 2013. Випуск XXXVII. С. 85–89.
49. Зуляк М. Діяльність Антона Крушельницького в УНРаді і закордонній групі УНР у Відні // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія / За заг. ред. проф. І. С. Зуляка. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2013. Випуск 2. Частина 1. С. 142–146.
50. Зуляк М. Націоналізм та його бачення Антоном Крушельницьким // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Вип. 23 / [Гол. редколегії Микола Литвин]. НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2013. С. 453–465.
51. Зуляк М. Участь Антона Крушельницького в діяльності педагогічної місії міністерства освіти УНР у Відні (1919–1921 рр.) // Українознавчий альманах. Випуск 14. Київ, 2013. С. 252–255.
52. Зуляк М. Радянофільська тематика львівського часопису «Нові шляхи» (1929–1932 рр.) // Інтелігенція і влада: громадсько-політичний науковий збірник. Серія: Історія / Одеський національний політехнічний університет. О.: Астропринт, 2013. С. 151–158.

53. Зуляк М. І. Участь Антона Крушельницького в громадському житті міжвоєнного періоду // Актуальні проблеми соціально-гуманітарних наук. Матеріали III Всеукраїнської наукової конференції з міжнародною участю (м. Дніпропетровськ, 20 грудня 2013 р.): у 5-х частинах. Дніпропетровськ: ТОВ «Інновація», 2013. Ч. 4. С. 59–62.
54. Зуляк М. Антін Крушельницький – директор приватної гімназії в Городенці // Україна в контексті Європейської історії: матеріали Всеукраїнської наукової конференції. Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2014. С. 131–140.
55. Зуляк М. Вплив родинного середовища і провідних діячів на формування Антона Крушельницького як особистості, громадсько-політичного та культурно-просвітнього діяча // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції на тему: «Тернопіль і Тернопілля в історії та культурі України і світу (від найдавніших часів до сьогодення)» (м. Тернопіль, 26 квітня 2013 р.). Тернопіль, 2014. С. 126–131.
56. Зуляк М. Листування Антона Крушельницького з Іваном Франком // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія / За заг. ред. проф. І. С. Зуляка. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2014. Випуск 1. Частина 1. С. 111–115.
57. ЦДАВО України. Ф. 2201. Міністерство освіти Української Держави, м. Київ, оп. 2, спр. 249. Відомості по повідомленнях в журналі «Вільна українська школа» про книги, що вийшли чи будуть виходити з друку в різних видавництвах, арк. 3–61 зв.
58. Там само, оп. 1, спр. 7. До Ради народних міністрів. Доклад міністра народної освіти А. Крушельницького, арк. 22–23.

59. Там само, оп. 1, спр. 10. Лист заступника міністра освіти С. Сіропола до п. Голови Ради народних міністрів від 11 вересня 1920 р., арк. 19–19 зв.
60. Там само, оп. 2, спр. 36. До пана радника міністерства А. Крушельницького, голови педагогічної місії по справах видавництва шкільних книжок і підручників, 55 арк.
61. Там само, оп. 1, спр. 114. Статут Єдиної школи в УНР, арк. 1–17.
62. Там само, оп. 1, спр. 164. Таблиця складена на основі відомостей про кількість існуючих комплектів на 1919 р., надісланих до Міністерства освіти, арк. 60–73.
63. Там само, оп. 1, спр. 172. До видавничого відділу. Лист директора видавничого товариства «Дзвін», арк. 5–6.
64. Там само, оп. 1, спр. 840. Таблиця складена на основі відомостей про кількість шкільних комплектів початкових шкіл, які утримуються повітовими і міськими самоврядуваннями України при грошовій допомозі з державних коштів, арк. 218–218 зв.
65. ГДА СБУ. Ф. 6. Кримінальні справи на реабілітованих осіб, спр. 44987-ФП. Дело по обвинению Крушельницкого А. В. и др., 224 арк.
66. ЦДІАЛ України. Ф. 311. Редакція журналу «Нові шляхи», м. Львів, 1929–1932 рр., оп. 1, спр. 1. Статут. 1929 р., 4 арк.
67. Там само, оп. 1, спр. 2. Протоколи зборів членів видавничої спілки та анкети, заповнені читачами про діяльність журналу. 1929 р., 18 арк.
68. Там само, оп. 1, спр. 3. Рішення про перехід редакції на новий академічний правопис, прийнятий Науковим товариством ім. Шевченка. Б/д, 1 арк.

69. Там само, оп. 1, спр. 4. Рішення окружного карного суду у Львові про конфіскацію статті Крушельницького А. «На нові рейки». 1930–1932 рр., 6 арк.
70. Там само, оп. 1, спр. 5. Стаття з празької газети «Нові шляхи в світлі чужої критики» (Огляд статей журналу № 8 за 1929 р.). 1930, 1 арк.
71. Там само, оп. 1, спр. 6. Виписка з промов, постанов, резолюцій, прийнятих на III з'їзді КПБУ, зібрані Куликом Ю. 1927 р., 10 арк.
72. Там само, оп. 1, спр. 7. Виписки з статей, повідомлень, інформації з питань літератури, мистецтва, науки та політичних подій, том I. 1929–1930 рр., 28 арк.
73. Там само, оп. 1, спр. 8. Те ж, том 2 і останній. 1929–1930 рр., 195 арк.
74. Там само, оп. 1, спр. 9. Листи культосвітніх установ, товариств і видавництв про передплату журналу. 1929–1932 рр., 132 арк.
75. Там само, оп. 1, спр. 10. Листи авторів з прізвищами на букви «А» – «Ш» про публікацію в журналі їх статей художніх творів і перекладів. 1929–1933 р., 87 арк.
76. Там само, оп. 1, спр. 12. Листи приватних осіб з прізвищами на букву «А» – «І» про передплату журналу. 1929–1932 рр., 124 арк.
77. Там само, оп. 1, спр. 13. Те ж з прізвищами на букви «К» – «М». 1929–1932 рр., 99 арк.
78. Там само, оп. 1, спр. 14. Те ж з прізвищами на букви «Н» – «Я». 1929–1932 рр., 145 арк.
79. Там само, оп. 1, спр. 15. Листи Спиридона Черкасенка до головного редактора А. Крушельницького з приводу у часописі його творів. 1923–1932 рр., 110 арк.

80. Там само, оп. 1, спр. 16. Оповідання Авдиковича Ореста «На згарищах». 1914 р., 59 арк.
81. Там само, оп. 1, спр. 17. Оповідання Авдиковича Ореста «Туга», «Хвилина щастя», «Чернець» та ін. 1934 р., 14 арк.
82. Там само, оп. 1, спр. 18. Оповідання Авдиковича Ореста «Ой у рідному краї та на дикому полі». Б/д, 40 арк.
83. Там само, оп. 1, спр. 19. Оповідання Адама Поля «Казка майбутності». Передмова і переклад Масляка С. Б/д, 17 арк.
84. Там само, оп. 1, спр. 20. Стаття Айзенштока Ієремії «До організації українського літературознавства». Б/д, 6 арк.
85. Там само, оп. 1, спр. 21. Стаття Аморетті Джованні «Сучасна італійська література». Переклад автора під криптонімом І. Д-ий. Б/д, 13 арк.
86. Там само, оп. 1, спр. 22. Стаття Андрусика «Петр Чубатий. До питання про джерела II частини «Fata morgana» М. Коцюбинського». Б/д, 2 арк.
87. Там само, оп. 1, спр. 24. Стаття Антоновича Петра «Паризька комуна». Б/д, 22 арк.
88. Там само, оп. 1, спр. 25. Стаття Аршавського А. «Внутрішня організація колгоспів», опублікована у журналі «Огонек». 1930 р., 7 арк.
89. Там само, оп. 1, спр. 26. Стаття академіка Багалія Дмитра «Всеукраїнська академія наук у Києві». Фрагмент. 1930 р., 3 арк.
90. Там само, оп. 1, спр. 27. Оповідання Бандрівського Дмитра «З теки старої панни». Б/д, 5 арк.
91. Там само, оп. 1, спр. 28. Стаття Барука С. «Занепад II-го Інтернаціоналу». Б/д, 5 арк.
92. Там само, оп. 1, спр. 29. Стаття Юліана Бачинського «Як я видавав Українську еміграцію» про життя емігрантів в США і Канаді. Б/д, 28 арк.

93. Там само, оп. 1, спр. 30. Поема Бездітного Тиміша «Молоде село». Уривок. 1929 р., 2 арк.
94. Там само, оп. 1, спр. 31. Рецензія Безушка В. на повість Лепкого Богдана «Зірка» та статті про німецьку літературу. Б/д, 29 арк.
95. Там само, оп. 1, спр. 32. Статті Берна М. «Усупільнення юридичної допомоги населенню» і «Судова реформа на Україні». Б/д, 4 арк.
96. Там само, оп. 1, спр. 33. Оповідання Бернаноса Жоржа «Розмова тіней». Переклад автора під криптонімом І. Д-ий. Б/д, 17 арк.
97. Там само, оп. 1, спр. 34. Вірші Бережницького Євгена «Осінній дощ», «Куй долю», «Козак» та ін. Б/д, 7 арк.
98. Там само, оп. 1, спр. 35. Стаття Бернс Людвіга «Постна проповідь про заздрість». Переклад Ставничого Івана. Б/д, 10 арк.
99. Там само, оп. 1, спр. 36. Вірш Біндінга Рудольфа «Дожидання». Переклад невстановленого автора. Б/д, 5 арк.
100. Там само, оп. 1, спр. 37. Стаття Бірчака Володимира «Літературна творчість Закарпаття в роках 1919–1929». 1930 р., 6 арк.
101. Там само, оп. 1, спр. 38. Оповідання Бобровича Василя «Змагання». Б/д, 37 арк.
102. Там само, оп. 1, спр. 39. Вірші Бонауцолі Банки Чізарі «Сірина», «Жінки», «Думка» та ін. Переклад Островерха Миколи. Б/д, 7 арк.
103. Там само, оп. 1, спр. 40. П'єса Борозенка Федина «Хоч сього діпняв – сам жертвов впав». Драма в 3-ох діях для сільських аматорських гуртків. Б/д, 127 арк.
104. Там само, оп. 1, спр. 41. Статті Босого Антона на суспільно-історичну тематику. 1930–1932 рр., 55 арк.

105. Там само, оп. 1, спр. 42. Стаття Босого Антона «Організатор перемоги» (50-річчя народження академіка ВУАН Миколи Скрипника). Б/д, 12 арк.
106. Там само, оп. 1, спр. 43. Стаття Босого Антона «Основини й перша програма «Української радикально партії». Б/д, 6 арк.
107. Там само, оп. 1, спр. 44. Стаття Босого Антона «Календарна масова писемність». Б/д, 7 арк.
108. Там само, оп. 1, спр. 45. Статті Будзиновського Альфреда «Похід театру», «Фрагмент з театру» про походження, розвиток та діяльність театрального мистецтва. Б/д, 72 арк.
109. Там само, оп. 1, спр. 46. Стаття Будзиновського Вячеслава «30 років» (В річницю великого селянського руху в Галичині). Автограф. 1932 р., 138 арк.
110. Там само, оп. 1, спр. 47. Стаття Будзиновського Вячеслава «Тироляці Сходу» (Культ Габсбургів в 1848–1851 роках). Автограф. Б/д, 47 арк.
111. Там само, оп. 1, спр. 48. Стаття Будзиновського Вячеслава про Леся Мартовича і революційний рух в Галичині ХІХ на поч. ХХ ст. Б/д, 126 арк.
112. Там само, оп. 1, спр. 49. Стаття Бурачека про образотворче та театральне мистецтво на Україні. 1930 р., 27 арк.
113. Там само, оп. 1, спр. 50. Стаття Бутовича Миколи «Василь Крижанівський» (криптом М. Б.) про посмертну виставку художника у Львівському національному музеї 16-го березня 1930 р. Б/д, 4 арк.
114. Там само, оп. 1, спр. 53. Статті Валько І. «Охорона здоров'я дітей на Україні» та «Нове в роботі Українського Біохімічного Інституту». Б/д, 7 арк.
115. Там само, оп. 1, спр. 54. Статті та оповідання Високо-Липського І. Автограф. 1930 р., 43 арк.

116. Там само, оп. 1, спр. 55. Стаття Вільховицького В. «О чим не пише націоналістична преса». Б/д, 12 арк.
117. Там само, оп. 1, спр. 56. Стаття віденського кореспондента журналу Вінера Фріца «До характеристики кризи західноєвропейського театру» в перекладі на українському мову Крушельницьким Іваном. Б/д, 11 арк.
118. Там само, оп. 1, спр. 57. Стаття Власовського Івана «Церква і просвіта». Б/д, 2 арк.
119. Там само, оп. 1, спр. 58. Стаття Войниловича С. «Панфутуристи». 1928 р., 3 арк.
120. Там само, оп. 1, спр. 59. Стаття Волосенка Павла «Лівобережними степами» (вражіння від подорожі по Радянській Україні). Б/д, 17 арк.
121. Там само, оп. 1, спр. 60. Вірші Волощака Андрія (псевд. Андрій Волох) і Внука Володимира «Борець». 1930 р., 4 арк.
122. Там само, оп. 1, спр. 61. Волькер Іржі «Балада про жінку, Бога та чоловіка». Переклад Павлюка А. і Рижука Є. Б/д, 2 арк.
123. Там само, оп. 1, спр. 62. Волькер Іржі «Казка про горбатого Йону». Переклад Фуртак-Деркач Марії. Б/д, 19 арк.
124. Там само, оп. 1, спр. 63. Стаття Гавриленка Теодора «Огляд новішої української літератури з історії Запоріжжя». Б/д, 8 арк.
125. Там само, оп. 1, спр. 64. Оповідання Газенклявера Вальтера «Франсіз». Переклад Ставничого Івана. Б/д, 5 арк.
126. Там само, оп. 1, спр. 65. Повість-легенда Гелеруна Карла «Паломник Каманіта». Б/д, 135 арк.
127. Там само, оп. 1, спр. 66. Стаття Герасимчука Василя «Світла й тіні Хмельниччини». Б/д, 32 арк.

128. Там само, оп. 1, спр. 67. Статті Герасимчука Василя «Проблеми Мазепи» і «Проблеми областей Чорного моря» (1654 р.). Автограф. Б/д, 66 арк.
129. Там само, оп. 1, спр. 68. Стаття Гериновича В. О. «Всесоюзна асоціація робітників науки і техніки для сприяння соціалістичному будівництву». Б/д, 3 арк.
130. Там само, оп. 1, спр. 69. Статті Гериновича В. О. «Культурне життя в Кам'янці на Поділлі» і «Кам'янець на Поділлі». Б/д, 24 арк.
131. Там само, оп. 1, спр. 70. Статті Глебова Анатолія «Советская театральная олимпиада». 1930 р., 4 арк.
132. Там само, оп. 1, спр. 71. Статті Гнатишака М. «Макс Гарйнардт» (про творчість німецького режисера) та «З театру Піскатора в Берліні». 1930 р., 33 арк.
133. Там само, оп. 1, спр. 72. Статті Гнатишака М. «Синтетичний театр» про занепад західноукраїнського театального мистецтва. 1930 р., 14 арк.
134. Там само, оп. 1, спр. 73. Статті Горбенка «Ляльковий театр на Україні», «Графічне мистецтво на Україні» та інші на мистецьку тематику. Б/д, 43 арк.
135. Там само, оп. 1, спр. 74. Стаття Гординського Святослава «Образки з Довілю» про курортну місцевість у Франції. Б/д, 20 арк.
136. Там само, оп. 1, спр. 75. Статті Гординського Святослава «Формальні завдання сучасного малярства» і «Михайло Андрієнко й театр». Б/д, 5 арк.
137. Там само, оп. 1, спр. 76. Стаття Гординського Святослава «Українські малярі в Парижі». Б/д, 30 арк.
138. Там само, оп. 1, спр. 77. Оповідання Горького Максима «На Дніпрельстані». Переклад невстановленого автора. Б/д, 4 арк.

139. Там само, оп. 1, спр. 78. Оповідання Горького Максима «Місто Жовтого Чорта». Переклад Карашкевича Омеляна. Б/д, 20 арк.
140. Там само, оп. 1, спр. 79. П'єса Гофмансталя Гуго «Дурень і смерть». Переклад Крушельницького І. Б/д, 10 арк.
141. Там само, оп. 1, спр. 80. Рецензії Грабковецького Бориса на повісті Шкрумелюка Юрія «Дивні пригоди з воєнних часів» і Купчинського Романа «Заметіль». Б/д, 23 арк.
142. Там само, оп. 1, спр. 81. Стаття Грасе Бернара «Про творчий нахил» та афоризми. Переклад автора під криптонімом І. Д-ий. Б/д, 19 арк.
143. Там само, оп. 1, спр. 82. Поема Гренджа-Донського В. «На вершках полонин». Автограф. 1931 р., 15 арк.
144. Там само, оп. 1, спр. 83. П'єса Гренджа-Донського В. «На зеленій Гуцульщині» (з народного гуцульського життя). 1931 р., 70 арк.
145. Там само, оп. 1, спр. 84. Поема-сатира Григоровича І. «Творчим душам в альбом». 1931 р., 5 арк.
146. Там само, оп. 1, спр. 85. Оповідання Гриневич Катерини «Сліпці». Автограф. Б/д, 11 арк.
147. Там само, оп. 1, спр. 86. Вірші Гринюка Ю. «Гостя», «Наше», «Люблю» та Гайферман Соні «Лісові робітники» і «Форесто». Автограф. 1930 р., 5 арк.
148. Там само, оп. 1, спр. 87. Статті Грудина Д. «До десятиріччя української спілки робітників мистецтва» і «Перспективи сезону українських театрів». 1930 р., 22 арк.
149. Там само, оп. 1, спр. 88. Статті Гулько О. «Стан народної освіти на Україні» та інші про освіту. 1932 р., 37 арк.
150. Там само, оп. 1, спр. 89. Уривок з роману Гуни Людвіка «Римські бики». Переклад невстановленого автора. Б/д, 14 арк.

151. Там само, оп. 1, спр. 90. Стаття Гургули Ірини «Килими і писанки». Огляд нових видань про українське народне мистецтво. 1925 р., 15 арк.
152. Там само, оп. 1, спр. 91. Стаття Данилевського Віктора «Технічні музеї на Україні». 1930 р., 3 арк.
153. Там само, оп. 1, спр. 92. Оповідання Дереша Петра «Страх» і «Ексофік-бар». 1929 р., 25 арк.
154. Там само, оп. 1, спр. 93. Оповідання Дереша Петра «Баламута», «Засіла буржуазія...» та ін. та рецензія на книгу Рудницького М. «Очі на уста». 1929 р., 76 арк.
155. Там само, оп. 1, спр. 94. Рецензії та критичні зауваження Дереша Петра на статті, поміщені в газетах «Нова зоря», «Новий час» і «Дністер». 1931–1933 рр., 33 арк.
156. Там само, оп. 1, спр. 95. Стаття Державина В. (під криптонімом В. Д.) «Нові шляхи», поміщена в газеті «Вечірнє радіо». 1929 р., 1 арк.
157. Там само, оп. 1, спр. 96. Стаття Державина В. «Історична белетристика Богдана Лепкого». Б/д, 25 арк.
158. Там само, оп. 1, спр. 97. Статті Фуртак-Деркач Марії «Причинки до життєпису Лесі Українки», написані на основі листування поетеси з Павликом Михайлом. 1929–1930 рр., 93 арк.
159. Там само, оп. 1, спр. 98. Стаття авторів під криптонімом Ві-ві (Деркач Марія і Деркач Пилип) «Повість і оповідання на Радянській Україні». 1930 р., 8 арк.
160. Там само, оп. 1, спр. 99. Рецензії автора під криптонімом М. Д. (Деркач Марія) на твори українських радянських письменників: Кузьмича В., Ле І., Гжицького В. та ін. Б/д, 69 арк.
161. Там само, оп. 1, спр. 100. Рецензії Деркач Марії на твори Дністровського І., Кириленка І. і Лесянка М. Б/д, 11 арк.

162. Там само, оп. 1, спр. 101. Оповідання Джойса Джеймза «Нещасний випадок». Переклад автора під криптонімом І. Д-ий. Б/д, 17 арк.
163. Там само, оп. 1, спр. 102. Стаття автора під криптонімом А. Д. (Дівнича А.) «Франківська академія» – музичний фестиваль про вшанування пам'яті Каменяра. 1930 р., 8 арк.
164. Там само, оп. 1, спр. 103. Вірші Дмитерка Любомира «Сонячна лірика». 1929 р., 3 арк.
165. Там само, оп. 1, спр. 104. Вірші Дністровець Андрія «Зойк біжить», «У фабриці», «З війни спомин» та ін. Автограф. 1930–1933 рр., 8 арк.
166. Там само, оп. 1, спр. 105. П'єса Добромисла Простена (псевдонім Панкевича Юліана) «Майстер долі». Автограф. Б/д, 35 арк.
167. Там само, оп. 1, спр. 106. Цитати з твору Донцова Д. «Школа і релігія». Б/д, 8 арк.
168. Там само, оп. 1, спр. 107. Стаття Драгана Романа «Володимир Маяковський». Автограф. Б/д, 4 арк.
169. Там само, оп. 1, спр. 108. Нарис Дубровського В. «Музеї в УСРР». 1929 р., 16 арк.
170. Там само, оп. 1, спр. 109. Стаття Дурбака Івана (під псевдон. Літописець) «Німецька національність про Ремарка». Б/д, 4 арк.
171. Там само, оп. 1, спр. 110. Оповідання Дучимінської Ольги «Смерть Василька». Автограф. Б/д, 23 арк.
172. Там само, оп. 1, спр. 111. Оповідання Епіка Григорія «Під лісом». 1929 р., 27 арк.
173. Там само, оп. 1, спр. 112. Вірші Желізка М. «Утома» та ін. без назви. Автограф. 1930 р., 10 арк.
174. ЦДІАЛ України. Ф. 361. Крушельницький Антін, письменник, журналіст, літературний критик, педагог,

- громадсько-політичний діяч, редактор журналів «Нові шляхи» і «Критика» у Львові. 1878–1937 рр., оп. 1, спр. 1. Святий угодник божий Хома, ч. I–IV. Рукопис. 1931 р., 299 арк.
175. Там само, оп. 1, спр. 2. Те ж, ч. XVI–XXVII. Рукопис. 1932 р., 543 арк.
176. Там само, оп. 1, спр. 3. Святий угодник божий Хома. Б/д, 442 арк.
177. Там само, оп. 1, спр. 4. Повість «Як промовить земля», ч. I і V. Рукопис, том I. 1919–1920 рр., 223 арк.
178. Там само, оп. 1, спр. 5. Те ж, том 2 і останній. 1919–1920 рр., 253 арк.
179. Там само, оп. 1, спр. 6. Повість «Як промовить земля». Рукопис і друкований твір. 1919–1920 рр., 188 арк.
180. Там само, оп. 1, спр. 7. Повість «Як пригорне земля». Рукопис. 1920 р., 303 арк.
181. Там само, оп. 1, спр. 8. Повість «Справа Палатинського» (або «Така смішна історія»). Рукопис. 1929 р., 131 арк.
182. Там само, оп. 1, спр. 9. Повісті «Біг у сутінках» і «Кара» (уривок). Рукописи. 1929 р., 136 арк.
183. Там само, оп. 1, спр. 10. Повість «Надаремне» (уривок). Рукопис. Б/д, 257 арк.
184. Там само, оп. 1, спр. 11. Драма «Тривога», опублікована видавництвом «Чайка». Б/д, 132 арк.
185. Там само, оп. 1, спр. 12. Оповідання «Епізод» та ліричні вірші. Рукописи. 1920 р., 58 арк.
186. Там само, оп. 1, спр. 13. Збірник новел «Буденний хліб» (оповідання з життя). Рукопис, том I. 1920 р., 218 арк.
187. Там само, оп. 1, спр. 14. Теж, том II. 1920 р., 217 арк.
188. Там само, оп. 1, спр. 15. Те ж, том III і останній. 1920 р., 195 арк.

189. Там само, оп. 1, спр. 16. Статті «Про життя і творчість Семанюка І.» (Марка Черемшини), «Соціальний роман» Грінченка Б. та ін. 1927–1932 рр., 243 арк.
190. Там само, оп. 1, спр. 17. Статті «У проваллі» і «Фальшива гра». Рукописи. 1930 р., 177 арк.
191. Там само, оп. 1, спр. 18. Статті «Поет-містик» (про життєвий і творчий шлях В. Щурата) і «Бо пани тебе не приймуть» (замість привіту на 60-ліття В. Стефаникові). 1931 р., 148 арк.
192. Там само, оп. 1, спр. 19. Статті «Два питання» (Слово до молоді) і «Що розбилися в житті». Рукописи. 1931 р., 216 арк.
193. Там само, оп. 1, спр. 20. Там само, оп. 1, спр. 20. Статті «Політична лінія зах.-української національної демократії», «Два націоналізми», «Дитячі господарства». Рукописи. 1931 р., 174 арк.
194. Там само, оп. 1, спр. 21. Статті «Actio Catholica», «Західноукраїнське політичне життя» і «Анархісти». Рукописи. 1931 р., 156 арк.
195. Там само, оп. 1, спр. 22. Статті «Самооманою і брехнею», «У гарячці 410» і «Fata morgana». Рукописи. 1932 р., 235 арк.
196. Там само, оп. 1, спр. 23. Статті «Неминуче», «На нові рейки» і «Лавина котиться». Рукописи. 1932 р., 202 арк.
197. Там само, оп. 1, спр. 24. Статті «На стійці», «На чисту воду» і «У крутежі надій». Рукописи. 1932 р., 245 арк.
198. Там само, оп. 1, спр. 25. Статті «Трагедія помилок» і «Темні рицарі» (про судовий процес К. Студинського з редактором «Діла» Постолюком). Рукописи. 1932 р., 83 арк.
199. Там само, оп. 1, спр. 26. Статті «В обличчя нових подій» і «Гітлерівський фашизм розгортається». Рукописи. 1933 р., 123 арк.
200. Там само, оп. 1, спр. 27. Стаття «Політичний світогляд Івана Франка». Рукопис. 1933 р., 81 арк.

201. Там само, оп. 1, спр. 28. Стаття «За національну честь у школі». Рукопис. Б/д, 16 арк.
202. Там само, оп. 1, спр. 29. Статті «Імперії» і «Забави і забавки», написані до підручника «Латинської граматики» для II класу. Б/д, 96 арк.
203. Там само, оп. 1, спр. 30. Стаття «Брехливе покаяння В. Левинського», «Щурат чи Луцький» і «Моя розмова з лідером УСРП – Матчаком». Б/д, 37 арк.
204. Там само, оп. 1, спр. 31. План і програма лекцій у м. Станіславові. 1905–1906 рр., 5 арк.
205. Там само, оп. 1, спр. 32. Реферати, плани, інструкції та ін. документи про методику навчання української мови та літератури в школах. 1928 р., 132 арк.
206. Там само, оп. 1, спр. 33. Посібник з математики для учнів початкових класів, реферат «Рідна школа» та «Замітки і спостереження управителя Городенківської гімназії. Б/д, 258 арк.
207. Там само, оп. 1, спр. 34. Зауваження та критичні замітки Крушельницького А. до словників і підручників для початкових шкіл. 1933–1934 рр., 138 арк.
208. Там само, оп. 1, спр. 35. Рецензія «Мина Мазайло М. Куліша на галицькій сцені». Рукопис. 1931 р., 28 арк.
209. Там само, оп. 1, спр. 36. Бібліографія поетичних творів Крушельницького І., складена Крушельницьким А. Б/д, 10 арк.
210. Там само, оп. 1, спр. 37. Чорнові виписки. Б/д, 18 арк.
211. Там само, оп. 1, спр. 38. Листи до дружини Слободи-Крушельницької М., том I. 1900–1923 рр., 201 арк.
212. Там само, оп. 1, спр. 39. Те ж, том II. 1925 р., 167 арк.
213. Там само, оп. 1, спр. 40. Те ж, том III. 1925 р., 168 арк.

214. Там само, оп. 1, спр. 41. Те ж, том IV і останній. 1926–1933 рр., 228 арк.
215. Там само, оп. 1, спр. 42. Листи до доньки Володимири. 1925–1927 рр., 21 арк.
216. Там само, оп. 1, спр. 43. Листи до сина Івана, том I. 1913–1924 рр., 129 арк.
217. Там само, оп. 1, спр. 44. Те ж, том II і останній. 1925–1929 рр., 115 арк.
218. Там само, оп. 1, спр. 45. Листи до сина Богдана. 1926–1930 рр., 40 арк.
219. Там само, оп. 1, спр. 46. Листи Крушельницьких Антона та Марії до сина Богдана. 1923–1933 рр., 208 арк.
220. Там само, оп. 1, спр. 47. Листи до сина Тараса. 1927–1932 рр., 32 арк.
221. Там само, оп. 1, спр. 48. Листи до невстановлених кореспондентів. 1904–1931 рр., 42 арк.
222. Там само, оп. 1, спр. 49. Листування з Вінницьким філіалом бібліотеки України Академії наук, видавництвом «Рух» у Харкові та ін. про співпрацю. 1907–1930 рр., 9 арк.
223. Там само, оп. 1, спр. 50. Листи Алискевича А., Андрієвського В. і Антоновича Дм. 1900–1930 рр., 28 арк.
224. Там само, оп. 1, спр. 51. Листи Аруана І., Артимовича А. і Атаманюка В. 1920–1931 рр., 17 арк.
225. Там само, оп. 1, спр. 52. Листи Бидлюка Б., Балея С., Бачинських Володимира і Юліана. 1906–1931 рр., 15 арк.
226. Там само, оп. 1, спр. 53. Листи Безгрішного-Угриня М., Безушка В. і Бережницького О. 1897–1930 рр., 21 арк.
227. Там само, оп. 1, спр. 54. Листи Бирчака В., Білика М. і Біликевича І. 1902–1929 рр., 21 арк.

228. Там само, оп. 1, спр. 55. Листи Бобинського В., Баб'яка М., Богацьких Михайла і Павла, Боднара І. і Борковського Є. 1905–1930 рр., 17 арк.
229. Там само, оп. 1, спр. 56. Листи Бородайка О. 1922–1934 рр., 39 арк.
230. Там само, оп. 1, спр. 57. Листи Борщака І., Браннера В., Брика і., Брилинського М. і Бурачинського В., Буцманюка І. 1906–1928 рр., 14 арк.
231. Там само, оп. 1, спр. 58. Листи Варавина А. (псевд. Топаз), Вороного М., Васильчук Олени і Веселовського Я. 1900–1930 рр., 15 арк.
232. Там само, оп. 1, спр. 59. Листи Вирового Є., Витяка С., Вілінських М. і А., Вільке А. 1905–1933 рр., 17 арк.
233. Там само, оп. 1, спр. 60. Листи Волянського О. і Воєвідки Л. 1907–1925 рр., 25 арк.
234. Там само, оп. 1, спр. 61. Листи Гаванського Л., Гавриленка Т., Гавричевича М. і Гадзінського В. 1905–1929 рр., 14 арк.
235. Там само, оп. 1, спр. 62. Листи Галагана М., Галагана Я., Галущинського М. і Гарматія Я. 1903–1930 рр., 22 арк.
236. Там само, оп. 1, спр. 63. Листи Гелети П., Герасимовича І., Германовського В. і Гехтера М. 1901–1929 рр., 9 арк.
237. Там само, оп. 1, спр. 64. Листи Гірняка Г., Гнатишака М. і Гнатюк О. 1915–1930 рр., 9 арк.
238. Там само, оп. 1, спр. 65. Листи Гнатюка В. 1903–1926 рр., 76 арк.
239. Там само, оп. 1, спр. 66. Листи Годованця Г., Голуба І., Гонтарського І., Гординського С., Гофмансталя Г., Гриневицького І. та Гриневицевої К. 1901–1933 рр., 28 арк.
240. Там само, оп. 1, спр. 67. Листи Гриця О. 1923–1929 рр., 21 арк.

241. Там само, оп. 1, спр. 68. Листи Гриника С., Громницького І. і Гронського Є. 1924–1927 рр., 25 арк.
242. Там само, оп. 1, спр. 69. Листи Грушевського М. С. 1900–1923 рр., 17 арк.
243. Там само, оп. 1, спр. 70. Листи Гусака В. і Гонсьоровського Г. 1912–1927 рр., 23 арк.
244. Там само, оп. 1, спр. 71. Листи Даньчука М., Дасина, Демчука П. і Дереша П. 1906–1932 рр., 25 арк.
245. Там само, оп. 1, спр. 72. Листи Джугана О., Дмитріва Н., Добровольського П. і Дольницького Л. 1908–1933 рр., 13 арк.
246. Там само, оп. 1, спр. 73. Листи Донського-Гренджі, Дорошенка В. і Дорошенка Д. 1920–1923 рр., 17 арк.
247. Там само, оп. 1, спр. 74. Листи Дорош І., Дороша О., Дороша Ю. і Дороша Ю. 1925–1933 рр., 37 арк.
248. Там само, оп. 1, спр. 75. Листи Драгана В., Дрогомирецького Г., Дурбака П. і Дучимінської О. 1911–1930 рр., 14 арк.
249. Там само, оп. 1, спр. 76. Листи Загробельського Є., Задорожних М. і Н., Заклинського Б., Заклинського К. і Заяця М. 1908–1933 рр., 13 арк.
250. Там само, оп. 1, спр. 77. Листи Залозецького В., Замори, Заморової С., Зарицької З., Західного М., Заячківського М., Зичливого О. і Зубрицького В. 1912–1933 рр., 22 арк.
251. Там само, оп. 1, спр. 78. Листи Єлюка І., Єфремова С., Жолевича О. і Жука А. 1910–1929 рр., 17 арк.
252. Там само, оп. 1, спр. 79. Листи Калиновича В. 1921 р., 20 арк.
253. Там само, оп. 1, спр. 80. Листи Калиновича І., Калитовської Є., Карашкевича О., Кархута В. і Кашинського П. 1920–1930 рр., 34 арк.
254. Там само, оп. 1, спр. 81. Листи Карманського П. 1909–19334 рр., 41 арк.

255. Там само, оп. 1, спр. 82. Листи Кедрина М., Кириловича З., Кисілевського Т. і Клюка А. 1907–1932 рр., 11 арк.
256. Там само, оп. 1, спр. 83. Листи Кисілевської О. 1912–1929 рр., 15 арк.
257. Там само, оп. 1, спр. 84. Листи Кобилянської О. 1900–1933 рр., 9 арк.
258. Там само, оп. 1, спр. 85. Листи Кобринського В., Коваленка Г., Коваленка О. і Ковтуна. 1911–1930 рр., 26 арк.
259. Там само, оп. 1, спр. 86. Листи Когута Л., Когута О., Козоріса М., Козія Д., Козяка В. і Коковського. 1900–1932 рр., 16 арк.
260. Там само, оп. 1, спр. 87. Листи Колеси Ф., Константиновича Я., Коса М. і Косач Н. 1905–1930 рр., 25 арк.
261. Там само, оп. 1, спр. 88. Листи Коломійця А. 1929–1934 рр., 72 арк.
262. Там само, оп. 1, спр. 89. Листи Копача І. 1910–1926 рр., 69 арк.
263. Там само, оп. 1, спр. 90. Листи Косача Ю. 1929–1933 рр., 23 арк.
264. Там само, оп. 1, спр. 91. Листи Коссака І., Костащука В., Костіва П., Костюка Ю., Котецького В. і Котлярчука М. 1904–1930 рр., 18 арк.
265. Там само, оп. 1, спр. 92. Листи від батька й матері та братів Михайла і Броніслава Крушельницьких. 1885–1929 рр., 110 арк.
266. Там само, оп. 1, спр. 93. Листи Крушельницького С. і Крушельницького В. 1910–1929 рр., 171 арк.
267. Там само, оп. 1, спр. 94. Листи Кудрика Б., Кузелі З., Кузьми О., Куліш Г., Кухти Т. і Кушніра В. 1900–1930 рр., 22 арк.
268. Там само, оп. 1, спр. 95. Листи Кульчицької О. 1915–1932 рр., 81 арк.

269. Там само, оп. 1, спр. 96. Листи Куницького О. 1913–1914 рр., 25 арк.
270. Там само, оп. 1, спр. 97. Листи Лагодинської І. та Лагодинської Я. 1922–1930 рр., 24 арк.
271. Там само, оп. 1, спр. 98. Листи Лазарука Я., Левицького В., Левицького Л., Левицького С., Левицького Я., Лепкого Б., Липи І., Луцького О., Любича Б. і Лященко Р. 1899–1929 рр., 35 арк.
272. Там само, оп. 1, спр. 99. Листи Левинського В. 1928–1933 рр., 98 арк.
273. Там само, оп. 1, спр. 100. Листи Левицького В. 1925–1929 рр., 8 арк.
274. Там само, оп. 1, спр. 101. Листи Левицького С. 1929–1932 рр., 9 арк.
275. Там само, оп. 1, спр. 102. Листи Лозинського М. 1901–1920 рр., 24 арк.
276. Там само, оп. 1, спр. 103. Листи Лукіяновича Д. 1905–1906 рр., 17 арк.
277. Там само, оп. 1, спр. 104. Листи Макарушки Є. 1905–1920 рр., 17 арк.
278. Там само, оп. 1, спр. 105. Листи Маковея О., Макуха І. і Малиновського О. Я. 1898–1928 рр., 12 арк.
279. Там само, оп. 1, спр. 106. Листи Манастирського Г., Манастирської Є., /Мартинця/ Гната, Масляка В. і Матюшенка В. 1899–1923 рр., 24 арк.
280. Там само, оп. 1, спр. 107. Листи Мацієвича Л., Меженка Ю. і Мельничука О. 1899–1926 рр., 30 арк.
281. Там само, оп. 1, спр. 108. Листи Милорадовича В. П., Михайловського Т., Михайлюка М. і Мінка М. 1899–1925 рр., 15 арк.

282. Там само, оп. 1, спр. 109. Листи Моровича М. і Мурина І. 1927–1930 рр., 13 арк.
283. Там само, оп. 1, спр. 110. Листи Навроцької Є., Навроцької М. і Никорович С. 1915–1929 рр., 18 арк.
284. Там само, оп. 1, спр. 111. Листи Огієнка І., Огоновського В., Олесницького І., Оренштайна Я., Остаповича В., Остапчука А. і Островського А. 1909–1931 рр., 14 арк.
285. Там само, оп. 1, спр. 112. Листи Олеся О. (Кандиби О.). 1915–1929 рр., 40 арк.
286. Там само, оп. 1, спр. 113. Листи Островерхи М. 1929–1930 рр., 18 арк.
287. Там само, оп. 1, спр. 114. Листи Отаманівського В. 1927–1929 рр., 33 арк.
288. Там само, оп. 1, спр. 115. Листи Павлівського Б., Павлюка А., Панейка Д. і Панкевича І. 1916–1933 рр., 16 арк.
289. Там само, оп. 1, спр. 116. Листи Павлусевича В. 1915–1929 рр., 113 арк.
290. Там само, оп. 1, спр. 117. Листи Панькевича Ю. (псевд. Простен Добромысл), Панкевичової К., Пачовського В., Пашкевича і Пащенко С. 1902–1929 рр., 22 арк.
291. Там само, оп. 1, спр. 118. Листи Паращак А. 1900–1901 рр., 14 арк.
292. Там само, оп. 1, спр. 119. Листи Пеленського М., Підвисоцького К., Підлужного М. 1904–1932 рр., 10 арк.
293. Там само, оп. 1, спр. 120. Листи Поліщука К., Поляченка Ю., Посацького М., Прислойського О. і Проціва А. 1902–1924 рр., 10 арк.
294. Там само, оп. 1, спр. 121. Листи Раковського І., Раставецького І., Рибчина І. та ін. кореспондентів з прізвищами на букву «Р». 1906–1930 рр., 55 арк.
295. Там само, оп. 1, спр. 122. Листи Савінкова Б. 1900 р., 6 арк.

296. Там само, оп. 1, спр. 123. Листи Садовського М., Саєвича О., Самійленка В. і Свенціцького І. 1907–1930 рр., 17 арк.
297. Там само, оп. 1, спр. 124. Листи Семчимшина В., Сибіри А., Синявського О., Сідлецького Д. і Сімовича В. 1915–1930 рр., 9 арк.
298. Там само, оп. 1, спр. 125. Листи Січинського В. 1929–1930 рр., 16 арк.
299. Там само, оп. 1, спр. 126. Листи Слободи Л. (брата Крушельницької М.) до Крушельницьких Антона і Марії. 1908–1924 рр., 198 арк.
300. Там само, оп. 1, спр. 127. Листи Слободи Льва та його дружини Анни. 1925–1931 рр., 129 арк.
301. Там само, оп. 1, спр. 128. Листи Слободи Д., Слюсаренка Ф., Сонеvidського М., Сосенка К., Стадника П., Стефановича Ю. і Струса. 1908–1929 рр., 18 арк.
302. Там само, оп. 1, спр. 129. Листи Старосольського В. 1920–1923 рр., 7 арк.
303. Там само, оп. 1, спр. 130. Листи Стефаніка В. 1917–1918 рр., 4 арк.
304. Там само, оп. 1, спр. 131. Листи Струминського О. 1897–1901 рр., 12 арк.
305. Там само, оп. 1, спр. 132. Листи Студинського К. 1901–1932 рр., 10 арк.
306. Там само, оп. 1, спр. 133. Листи Тищенка Ю. (Сірого). 1920–1925 рр., 16 арк.
307. Там само, оп. 1, спр. 134. Листи Томашівського С., Твордила М., Тимощука Г., Тихого Ф., Трояна К. і Тудора С. 1911–1929 рр., 24 арк.
308. Там само, оп. 1, спр. 135. Листи Трильовського К. 1899–1931 рр., 15 арк.

309. Там само, оп. 1, спр. 136. Листи Турянського О. 1911–1927 рр., 14 арк.
310. Там само, оп. 1, спр. 137. Листи Федорціва А., Федюшка Н., Фенюка І., Фещенко-Чопівського А., Фуртак-Деркач М., Франка П. і Франка Т. 1907–1929 рр., 23 арк.
311. Там само, оп. 1, спр. 138. Листи Франка І. Копії, переписані Крушельницьким І. в 1926 р. 1904–1910 рр., 12 арк.
312. Там само, оп. 1, спр. 139. Листи Холодного П., Хомика А., Цвілія І., Цегельської О., Цегляра Ф. та ін. кореспондентів з прізвищами на букву «Ц». 1897–1930 рр., 33 арк.
313. Там само, оп. 1, спр. 140. Листи Чайківського І., Чайковського М., Шапіри Х., Шевчука С., Шекерика П., Шухевича М. і Шостовського С. 1901–19321 рр., 26 арк.
314. Там само, оп. 1, спр. 141. Листи Щербаківського В., Щурата В., Яблонської С., Яківчука О., Яновича В., Яреми Г., Яціва І. та Яцківа М. 1902–1930 рр., 25 арк.
315. Там само, оп. 1, спр. 142. Листи кореспондентів з невстановленими прізвищами. 1897–1933 рр., 139 арк.
316. Там само, оп. 1, спр. 143. Конверти з листів. Б/д, 133 арк.
317. Там само, оп. 1, спр. 144. Особисті документи: членські книжки «Повітового кредитного товариства» «Народного дому» в Городенці, і інших товариств, службові посвідчення та інші документи. 1909–1931 рр., 53 арк.
318. Там само, оп. 1, спр. 145. Листування, доповідні записки, списки виборців та ін. документи про діяльність громадської ради в Городенці, бургомістром якої був Крушельницький А. 1916–1917 рр., 61 арк.
319. Там само, оп. 1, спр. 146. Звіти, протоколи, листування та ін. документи про діяльність Педагогічної Місії при Міністерстві народної освіти УНР, том І. 1919–1920 рр., 281 арк.

320. Там само, оп. 1, спр. 147. Те ж, том II і останній. 1921 р., 388 арк.
321. Там само, оп. 1, спр. 148. Посвідчення, проект закону, листування та ін. документи про діяльність Української Національної Ради та законодавчої групи УНР у Відні. 1919–1923 рр., 33 арк.
322. Там само, оп. 1, спр. 149. Доповіді, листи до Крушельницького А. та ін. документи про реорганізацію і стан українських шкіл та видання підручників. 1919–1928 рр., 28 арк.
323. Там само, оп. 1, спр. 150. Листи друкарень у Відні про видання книжок та підручників Крушельницького А. та фінансові розрахунки. 1919–1930 рр., 46 арк.
324. Там само, оп. 1, спр. 151. Листування з товариством «Просвіта», староствами, приватними особами про організацію вечорів, надіслання літератури та інші питання, пов'язані з діяльністю Крушельницького А. як директора гімназії. 1925–1926 рр., 46 арк.
325. Там само, оп. 1, спр. 152. Звіти, повідомлення, листи та ін. документи про діяльність філії товариства «Просвіта» в мм. Коломиї і Рогатині, пов'язані з діяльністю Крушельницького А. як директора гімназії. 1925–1928 рр., 58 арк.
326. Там само, оп. 1, спр. 153. Листування, запрошення, звернення українських товариств, редакцій, установ до Крушельницького А. про співпрацю. 1906–1932 рр., 61 арк.
327. Там само, оп. 1, спр. 154. Листування з українським інформаційним комітетом у Відні, комісією Української Ради про видання шкільних підручників, організацію курсів вищої освіти та ін. питання. 1915–1918 рр., 35 арк.

328. Там само, оп. 1, спр. 155. Статут, протокол, угоди, листування та ін. документи про діяльність українських видавничих товариств «Дзвін», «Поступ», «Чайка», «Українська книжка» та ін. 1917–1923 рр., 107 арк.
329. Там само, оп. 1, спр. 156. Протоколи засідань державної наради в Кам'янець-Подільському про перехід Української Галицької Армії за Збруч (Чернетки). 1919 р., 8 арк.
330. Там само, оп. 1, спр. 157. Статут та умови про організацію «Об'єднання українських видавництв», членом яких був Крушельницький А. 1921–1927 рр., 12 арк.
331. Там само, оп. 1, спр. 158. Статути педагогічних товариств, проект загальних постанов для вчителів та ін. документи про діяльність Крушельницького А. в цих товариствах. 1927–1929 рр., 64 арк.
332. Там само, оп. 1, спр. 158 а. Програми і запрошення наукових, культурно-освітніх установ, товариств на концерти, виставки, урочисті вечори. 1913–1932 рр., 45 арк.
333. Там само, оп. 1, спр. 159. Вітальні листи і телеграми суспільно-політичних і культурно-освітніх діячів з нагоди 25-ліття літературної діяльності Крушельницького А. 1926 р., 125 арк.
334. Там само, оп. 1, спр. 160. Договори про купівлю-продаж майна, укладені Крушельницьким Антоном і Марією. 1919–1922 рр., 10 арк.
335. Там само, оп. 1, спр. 161. Квитанції, рахунки книгарень, розписки та ін. фінансові документи Крушельницького А. 1918–1932 рр., 30 арк.
336. Там само, оп. 1, спр. 162. Примірники газети «Діло» із статтями про справу українського університету у Львові. 1898–1910 рр., 85 арк.

337. Там само, оп. 1, спр. 163. Спогади Залізняка М., Ірчана М., Марітчака Т. і Стефаніва П. до історії УПА і УСС, зібрані в 1923 р. 1918–1919 рр., 121 арк.
338. Там само, оп. 1, спр. 164. Спогади М. Залізняка, М. Ірчана та інших з історії УГА і УСС, зібрані А. Крушельницьким. 1918–1919 рр., 228 арк.
339. Там само, оп. 1, спр. 165. Звернення, промови, обіжники та ін. документи про визвольну боротьбу українського народу за незалежність. 191–1931 рр., 44 арк.
340. Там само, оп. 1, спр. 166. Декларація, вирізки з газет «Народне слово», «Український прапор» і «Нова доба» з історії УГА і Українських Січових стрільців. 1920–1923 рр., 21 арк.
341. Там само, оп. 1, спр. 167. Тези, звернення, листи про діяльність Української соціал-демократичної та соціал-радикальної партії. 1921–1926 рр., 8 арк.
342. Там само, оп. 1, спр. 168. Підручник з арифметики Дурека С. і Левицького В. «Рахунки для другого відділу початкових класів». 1933 р., 66 арк.
343. Там само, оп. 1, спр. 169. Вірші невстановлених авторів «Поєдинок», «Школярі», «Гриць» та ін., надіслані Крушельницькому А. до публікації. Б/д, 14 арк.
344. Там само, оп. 1, спр. 170. Вірші Юрїва В. «Літо на Словаччині», «Сучасність», «Залізний принц» та ін. Б/д, 7 арк.
345. Там само, оп. 1, спр. 171. Стаття Турянського О. «Антін Крушельницький як письменник». Рукопис. 1926 р., 35 арк.
346. Там само, оп. 1, спр. 172. Рецензії Біжинського, Корецького С., Воханця А. та ін. на шкільні підручники (буквар і читанку), Крушельницького А. 1919 р., 46 арк.

347. Там само, оп. 1, спр. 173. Фотографії Крушельницького А., його дружини та інших осіб. 1919 р., 7 арк.
348. Там само, оп. 1, спр. 174. Фотографії родини Крушельницьких. 1920–1930 рр., 7 арк.
349. Там само, оп. 1, спр. 175. Статути товариства «Вільна громада» та «Університету людового» ім. Т. Шевченка у Львові, складені за участі Крушельницької М. 1904 р., 27 арк.
350. Там само, оп. 1, спр. 176. Листи до чоловіка, том I. 1901–1923 рр., 180 арк.
351. Там само, оп. 1, спр. 177. Те ж, том II і останній. 1925–1932 рр., 168 арк.
352. Там само, оп. 1, спр. 178. Листи-щоденник до чоловіка. 1925 р., 817 арк.
353. Там само, оп. 1, спр. 179. Листи до доньки Володимири. 1925–1933 рр., 128 арк.
354. Там само, оп. 1, спр. 180. Листи до сина Івана, том I. 1923–1925 рр., 200 арк.
355. Там само, оп. 1, спр. 181. Те ж, том II і останній. 1927–1929 рр., 25 арк.
356. Там само, оп. 1, спр. 182. Листи до сина Тараса. 1930–1932 рр. 86 арк.
357. Там само, оп. 1, спр. 183. Листи кореспондентів з прізвищами на букву «Б» – «С» до Крушельницької М. 1899–1932 рр. 70 арк.
358. Там само, оп. 1, спр. 184. Те ж іменами на букви «А» – «Я». 1899–1925 рр., 61 арк.
359. Там само, оп. 1, спр. 185. Листи до батьків. 1915–1934 рр., 276 арк.
360. Там само, оп. 1, спр. 186. Листи до брата Івана. 1923–1928 рр., 35 арк.

361. Там само, оп. 1, спр. 187. Листи Бормана Г., Брикович О., Вайнц М. та ін. кореспондентів з прізвищам на букви «Д – З» до Крушельницької В. 1919–1926 рр., 17 арк.
362. Там само, оп. 1, спр. 188. Листи Гофмансталя Карла, Раймонда. 1900–1921 рр., 34 арк.
363. Там само, оп. 1, спр. 189. Листи Деридарського Даніеля і Деридарського Душана до Крушельницької Володимири. 1922–1927 рр., 44 арк.
364. Там само, оп. 1, спр. 190. Листи Дорожинської О. 1902–1924 рр., 54 арк.
365. Там само, оп. 1, спр. 191. Листи Дороша Ю. 1927–1931 рр. 13 арк.
366. Там само, оп. 1, спр. 192. Листи Кобринської А., Коваля Я., Козанкевич Г., Коренця С. та ін. кореспондентів з прізвищами на букву «К» до Крушельницької В. 1922–1931 рр., 37 арк.
367. Там само, оп. 1, спр. 193. Листи Крушельницьких Богдана, Івана і Святослава. 1923–1928 рр., 42 арк.
368. Там само, оп. 1, спр. 194. Листи Левицької М. і Левицького М. 1918–1926 рр., 25 арк.
369. Там само, оп. 1, спр. 195. Листи Левицької Г. 1923–1932 рр., 57 арк.
370. Там само, оп. 1, спр. 196. Листи Мангардта, Мельниківської і Новицької до Крушельницької Володимири. 1920–1930 рр., 5 арк.
371. Там само, оп. 1, спр. 197. Листи Огоновського В., Падох О., Райдена, Раковського І. та Рибчина І. 1920–1931 рр., 31 арк.
372. Там само, оп. 1, спр. 198. Листи Парфанович С. 1926–1932 рр., 33 арк.
373. Там само, оп. 1, спр. 199. Листи до Володимири Крушельницької Отто Прендля. 1924–1928 рр., 143 арк.

374. Там само, оп. 1, спр. 200. Листи Сеника М., Серочковської О., Сец К., Судина Є. і Темчука. 1924–1928 рр., 24 арк.
375. Там само, оп. 1, спр. 201. Листи Слободи Л., Слободи Т., Слободи Г. і Слободи М. 1915–1931 рр., 39 арк.
376. Там само, оп. 1, спр. 202. Листи Урбаніта В., Федака С., Хмелика М. та ін. кореспондентів з прізвищами на букви «Ц–Ш» до Крушельницької В. 1921–1931 рр., 14 арк.
377. Там само, оп. 1, спр. 203. Листи Шалька Ф. 1925–1930 рр., 61 арк.
378. Там само, оп. 1, спр. 204. Листи кореспондентів з невстановленими прізвищами до Крушельницької В. 1918–1932 рр., 62 арк.
379. Там само, оп. 1, спр. 205. Запрошення товариств, редакцій, гуртків, надіслані Крушельницькій В. Статут «Польського союзу лікарів в боротьбі із зловживанням наркотиків». 1921–1930 рр., 25 арк.
380. Там само, оп. 1, спр. 206. Драма «На скелях». 1932 р., 112 арк.
381. Там само, оп. 1, спр. 207. Драма «Мури і межі». Рукопис і машинопис, т. I. 1932 р. 243 арк.
382. Там само, оп. 1, спр. 208. Те ж, том II і останній. 1932 р. 267 арк.
383. Там само, оп. 1, спр. 209. Хореографічна драма «Герої підпілля». Б/д, 46 арк.
384. Там само, оп. 1, спр. 210. П'єса «Погоня за життям». 1926 р., 96 арк.
385. Там само, оп. 1, спр. 211. П'єса «Біле й червоне». Рукопис і машинопис. 1932 р., 228 арк.
386. Там само, оп. 1, спр. 212. П'єса «Проекти пам'ятника Шевченка» (без закінчення). Б/д, 19 арк.

387. Там само, оп. 1, спр. 213. Оповідання і етюди «Цісар і революціонер», «Шляхом іде він», «Мрячним шляхом» та ін. 1920–1922 рр., 128 арк.
388. Там само, оп. 1, спр. 214. Новели та балади «Крик», «Балад про розбиті мрії», «Залізна королева» та ін. 1922–1925 рр., 193 арк.
389. Там само, оп. 1, спр. 215. Драматичні поеми «Любов – шовковий м'ячик», «Поема про різьбаря», «Адама та Єва» і ін. 1892–1925 рр., 226 арк.
390. Там само, оп. 1, спр. 216. Драматична поема «Спір за мадонну Сільвію». 1930 р., 374 арк.
391. Там само, оп. 1, спр. 217. Драматична поема «Спір за мадонну Сільвію», том I. 1930 р., 271 арк.
392. Там само, оп. 1, спр. 218. Те ж, том II і останній. 1930 р., 240 арк.
393. Там само, оп. 1, спр. 219. Поетичні твори «Вересень», «Сповідь», «Десять струн» та ін. 1921 р., 200 арк.
394. Там само, оп. 1, спр. 220. Поезії «Бажання», «Товарищі», «Виправка чавуну» та ін. 1932–1933 рр., 13 арк.
395. Там само, оп. 1, спр. 221. Статті, оповідання та рецензії Крушельницького І. Фрагменти. 1930–1932 рр., 34 арк.
396. Там само, оп. 1, спр. 222. Статті «Актор і його костюм», «Реформа одягу в СРСР» та ін. 1932 р., 72 арк.
397. Там само, оп. 1, спр. 223. Статті про мистецтво «Мистецтво Західної України за доби розкладу феодалізму», «АНУМ» та ін. 1932 р., 39 арк.
398. Там само, оп. 1, спр. 224. Мистецько-історичний нарис «Екслібріс» (з ілюстраціями польського, білоруського і українського екслібрісів). 1930 р., 78 арк.
399. Там само, оп. 1, спр. 225. П'єса Альфонсо де Веччіомонтезі «Демон» в перекладі Крушельницького І. 1927 р., 50 арк.

400. Там само, оп. 1, спр. 226. Праця «Матеріали до критичного нарису про Гуго фон Гофмансталя». Б/д, 144 арк.
401. Там само, оп. 1, спр. 227. Збірка пісень Гуго фон Гофмансталя «Весняні пісні» в перекладі на українську мову Крушельницького І. 1922–1923 рр., 199 арк.
402. Там само, оп. 1, спр. 228. Рецензії Крушельницького І. на твори Микитенка І., Головка А., Панча П. та ін. 1932 р., 92 арк.
403. Там само, оп. 1, спр. 229. Тексти промов Крушельницького І., присвячені Бетховену і до відкриття музичної драматичної школи товариства ім. Лисенка М. в Стрию. 1927 р., 26 арк.
404. Там само, оп. 1, спр. 230. Навчальні програми для уроків малювання в початкових школах, складені Крушельницьким Іваном. 1927–1929 рр., 31 арк.
405. Там само, оп. 1, спр. 231. Листи бо батьків, том І. 1913–1925 рр., 202 арк.
406. Там само, оп. 1, спр. 232. Те ж, том II і останній. 1926–1934 рр., 269 арк.
407. Там само, оп. 1, спр. 233. Листи до матері. 1922–1932 рр., 57 арк.
408. Там само, оп. 1, спр. 234. Листи до Ірчана М., Слободи л. та ін. невстановлених кореспондентів. 1915–1931 рр., 37 арк.
409. Там само, оп. 1, спр. 235. Листування з Міністерством віросповідань і освіти, відділом гуртка «Рідна школа» в м. Стрию про надання посади вчителя малювання. 1925–1928 рр., 45 арк.
410. Там само, оп. 1, спр. 236. Листи до адміністрації Київського академічного театру про авторські права на лібретто драми «Бурі над Заходом». 1932 р., 7 арк.
411. Там само, оп. 1, спр. 237. Листування голови Західноукраїнського мистецького об'єднання (ЗУМО) у

- Львові Крушельницького І. з товариствами, редакціями, староством про свою діяльність. 1921–1932 рр., 27 арк.
412. Там само, оп. 1, спр. 238. Листи Антоновича А., Бабія О., Бандрівського Д., Безушка В. та інших кореспондентів з прізвищами на букву «Б». 1920–1931 рр., 24 арк.
413. Там само, оп. 1, спр. 239. Листи Вагнера Г., Вальницької С., Вошакова та ін. кореспондентів з прізвищами на букву «І». 1912–1930 рр. 29 арк.
414. Там само, оп. 1, спр. 240. Листи Вінера Фріца. 1924–1930 рр., 22 арк.
415. Там само, оп. 1, спр. 241. Листи Гофмансталів Гуго, Гертів, Карла, Раймонда і Христіани. 1920–1932 рр., 42 арк.
416. Там само, оп. 1, спр. 242. Листи Демчука, Дереша П., Дольницького С. та ін. кореспондентів з прізвищами на букву «Д». 1918–1932 рр., 21 арк.
417. Там само, оп. 1, спр. 243. Листи Завілінського Є., Загребельського Е., Залізняка Е., Залізник О. та Ірчана М. 1923–1931 рр., 13 арк.
418. Там само, оп. 1, спр. 244. Листи Калуського В., Кальничука П., Кальтофена Р. та ін. кореспондентів з прізвищами на букви «Ка – Ку». 1922–1930 рр., 50 арк.
419. Там само, оп. 1, спр. 245. Листи Коломійця А. 1929–1932 рр., 28 арк.
420. Там само, оп. 1, спр. 246. Листи Косача Ю. 1929–1930 рр., 12 арк.
421. Там само, оп. 1, спр. 247. Листи Краснопери А., Кречковського М., Криловського Я., Крип'якевича І. та Крушинського Є. 1900–1929 рр., 16 арк.
422. Там само, оп. 1, спр. 248. Листи Красовського А. 1929–1932 рр., 50 арк.

423. Там само, оп. 1, спр. 249. Листи Крушельницького Богдана. 1923–1930 рр., 36 арк.
424. Там само, оп. 1, спр. 250. Листи Крушельницьких Михайла, Остапа, Тараса, Святослава. 1915–1928 рр., 31 арк.
425. Там само, оп. 1, спр. 251. Листи Лагодинської С., Левинського, Левицької М., Левицької О., Лісовського Р. та ін. кореспондентів з прізвищами на букву «Л». 1922–1932 рр., 30 арк.
426. Там само, оп. 1, спр. 252. Листи Марітчака Т., Михайлюка І., Мудрого В., Нестеровича В. і Ніконоровича І. 1923–1930 рр., 17 арк.
427. Там само, оп. 1, спр. 253. Листи Обрізківа М., Онищука Є., Павелека, Павліка О. та ін. кореспондентів з прізвищами на букву «П». 1926–1932 рр., 36 арк.
428. Там само, оп. 1, спр. 254. Листи Огоновського В. 1923–1927 рр., 27 арк.
429. Там само, оп. 1, спр. 255. Листи Рибак Р., Рибачевського С., Рибчина І. та ін. кореспондентів з прізвищами на букву «Ф». 1922–1931 рр., 40 арк.
430. Там само, оп. 1, спр. 256. Листи Семчишина В. 1927–1928 рр., 21 арк.
431. Там само, оп. 1, спр. 257. Листи Сец К. 1924–1925 рр., 20 арк.
432. Там само, оп. 1, спр. 258. Листи Слободи Л. і Слободи Г. 1915–1927 рр., 20 арк.
433. Там само, оп. 1, спр. 259. Листи Семаки О., Серечковської К., Сидоровича С. та ін. кореспондентів з прізвищами на букву «С». 1923–1928 рр., 29 арк.
434. Там само, оп. 1, спр. 260. Листи Ткачука, Тренчака Е., Тудора С. та ін. кореспондентів з прізвищами на букви «Ф – Х». 1918–1931 рр., 14 арк.

435. Там само, оп. 1, спр. 261. Листи Цісика О., Чайковського М., Черкасенка С. (Чопівського І.) та ін. кореспондентів з прізвищами на букви «Ш – Я». 1920–1930 рр., 54 арк.
436. Там само, оп. 1, спр. 262. Листи Янушевича Л. 1927–1928 рр., 30 арк.
437. Там само, оп. 1, спр. 263. Листи кореспондентів з невстановленими прізвищами. 1925–1932 рр., 72 арк.
438. Там само, оп. 1, спр. 264. Листи українських видавництв, кооперативів, друкарень до Крушельницького І. про публікацію творів та співпрацю. 1921–1932 рр., 41 арк.
439. Там само, оп. 1, спр. 265. Паспорти, посвідчення, студентський квиток та ін. особисті матеріали. 1919–1926 рр., 48 арк.
440. Там само, оп. 1, спр. 266. Учнівський зошит з української літератури. 1918 р., 10 арк.
441. Там само, оп. 1, спр. 267. Квитанції, посвідчення, договір на оренду кімнати та ін. документи майново-господарського характеру. 1925–1928 рр., 32 арк.
442. Там само, оп. 1, спр. 268. Стаття «Франц Шуберт». Б/д, 7 арк.
443. Там само, оп. 1, спр. 269. Листи до Крушельницької М. і Крушельницької Л. 1926–1934 рр., 51 арк.
444. Там само, оп. 1, спр. 270. Листування з Крушельницьким І., том I. 1922–1925 рр., 115 арк.
445. Там само, оп. 1, спр. 271. Те ж, том II і останній. 19216–1929 рр., 158 арк.
446. Там само, оп. 1, спр. 272. Паспорт, членські картки, посвідчення та ін. особисті документи. 1920–1927 рр., 37 арк.
447. Там само, оп. 1, спр. 273. Оповідання «Zwycię żyłlemu». Б/д, 48 арк.

448. Там само, оп. 1, спр. 274. Листи до батька й матері. 1922–1933 рр., 230 арк.
449. Там само, оп. 1, спр. 275. Листи до дружини Наталії. 1925–1932 рр., 80 арк.
450. Там само, оп. 1, спр. 276. Листи Мельник Н. 1930–1932 рр., 108 арк.
451. Там само, оп. 1, спр. 277. Листи Мельників до зятя Богдана та доньки Наталії. 1930–1934 рр., 167 арк.
452. Там само, оп. 1, спр. 278. Листи Крушельницьких Володимири, Івана, Остапа і Тараса до братів Богдана та його дружини Наталії. 1927–1930 рр., 42 арк.
453. Там само, оп. 1, спр. 279. Листи Архельмана, Бондарука П., Бурачинського В. та ін. кореспондентів з прізвищами на букви «Г – К» до Крушельницьких Богдана і Наталії. 1915–1934 рр., 57 арк.
454. Там само, оп. 1, спр. 280. Листи Лисяка П., Луцького В., Мазепи Г., Сец Ф. та ін. кореспондентів з прізвищами на букви «Т – Ш» до Крушельницьких Богдана і Наталії. 1926–1933 рр., 36 арк.
455. Там само, оп. 1, спр. 281. Членські квитки, посвідчення, замітки та ін. особисті документи. 1926–1930 рр., 17 арк.
456. Там само, оп. 1, спр. 282. Листи Вакуловських Галини і Віктора. 1928–1932 рр., 60 арк.
457. Там само, оп. 1, спр. 283. Особисті документи. 1926 р., 15 арк.
458. Там само, оп. 1, спр. 284. Повість «Бонза» (без закінчення). Б/д, 20 арк.
459. Там само, оп. 1, спр. 285. Оповідання «На дикім Заході». 1933 р., 69 арк.
460. Там само, оп. 1, спр. 286. Листи до батька й матері. 1911–1933 рр., 170 арк.

461. Там само, оп. 1, спр. 287. Листи Долинського Л., Дороша Ю., Крушельницького І. та Леха Я. 1918–1932 рр., 5 арк.
462. Там само, оп. 1, спр. 288. Справа про притягнення до кримінальної відповідальності Крушельницького Т., звинуваченого за приналежність до української військової організації. 1929–1930 рр., 21 арк.
463. Там само, оп. 1, спр. 289. Листи до батьків. 1926–1933 рр., 10 арк.
464. Там само, оп. 1, спр. 290. Свідectва, посвідчення та ін. особисті документи. 1918–1919 рр., 6 арк.
465. Держархів Львівської обл. Ф. Р. 1738 Редакція літературно-мистецького та громадсько-політичного журналу «Жовтень» Спілки письменників України, оп. 1, спр. 361. Авторські рукописи 1968 рік. Том XV, 429 арк.
466. Звіт дирекції ц. к. II гімназії в Коломиї за 1902/1903. Коломия, 1903. 37 с.
467. Звіт дирекції ц. к. II гімназії в Коломиї за роки шкільні 1902–1905. Коломия, 1905. 78 с.
468. Звіт дирекції приватної гімназії в Городенці з українською викладовою мовою наділеної правом прилюдности розпорядком мін. Просвіти з дня 6 мая 1913 р. Ч. 16. 761. За шк. рік 1909/10. Жовква: Печатня О.О. Василян, 1910. 27 с.
469. Звіт дирекції приватної гімназії в Городенці з українською викладовою мовою. За шк. рік 1912/13. Львів: Накладом Кружка Українського Педагогічного Товариства ім. Т. Шевченка в Городенці, 1913. 78 с.
470. Звіт Дирекції ц. к. гімназії з руською мовою викладовою в Станіславові за рік шкільний 1912/13 Станіславів: Накладом наукового фонду, 1913. 209 с.
471. Звідомлення руської державної реальної гімназії і її рівнорядних відділів чесько-словенських і мадярських в

- Ужгороді – за шк. рік 1923–24. Ужгород: Книгопечатня акційного товариства «УНІО», 1924. 72 с.
472. Звідомлення дирекції приватної гімназії кружка Українського Педагогічного Товариства в Рогатині за шкільний рік 1924/1925. Рогатин, 1925. 48 с.
473. Мемориальное кладбище Сандормох. 1937. 27 октября – 4 ноября (Соловецкий этап) / Сост. И. А. Резникова; сопровод. текст В. В. Иофе; Международное о-во «Мемориал». С.-Петербург: НИЦ «Мемориал», 1997. 172 с. Б. т. (1111 биографических справок).
474. Остання адреса. До 60-річчя соловецької трагедії. К.: «Сфера», 1998. Том 2. 286 с.
475. Остання адреса. До 60-річчя соловецької трагедії. К.: «Сфера», 1999. Том 3. 394 с.
476. Остання адреса. Розстріли соловецьких в'язнів з України у 1937–1938 роках. 2-е видання, доопрацьоване і доповнене. К.: «Сфера», 2003. Том 1. 470 с.
477. Юркова О. Остання адреса: Розстріли соловецьких в'язнів з України у 1937–1938 роках // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. 2004. № 1/2 (22/23). С. 481–485.
478. Україна і Польща 1920–1939 рр.: З історії дипломатичних відносин УСРС з Другою Річчю посполитою: Документи і матеріали / НАН України; Інститут історії України; упорядкування, коментарі Н. С. Рубльова, О. С. Рубльов. Київ: ДУХ і ЛІТЕРА, 2012. 624 с.
479. Трофимук С. З листування Антона Крушельницького // Радянське літературознавство. 1968. № 9. С. 75–81.
480. У півстолітніх змаганнях: Вибрані листи до Кирила Студинського (1891–1941) / Упоряд. О. В. Гайова, У. Я. Єдлиньська, Г. І. Сварник. К.: Наукова думка, 1993. 768 с.

481. Журавлі повертаються: з епістолярної спадщини Богдана Лепкого / Упоряд., авт. передм., прим. і коментарів В. Качкан. Львів, 2001. 920 с.
482. Антін Крушельницький – письменник, публіцист, педагог: Матеріали до бібліографії та епістолярної спадщини / Укл. О. В. Канчалаба; автор передмови кан. філ. наук М. І. Гнатюк. Львів, 2002. 296 с.
483. Гирич І. Листи Михайла Грушевського до Василя Кузіва // Український історик. 1995. Ч. 1–4. С. 190–203.
484. Піддубняк О. Листи Миколи Чайковського до Антона Крушельницького // Записки Львівської наукової бібліотеки імені В. Стефаника. Львів, 2002. Вип. 9/10. С. 255–288.
485. Крушельницька Л. Рубали ліс. Спогади галичанки // Дзвін. 1990. № 3. С. 119–133.
486. Крушельницька Л. Рубали ліс. Спогади галичанки // Дзвін. 1990. № 4. С. 121–132.
487. Крушельницька Л. Рубали ліс. Спогади галичанки // Дзвін. 1990. № 5. С. 118–131.
488. Наука, штука, література // Буковина. 1900. Ч. 9. С. 3.
489. Товариство «Молода Україна» в Чернівцях // Молода Україна. 1901. Ч. 7. С. 264–266.
490. Стан філії «Просвіти» в Коломиї: () // Прапор. – 1909. – Ч. 6. – С. 1–6.
491. Хроніка: Філія в Коломиї // Наша школа. – 1910. – Кн. III. – С. 67–68.
492. Ревізії й арешти в Рогатинщині: (До справи директора А. Крушельницького) // Діло. 15 березня 1925. С. 2.
493. Після рогатинського конфлікту // Діло. 3 жовтня 1926. С. 5.
494. З'їзд «Рідної Школи» // Діло. 5 листопада 1927. С. 2–3.
495. З'їзд «Рідної Школи» // Діло. 6 листопада 1927. С. 2.
496. Лукіянович Д. До історії Рогатинської гімназії. З нагоди її 25-ліття // Діло. 10 жовтня 1934. С. 5.

497. Лукіянович Д. До історії Рогатинської гімназії. З нагоди її 25-ліття (Докінчення) // Діло. 11 жовтня 1934. С. 4.
498. Трагедія А. Крушельницького: Збожеволів у більшовицькій вязниці // Діло. 26 січня 1935. С. 5.
499. За що засудили Крушельницьких і Ю. Бачинського? // Діло. 24 серпня 1935. С. 3.
500. За Скрипником і Крушельницьким – Коцюбинський і Порайко...// Діло. 24 вересня 1936. С. 1–2.
501. Мудрий В. Ювілей Антона Крушельницького: [25 років літературної діяльності] // Світ. 1926. Ч. 5. С. 14.
502. Що чувати в світі? Большевицький терор на Україні триває даліше: [Про долю А. Крушельницького та розстріл його двох синів] // Українське слово. 1935. Ч. 2. – С. 2.
503. Трофимук С. Антін Крушельницький (1. VIII. 1878 – 13. XI. 1941) // Український календар. 1968. С. 151–158.
504. Крашевський С. Письменник, видавець, журналіст, педагог // Зоря. 27 листопада 1986. С. 3.
505. Громова В., Дубина М. Марія Слободівна – авторка і письменниця // Український театр. 1987. Ч. 5. С. 24–25.
506. Кочур Г. Антін Крушельницький – педагог // Жовтень. 1988. Ч. 8. С. 11–12.
507. Арсенич П. Родина Крушельницьких // Прикарпатська правда. 28 серпня 1988. С. 3.
508. Гулик І. Крушельницькі // Молодь України. 22 серпня 1989. С. 3.
509. Полек В. Злочин, якого не знає людство // Галичина. 17 лютого 1990. С. 2.
510. Дубина М. Антін Крушельницький: Шляхами письменницької долі // Літературна Україна. 13 грудня 1990. С. 7.
511. Юсип Д. «...І час каміння збирати» // Дзвін. 1994. № 7. С. 142–148.

512. Чоповський В. Крушельницькі / В. Чоповський // Україна. – 1995. – № 11–12. – С. 18–20.
513. Наумович С. Трагедія родини Крушельницьких // Визвольний шлях. 1996. Ч. 10. С. 1255.
514. Сухорський С. Рубали ліс...: Освітнє подвижництво Антіна Крушельницького // Рідна школа. 1997. № 5. С. 11–14.
515. Рубльов О. Західноукраїнська інтелігенція в таборах СРССР, 1930-ті рр.: людські біографії в контексті «перековки» // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. 2004. № 1/2(22/23). С. 250–314.
516. Голобородько Я. Національний геніалітет (Курбас, Куліш, Крушельницький) // Слово і час. 2006. № 1. С. 72–84.
517. Панкевич Г. Антін Крушельницький та його педагогічна спадщина // Слово. № 2 (36). (2008). С. 35–37.
518. Крушельницький А. Школа під російською окупацією: причинки до історії українського шкільництва в Галичині 1914–1917 рр. Львів, 1917. 43 с.
519. Крушельницький А. Шкільне питання на Україні // Нова громада. 1923. № 1. С. 55–56.
520. Крушельницький А. На нові шляхи. На порозі нового громадянського року // Нові шляхи. 1930. № 9. С. 334.
521. Крушельницький А. Біг у сутінках // Нові шляхи. 1930. № 3. С. 67.
522. Крушельницький А. Слово до розгубленої молоді. Львів, 1931. 40 с.
523. Крушельницький А. На манівцях «берестейщини» і «пацифікації» // Нові шляхи. 1931. № 3. С. 353.
524. Хашук В. Чому ми не знаємо про Сандармох? // Радіо «Свобода». 04. 11. 2011. URL: <http://www.radiosvoboda.org/content/article/24759924.html>. (дата звернення: 04.11.2011).

525. Шевченко С. Списки Сандармоху: апофеоз «громадянських сутіноків» // Радіо «Свобода». 08. 02. 2012. URL: <http://www.radiosvoboda.org/content/article/24477305.html>.
(дата звернення: 08.02.2012).
526. Терещук Г. «Мій дід був одержимий роботою для України» // Радіо «Свобода». 05. 03. 2012. URL: <http://www.radiosvoboda.org/content/article/24505399.html>.
(дата звернення: 05.03.2012).
527. Горобець О. Репресії та розстріли – сталінський спосіб зміцнювати владу // Радіо «Свобода». 21. 03. 2012. URL: <http://www.radiosvoboda.org/content/article/24934877.html>.
(дата звернення: 21.03.2012).
528. Шаповал Ю. У Сандармосі розстріляли табірну «внутрішню еміграцію» // Радіо «Свобода». 26. 03. 2012. URL: <http://www.radiosvoboda.org/content/article/24527919.html> (дата звернення: 26.03.2012).
529. Шаповал Ю. Сандармох. Кати // Радіо «Свобода». 11. 04. 2012. URL: <http://www.radiosvoboda.org/content/article/24544815.html>.
(11.04.2012).
530. Терещук Г. Сандармох має стати місцем всеукраїнської скорботи – дослідники // Радіо «Свобода». 04. 10. 2012. URL: <http://www.radiosvoboda.org/content/article/24729391.html>.
(04.10.2012).
531. Носков В. Будинок попереднього ув'язнення – «Слово» // Радіо «Свобода». 07. 11. 2012. URL: <http://www.radiosvoboda.org/content/article/24764272.html>.
(07.11.2012).
532. Список розстріляних у Сандармосі українців і вихідців з України // Радіо «Свобода». 12. 11. 2012. URL: <http://www.radiosvoboda.org/content/article/24477308.html>.
(дата звернення: 12.11.2012).

533. 4 серпня. Триумф і трагедія. До 130-річчя від дня народження А. В. Крушельницького. URL: <http://www.nplu.org/ua/events/calendar/2008/text/aug/kryshelnitskiy.htm>. (дата звернення: 12.10.2015).
534. Яремко І. Там викладали Антін Крушельницький, Мирон Зарицький, Олена Степанів // Високий замок. 4 грудня 2008. URL: <http://archive.wz.lviv.ua/articles/70084>. (04.12.2008).
535. Згадай. Вшануй! Мартиролог розстріляних під Сандармохом // Історична правда. 27 жовтня 2010. URL: <http://www.istpravda.com.ua/articles/2010/10/27/1406/>. (27.10.2010).
536. Путько-Стех А. Сім'я Крушельницьких – символ жертв «Розстріляного Відродження» // Український погляд. 14 лютого 2012. URL: <http://ukrpohliad.org/national-memory/simya-krushel-ny-ts-ky-h-sy-mvol-zhertv-rozstrilyanogo-vidrozhennya.html>. (дата звернення: 14.02.2012).
537. Сюдюков І. 2012 – «Список Сандармоху» URL: <http://incognita.day.kiev.ua/spisok-sandarmohu/>. (дата звернення: 05.06.2012)
538. З роду славних Крушельницьких... URL: <http://h.ua/story/224193/>. (дата звернення: 06.07.2012).
539. Давиденко Є. Загублені сліди Антіна Крушельницького // Зоря Полтавщини. 25 жовтня 2012. URL: <http://www.zorya.poltava.ua/?p=5956>. (дата звернення: 25.10.2012).
540. «Винним себе не визнаю...» (Невідомі сторінки з біографії Юліана Бачинського) URL: <http://memorial.kiev.ua/content/view/79/30>. (26.10.2012).
541. Сорочан Н. Антін Крушельницький – голова педагогічної місії Міністерства народної освіти УНР у Відні (1919–1921 рр.) URL:

- http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/znpkhnpu_ist/2008_31/15.html. (дата звернення: 31.10.2008).
542. Ленинградский мартиролог. URL: <http://visz.nlr.ru/search/peter.html>. (дата звернення: 12.10.2013).
543. Ленинградский мартиролог. Том 4. URL: http://visz.nlr.ru/search/lists/t4/234_10.html. (дата звернення: 12.10.2013).
544. Ленинградский мартиролог. Том 6. URL: http://visz.nlr.ru/search/lists/t6/234_5.html. (дата звернення: 12.10.2013).
545. Зашкільняк Л. Методологія історії від давнини до сучасності. Львів, 1999. 227 с.
546. Трифонова О., Садовий М. Про методологічні основи наукових досліджень // Збірник наукових праць 2009. Вип. 14. С. 497–508.
547. Крушельницький А. Дитячий вік Івана Франка // Життя і знання. 1928. Ч. 7. С. 195–198.
548. Косевич Є., Старосольський В. Товариші і Товаришки! // Молода Україна. 1900. Ч. 1. С. 1–3.
549. Крушельницький А. Пролетарі. Л., 1899. С. 116.
550. Коллард Ю. Спогади юнацьких днів 1897–1906. Українська Студентська Громада в Харкові і Революційна Українська Партія (РУП). Торонто, 1972. 223 с.
551. Стахів М. Західня Україна та політика Польщі, Росії і Заходу (1772–1918). У 6 т. Скрентон, 1958. Т. 1. 208 с.
552. Крушельницький А. Іван Франко в часі своїх університетських студій // Життя і знання. 1928. Ч. 8. С. 245 – 247.
553. Драгоманов М. Українська література, проscribeвана російським урядом = Dragomanow M. La littérature oukraïtienne proscrite par le gouvernement russe / [Перекл. з фр., текстолог. опрацювання та прим. Г. Цвенгроша; Вступ.

- сл. М. Колесси; ред. кол.: Б. Якимович (голова), Н. Бічуя, М. Гнатюк та ін.]. Львів, 2001. 94 [2] с.: портр.
554. Листування Івана Франка та Михайла Драгоманова / [Редкол. І. Вакарчук, Я. Ісаєвич (співголови) та ін.]. Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2006. 560 с.
555. Тищик Б. Кость Левицький – видатний галицький державно-політичний та громадський діяч // Вісник Львівського університету. Серія юридична. Львів, 2012. Випуск 56. С. 147 – 158.
556. Значение слова «Националисты» в Большой Советской Энциклопедии. URL: <http://bse.sci-lib.com/article080515.html>. (дата звернення: 10.10.2008).
557. Грінченко Б. Листи з України Наддніпрянської URL: <http://litopys.org.ua/drag/drag204.htm>. (31.10.2010).
558. Рибалка Л. Про патріотизм // Наш голос. 1910. Ч. 1. С. 115.
559. Крушельницький А. §§ // Із книги життя. Львів, 1906. С. 118.
560. Клапчук В. Руйнівний вплив Першої світової війни на соціально-економічний стан центрального Передкарпаття // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Вип. 18: Західно-українська народна республіка: До 90-річчя утворення / НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2009. С. 131–138.
561. Скульський Р. Освіта Галицької Гуцульщини // Історія Гуцульщини. Львів: Логос, 2001. Т. VI. С. 226–235.
562. Загальний Збір Товариства «Просвіта» у Львові // Народня Просвіта. 1926. Ч. 1–2. С. 4–39.
563. Звіт з діяльності товариства «Просвіта» за час від 25 грудня 1925 року до 24 грудня 1926 року. Діяльність поодиноких філій // Народня Просвіта. 1926. Ч. 9–10. С. 233–247.
564. З життя філій «Просвіти» // Письмо з «Просвіти». 1913. Ч. 4. С.10–11.

565. Крушельницький А. Просвітній реферат: Із ювілейного обходу філій «Просвіти» в Коломиї 21. 12. 1908 р. Коломия, 1909. 58 с.
566. Зуляк І. С. Діяльність «Просвіти» у Західній Україні в міжвоєнний період (1919 – 1939). Тернопіль: «Воля», 2005. 946 с.
567. Галущинський М. Новими шляхами. Передрук з «Літ.-Наук. Вісника», кн. 1, за 1926 р. Львів, 1926. 7 с.
568. Галущинський М. Позашкільна освіта (Народина, – Освітні установи, – Організаційні форми, – Мета.). З 27 ілюстраціями. Львів, 1927. Ч. 718. 45 с.
569. Галущинський М. Мандрівні бібліотеки Товариства «Просвіта» // Народня Просвіта. Ч. 7. 1924. С. 103.
570. Видання Товариства «Просвіта». найдешевші видання з поля всіх царин людського знання приступних для кожного українця // Народній Ілюстрований Календар Товариства «Просвіта» на звичайний рік 1925. Львів, 1924. С. 101–104.
571. Галущинський М. Видавнича діяльність «Просвіти» // Діло. 17 липня 1923. С. 2.
572. Крушельницький А. Революціонери й Каменяреви // Нові шляхи. 1929. Кн. 3. С. 85–96.
573. Каталог книгарні товариства «Просвіта». Львів, 1939. Ч. 861. С. 4–35.
574. Магальяс С. СПИС сконфіскованих і заборонених українських книжок та друків у Польщі до 30. червня 1937 р. Порадник для бібліотек. Львів, 1937. 75 с.
575. Павлишин О. УНР в ХХ століття URL: http://www.unr.org.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=30%3A-xx-&catid=10%3A2011-08-06-01-49-47&Itemid=28&lang=uk. (дата звернення: 07.08.2010).

576. Левицький К. Великий зрив. (До історії української державности від березня до листопада 1918 р. на підставі споминів та документів). Львів, 1931. 152 с.
577. Кульчицький П. В. Основи конституційного законодавства Західно-Української Народної Республіки: проблеми дослідження URL: <http://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream/123456789/19669/1/kul4ictkiy.pdf> (дата звернення: 07.08.2010).
578. Павлишин О. Соціально-політичний портрет українського проводу Галичини та Буковини в революції 1918–1919 років // Україна модерна. Львів, 2000. № 4–5. С. 187–245.
579. Архівні документи ЗУНР-ЗО УНР (1918–1921). Легітимація для члена Української Національної Ради (квиток народного депутата УНРади ЗО УНР) Осипа Назарука (1919 р.). URL: <http://www.hai-nuzhnyk.in.ua/doc2/arhiv.php>. (дата звернення: 12.09.2013).
580. Сірополко С. Історія освіти в Україні. Підготував Ю. Вільчинський. 2-ге вид. Львів: Афіша, 2001. 664 с.
581. Сірополко С. Освітня політика на Україні за часів Директорії // Збірник пам'яті Симона Петлюри (1879–1936). К.: МП «Фенікс», 1992. С. 166–171.
582. Крушельницький А. Чергові завдання Українського Уряду і громадянства в справі шкільництва // Воля. Січень 1920. Т. 1. Ч. 4. С. 161–166.
583. Ківшар Т. Український книжковий рух як історичне явище (1917–1923 рр.). К.: Логос, 1996. 344 с.
584. Пижик А. М. Реформування системи національної освіти в добу Директорії УНР. К.: Знання, 1998. 44 с.
585. Кукурудзяк М., Собчинська М. З історії національного шкільництва і педагогічної думки в УНР. Кам'янець-Подільський, 1997. 175 с.

586. Романюк М. М., Галушко М. В. Українські часописи Львова 1848–1939 рр.: Історико-бібліографічне дослідження: У 3 т. Львів: Світ, 2003. Т. 3. Кн. 2. 1929–1939 рр. 928 с.
587. Ільницький М. М. НОВІ ШЛЯХИ – журнал / Енциклопедія історії України: Т. 7: Мі-О / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. К.: В-во «Наукова думка», 2010. 728 с.: іл.
588. Звіт Педагогічної Місії Міністерства Н. Освіти У.Н.Р. // Український прапор. 10 червня 1922. С. 3.
589. Арсенич П. Криворівня в житті і творчості українських письменників, діячів науки й культури. Івано-Франківськ, 2000. С. 16–21.
590. Ільницький М. Статті про Львів. Літературний Львів першої половини ХХ ст. URL: <http://map.lviv.ua/statti/ilnyskij.html>. (13.10.2013).
591. Гринів О. За плугом на перелогах історії. URL: <http://lib.if.ua/exhib/1277126757.html>. (13.10.2013).
592. Волчко-Кульчицький І. Історія села Кульчиць і роду Драго-Сасів (До 700-ліття села і 1000-ліття роду). Дрогобич: Відродження, 1995. 389 с. іл.
593. Спис голів «Січи» 1868–1908 // «Січ». 1868–1908. Альманах в пам'ять 40-их роковин основання Товариства «Січ» у Відні / Зібрали і видали: Др. З. Кузеля і М. Чайківський. Львів, 1908. С. 534–535.
594. Список членів «Молодої України» // Альманах «Молодої України». Спогади про гімназійні гуртки в Бережанах. Бережани; Мюнхен; Нью-Йорк, 1954. С. 125–129.
595. Грицак Я. Українське національне відродження в Галичині ХІХ – початку ХХ ст.: порівняльний аналіз соціального складу патріотичних груп // Краківські українознавчі зошити. Краків, 1997. Т. V–VI. 1996–1997. С. 283–285.

596. Мазур О. Українська національна Рада та її змагання за державність (жовтень 1918 р.). // Держава та армія. 2009. № 652. С. 55–63.
597. Маринич Л. Західноукраїнська еміграція в УСРР, 1930-ті роки: репресивний епілог / Історія України. Маловідомі імена, події, факти (збірник наукових статей): Збірник праць / Л. Маринич. Київ, 2007. 400 с.
598. Кудлай О. Громадсько-політична діяльність Бориса Мартоса // Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 років. К.: Інститут історії України НАН України, 2011. Вип. 6. С. 21–44.
599. Титаренко М. Феномен публіцистики: проблема дефініцій // Вісник Львівського університету. Серія журналістика. 2007. Вип. 30. С. 41–50.
600. Ганіткевич Я. Доктор з родини Крушельницьких // Реабілітовані історією. Харківська область : у 2 кн. / обл. редкол.: І. М. Балута [та ін.]. Київ; Харків: Оригінал, 2014. Кн. 2. С. 120–124.
601. Цитую за: Лаврик Г. Володимира Крушельницька, або лікар-дерматолог світового рівня // Galinfo. 4 січня 2019. URL: https://galinfo.com.ua/articles/volodymyra_krushelnytska_abo_li_kardermatolog_svitovogo_rivnya_304669.html (дата звернення: 04.01.2019).
602. Володимира Крушельницька – лікар, науковець-дерматовенеролог, громадський діяч // Українські лікарі-вчені першої половини ХХ ст. та їхні наукові школи : біогр. нариси та бібліогр. Львів, 2002. С. 429–435.
603. Крушельницький Тарас. URL: <https://www.google.com.ua/search?hl=...Тарас+Крушельницький> (дата звернення: 02.11.2015).
604. Крушельницький Остап. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D1%80%...> (дата звернення: 02.11.2015).

605. Крушельницька Марія. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D1%80%D1%83%D1%88%...> (дата звернення: 02.11.2015).
606. Крушельницький Богдан. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D1%80%D1%83%D1%88%D...> (дата звернення: 02.11.2015).
607. Крушельницький Іван. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D1%80%D1%83%D1%88%D...> (дата звернення: 02.11.2015).
608. Крушельницький Антін. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D1%80%D1%83%D1%88%...> (Дата звернення: 02.11.2015).
609. Антін і Марія Крушельницькі. Вірна сповідь життя. Листування. Біла Церква: Вид. О. Пшонківський, 2018. 1198 с.

ДОДАТКИ

**Сім'я Крушельницьких. Зліва направо: Марія
Крушельницька, Тарас, Володимира, Іван, Богдан, Антін
Крушельницький (Городенка, 1912 р.)**

[601].

**Сидять (зліва направо): Володимира, Тарас, Марія (мати),
Лариса і батько Антін. Стоять: Остап, Галя (дружина Івана),
Іван, Наталя (дружина Богдана), Богдан**

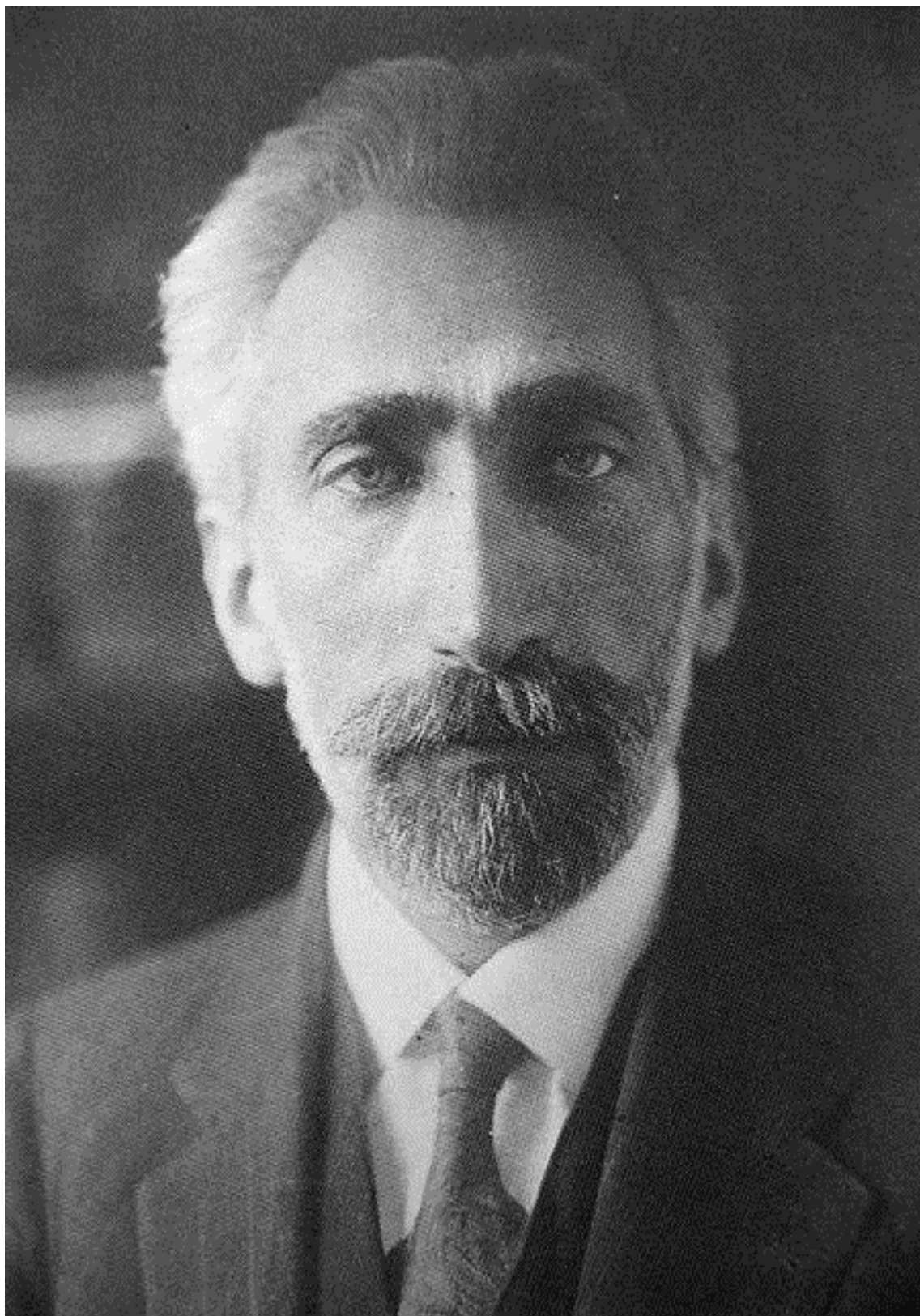
[527].

Марія Крушельницька

[605].

Антін Крушельницький (м. Рогатин, 1926 р.)

[527; 608].

Володимира Крушельницька (Львів, 1930 р.)

[601].

Володимира Крушельницька

[601].

Тарас Крушельницький

[603].

Богдан Крушельницький

[606].

Іван Крушельницький

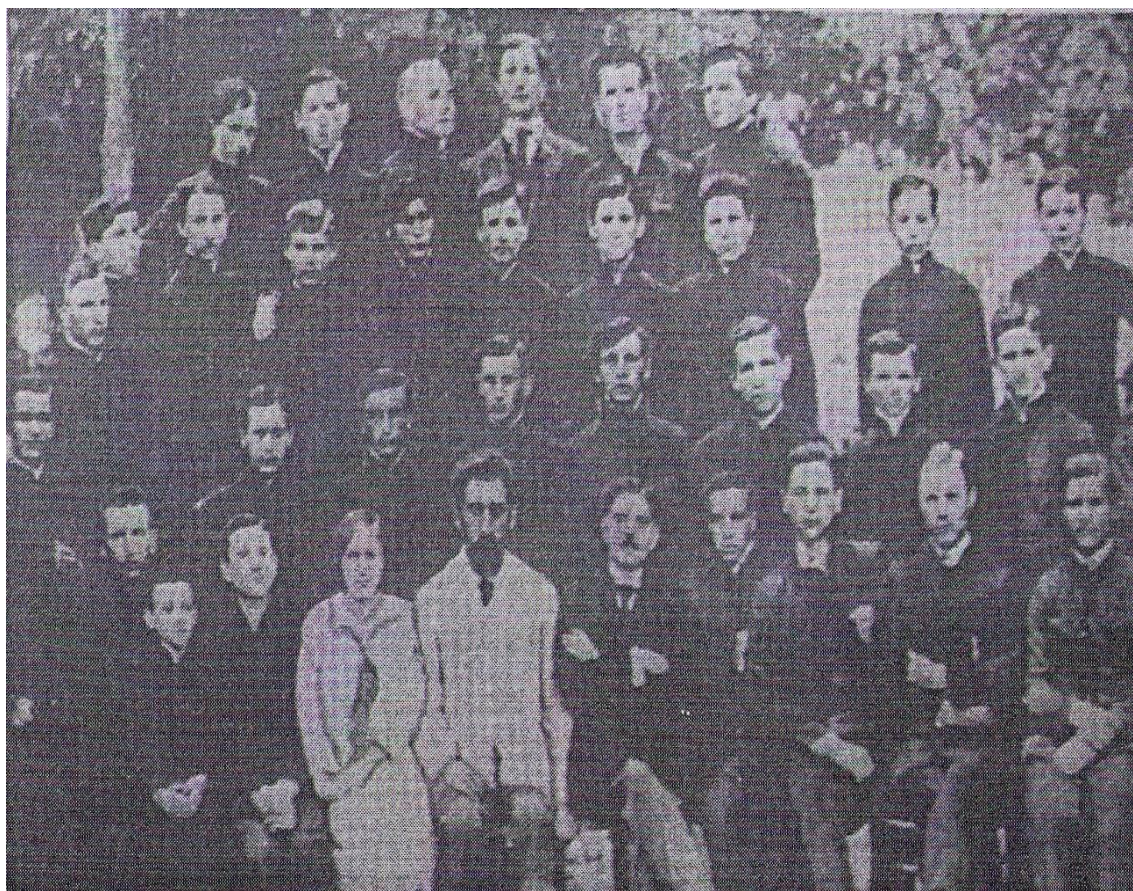
[607].

Остап Крушельницький

[604].

А. Крушельницький (у центрі) з учнями (Городенка, 1913 р.)

[486, с. 124].

Таблиця 1

**Навчальний план української приватної гімназії імені
Т. Шевченка у м. Городенка (1912–1913 рр.)**

Ч.п.	ПРЕД- МЕТИ	Кількість годин тижнево				
		Підго- товчі	I кл.	II кл.	III кл.	IV кл.
1.	Руська мова	6	3	4	3	3
2.	Наука релігії	1	2	2	2	2
3.	Латинська мова	–	6	6	6	6
4.	Грецька мова	–	–	–	5	4
5.	Німецька мова	10	5	4	4	4
6.	Історія	–	2	2	2	2
7.	Географія	–	2	2	2	2
8.	Математика	6	3	3	3	3
9.	Науки природи	–	2	2	–	3
10.	Фізика і хімія	–	–	–	2	
11.	Рисунки	–	2	2	2	2
12.	Гімнастика і забави	2	2	2	2	2
13.	Каліграфія	–	1	–	–	–
14.	Історія України	–	–	–	1	1
15.	Польська мова	–	2	2	2	2
16.	Спів	–	2	2	2	2
17.	Гігієна	–	1	1	1	1
Разом		25	35	34	39	39

[470].

**А. Крушельницький – член Покутського
кредитно-господарського союзу**

Число вкладки: 664.

Словами: Шістьсотсімдесятіверсе.

Вкладник П. Антій Крушель-
ницький

Відсотки в часі виставлення книжочки 5 % річно.

Від дня 9

Союз кредиторів господарчий
Коломия, дня 2. вересня 1909.

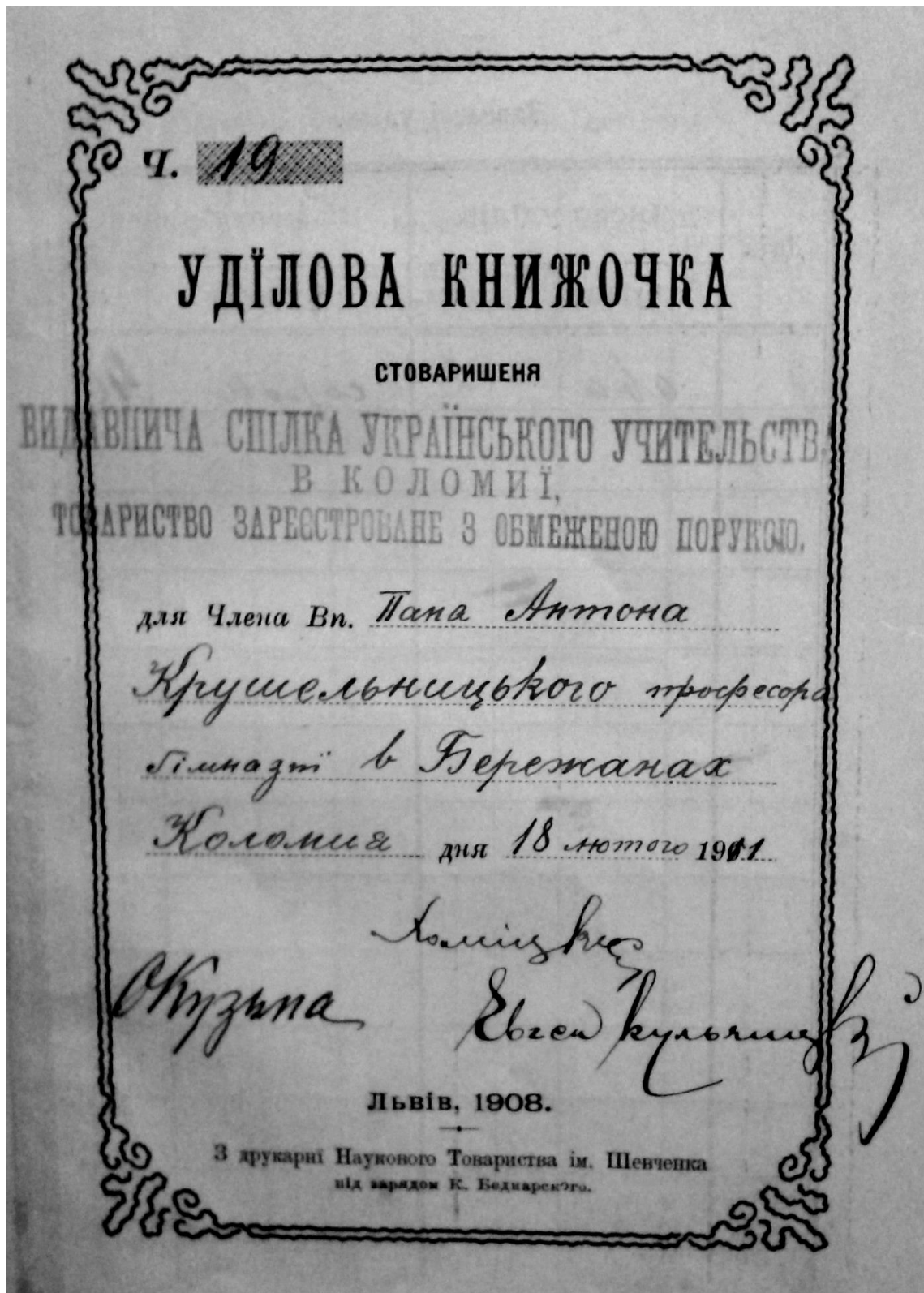
в КОЛОМІІ.
ПОКУТСКИЙ СОЮЗ КРЕДИТОВО ГОСПОДАРЧИЙ
в КОЛОМІІ
реєстроване товаришене з обмеженою порукою

Д. Крушельницький
Директор

Л. Дольницький

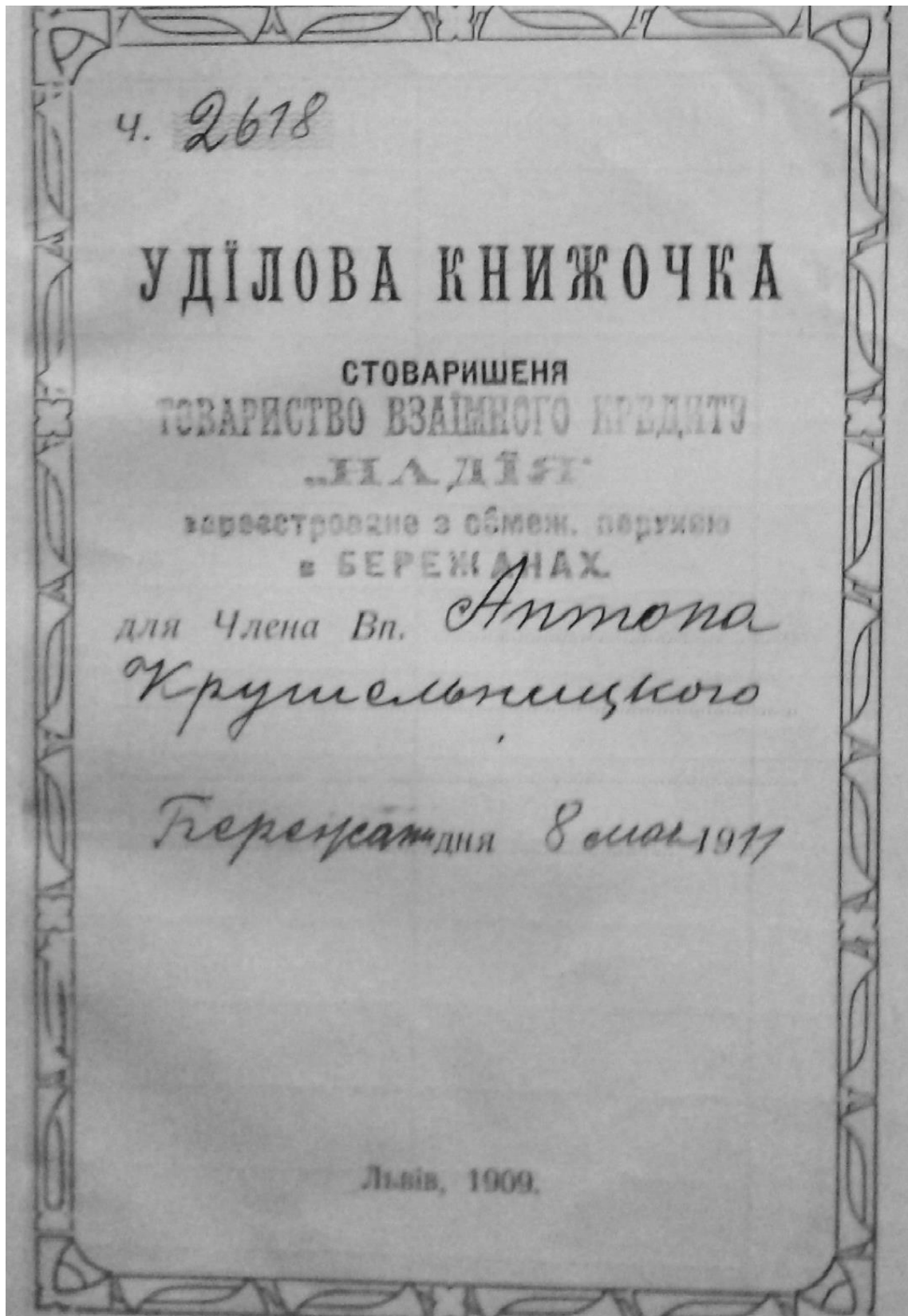
[318, арк. 2 зв.].

А. Крушельницький –
член «Видавничої спілки українського учительства»

[318, арк. 10].

А. Крушельницький – член товариства «Надія»

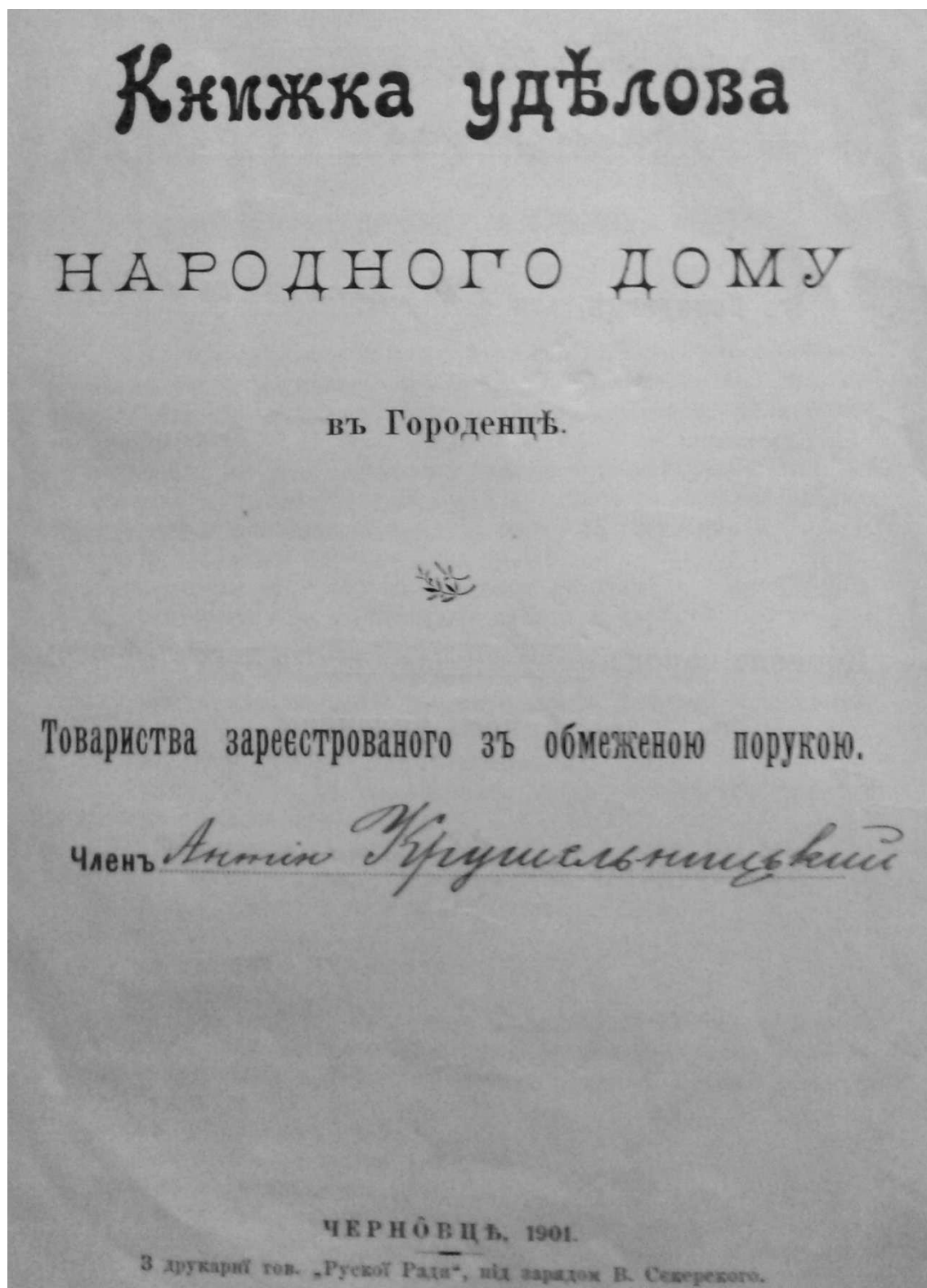
[318, арк. 14].

А. Крушельницький – член повітового кредитного товариства у Городенці

[318, арк. 18].

А. Крушельницький – член Народного дому в Городенці

[318, арк. 27].

Членський квиток А. Крушельницького

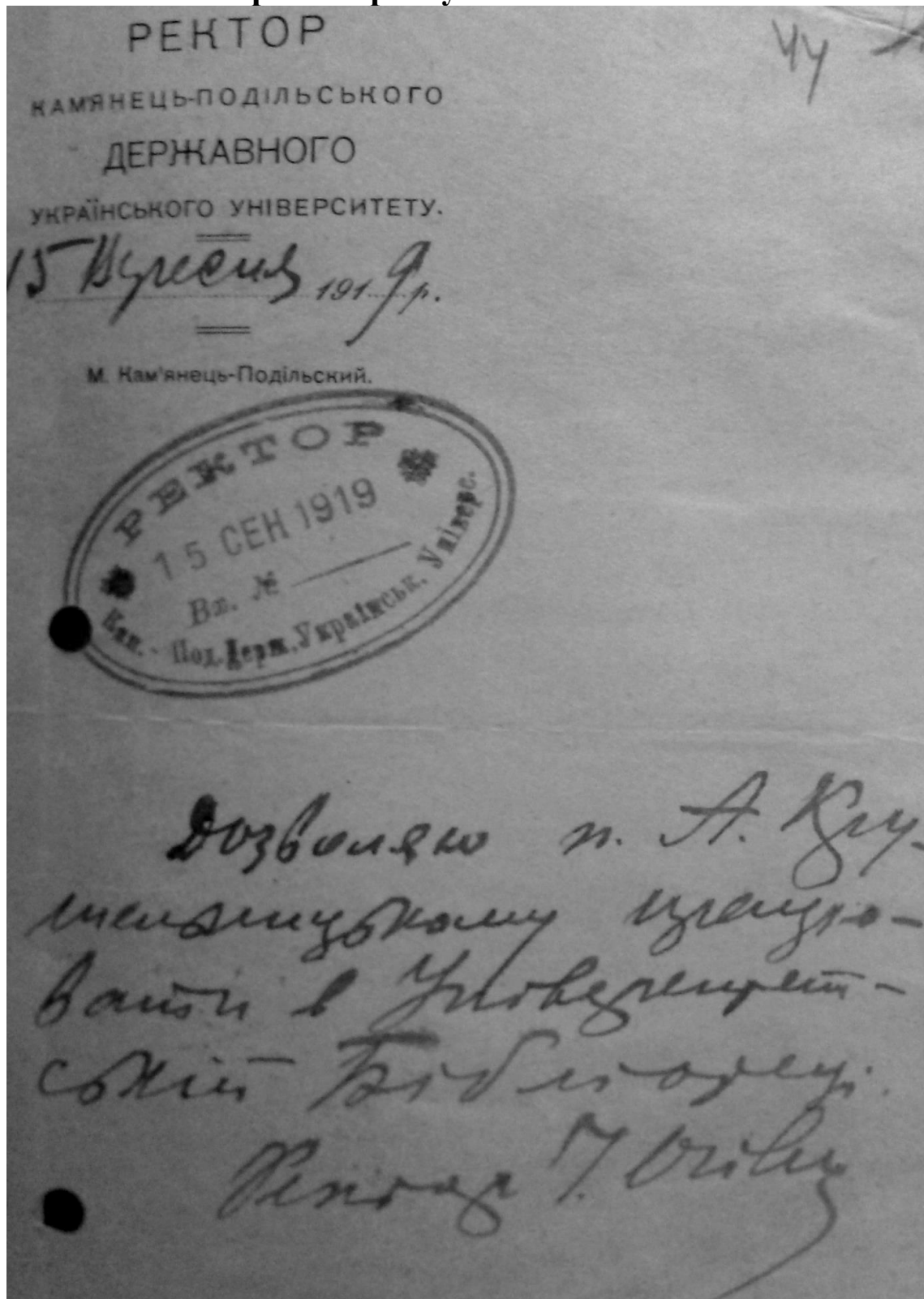
[318, арк. 48].

Членський квиток А. Крушельницького

[318, арк. 49].

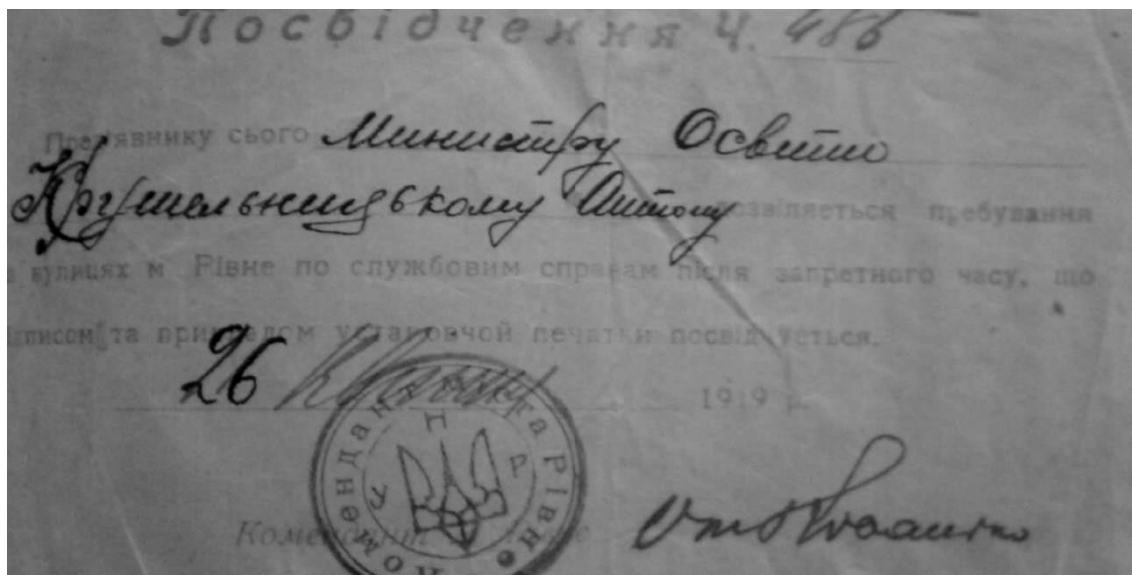
Дозвіл ректора Кам'янець-Подільського університету,
виданий А. Крушельницькому
на право користування бібліотекою

[318, арк. 44].

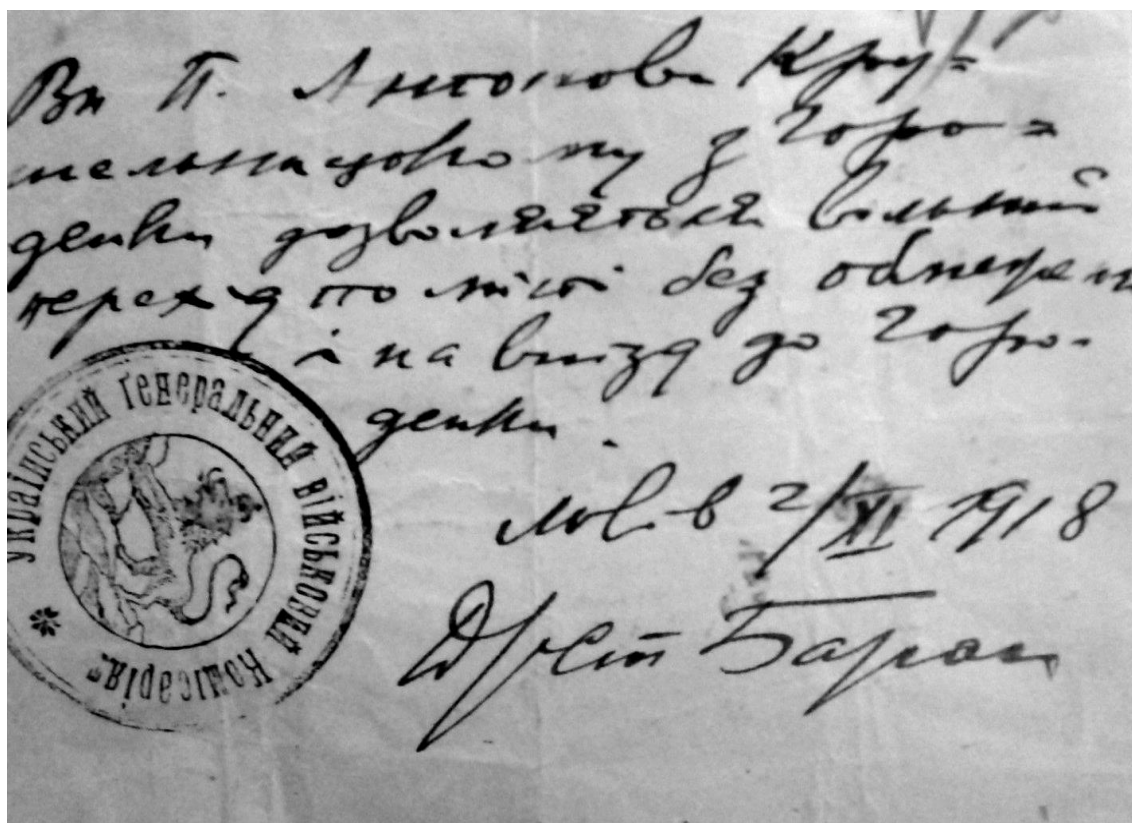

Перепустка, видана міністру МНО А. Крушельницькому

[318, арк. 34].

**Довідка, видана А. Крушельницькому, міністру освіти МНО,
на вільний виїзд до Городенки**

[318, арк. 43].

Таблиця 2

**Звіт педагогічної місії у Відні
(1 листопада 1919–31 травня 1921 рр.)**

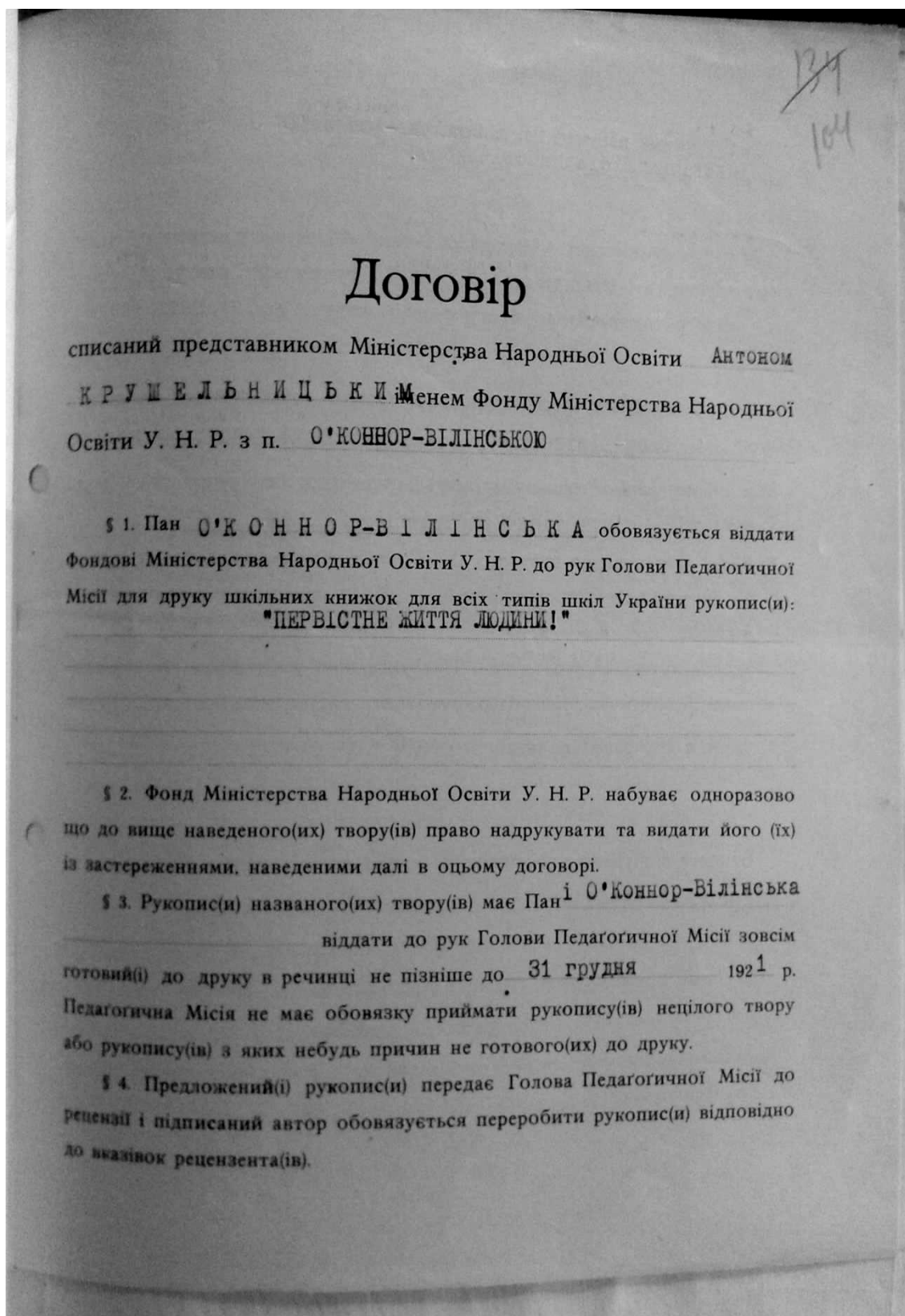
Прибутки			Розходи		
		корон			корон
1.	Касові прибутки від уряду У.Н.Р.	1,069,7857 0	1.	Кошти дороги і подорожей. Антін Крушельницький (платня 1.ХІ. 1919–31.ХІІ.1921 рр.)	115,153 499,99060
2.	Позички місії	170,000	2.	Антін Крушельницький (екіпіровочні)	25,000
3.	Звороти авторських гонорарів	26,350	3.	Степан Гаєвський (платня 1.ХІ. 1919–31.V.1920 рр.)	84,25870
4.	Звороти зачетів на авторські гонорари	204,650	4.	Степан Гаєвський (екіпіровочні)	20,000
5.	Зворот зачету на кошти друку «Shculbûcher verlag»	50,000	5.	Спиридон Черкасенко (платня VI–31.X.1920 р.)	70,000
			6.	Михайло Слобода (платня VI–31.X.1920 р.)	39,24758

Продовження табл. 2

		7.	Авторські гонорари	30,350
		8.	Зачет на авторські гонорари	345,650
		9.	Зачет на кошти друку «Shculbûcherverl ag»	50,000
		10.	Кошти мешкання канцелярії місії (1.XI. 1919– 31.XII.1921 pp.)	137,66644
		11.	Канцелярійні видатки (платня 1.XI. 1919– 31.XII.1921 pp.)	41,66814
		12.	Господарські видатки (платня 1.XI. 1919– 31.XII.1921 pp.)	83,34246
		13.	Ріжні	48,790
Saldo (непокритий недобір місії)	1,520,7857 0			1,591,1429 2

[589, с. 3].

Типовий зразок договору між головою педагогічної місії і автором

Договір

списаний представником Міністерства Народньої Освіти Антоном
КРУШЕЛЬНИЦЬКИМ іменем Фонду Міністерства Народньої
Освіти У. Н. Р. з п. О'КОННОР-ВІЛІНСЬКОЮ

§ 1. Пан О'КОННОР-ВІЛІНСЬКА обов'язується віддати
Фондові Міністерства Народньої Освіти У. Н. Р. до рук Голови Педагогічної
Місії для друку шкільних книжок для всіх типів шкіл України рукопис(и):
"ПЕРВІСНЕ ЖИТТЯ ЛЮДИНИ!"

§ 2. Фонд Міністерства Народньої Освіти У. Н. Р. набуває одноразово
що до вище наведеного(их) твору(ів) право надрукувати та видати його (їх)
із застереженнями, наведеними далі в оцьому договорі.

§ 3. Рукопис(и) названого(их) твору(ів) має Пан і О'Коннор-Вілінська
віддати до рук Голови Педагогічної Місії зовсім
готовий(і) до друку в речинці не пізніше до 31 грудня 1921 р.
Педагогічна Місія не має обов'язку приймати рукопису(ів) нецілого твору
або рукопису(ів) з яких небудь причин не готового(их) до друку.

§ 4. Предложений(і) рукопис(и) передає Голова Педагогічної Місії до
рецензії і підписаний автор обов'язується переробити рукопис(и) відповідно
до вказівок рецензента(ів).

§ 5. Рисунок, картини і т. п. ілюстрованих творів ВИГОТОВИТЬ
Педагогічна Місія на свій кошт.

§ 6. Фонд Міністерства Народньої Освіти зобов'язується видати набувачу оцим твір(ори) в скількох п'ять тисяч примірників, однак застерігаючи собі право піднести наклад в одноразовім виданні до двадцять тисяч примірників.

§ 7. Фонд Міністерства Народньої Освіти зобов'язується виплатити Панові О'Коонор-Вілінська авторський гонорар ось так:

а) в дні передачі зрецензованого(их) і справленого(их) рукопису(ів) гонорар в висоті п'ять тисяч австрійських корон.

б) після надрукування книжки 15 % відсотків продажньої ціни книжки від перших 1 до 10.000 примірників і 10 % відсотків від дальших примірників, при чому продажна ціна книжки рівнається подвійній ціні коштів друкарської продукції. Надрукованою вважається книжка тільки коли Педагогічна Місія одержить кошти друкарської продукції.

в) після надрукованя книжки:

Виплата відбувається готівкою в валюті, якою оплачено кошти склади і друку книжки.

127
107

§ 8. Колиб Пан і О'Коннор-Вілінська не доставив з власної вини в означеному речинці рукопису(ів), евентуально не поправив його (их) після рецензії в означеному часі, тоді Фонд Міністерства Народньої Освіти розв'язує з ним повищий договір. Зачет на гонорар, що Пан і О'Коннор-Вілінська побрав би перед рецензією і остаточною передачею поправленого(их) після рецензії рукопису(ів) обов'язується повернути Фондові безпроволочно.

§ 9. Коли-б Фонд Міністерства Народньої Освіти не надрукував твору до року від дня передачі рукопису(ів) (в останній редакції), автор набуває назад до твору(ів) свої права і не повертає зачету означеного під § 7 а.

§ 10. Як що місце Фонду Міністерства Народньої Освіти заняв би инший Фонд або державна Установа, тоді не цей Фонд або Установу переходять усі права та обов'язки цього договору.

Так само, коли би місце Педагогічної Місії Міністерства Народньої Освіти заняла инша державна Установа, тоді вона перейме всі права й обов'язки, які набула цим договором Педагогічна Місія Міністерства Народньої Освіти для друку шкільних книжок.

(Тимчасова постанова: О скільки-б Педагогічна Місія в своїй праці за кордоном не могла коштом Фонду Міністерства Народньої Освіти надрукувати умовленого максимального числа примірників, а являлася їй можливість надрукувати умовлене число примірників чужим накладом або автор знайшов собі відповідний наклад, тоді Фонд Міністерства Народньої Освіти відступить для тієї цілі евентуальний готовий склад і кліші за відповідною умовою.)

§ 11. Цей договір підписують обидві сторони з трьома примірниками

У Відні ... дня 13/3 1921.

Цей договір складено з реалізацією на устаті договірної
контракти 1920 р.

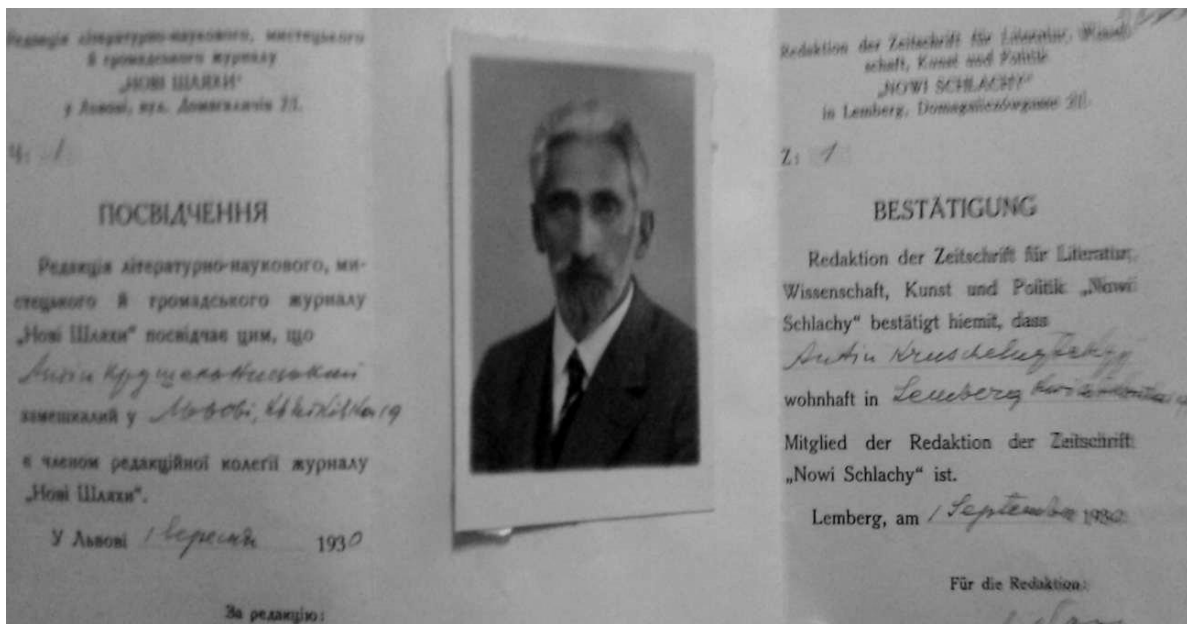
Представник Міністерства Народної Освіти

Автор Перекладчик

Л. С. Кернандер-Колісний

[321, арк. 104–105 зв.].

**А. Крушельницький – член редакційної колегії
«Нових шляхів»**

[318, арк. 52].

**Зліва направо: Г. Слобода, Лариса, Іван, Галя
Крушельницькі, батько Анички Геник, Я. Галан, Антін,
Марія Крушельницькі, співробітник радянського
консульства, консул А. Радченко і Володимира
Крушельницька (Березів, 1932 р.)**

[487, с. 129].

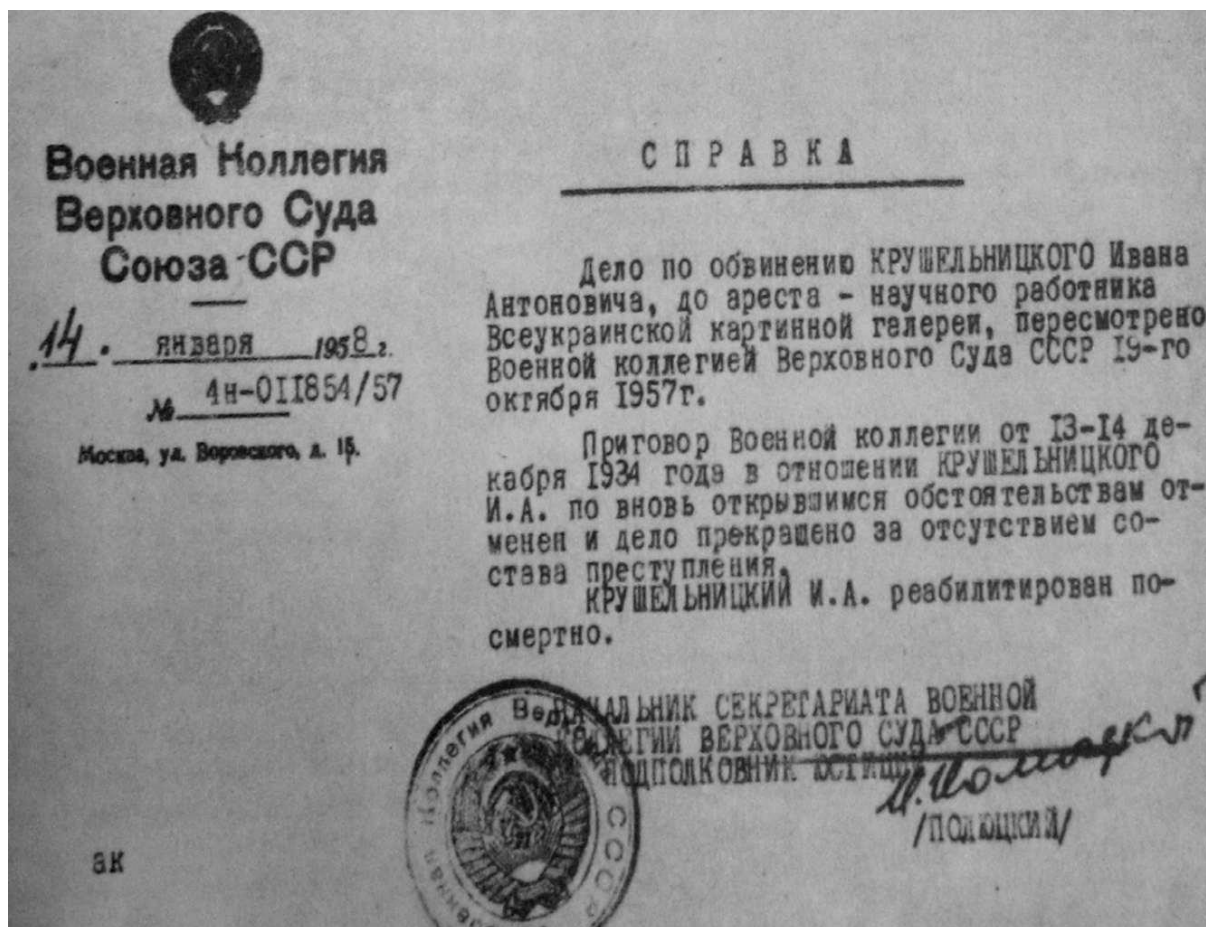

**Стефанія, Марія, дочка стрийка Тараса і Лариса
Крушельницькі перед будинком на вулиці Пушкінській
у Харкові (1935 р.)**

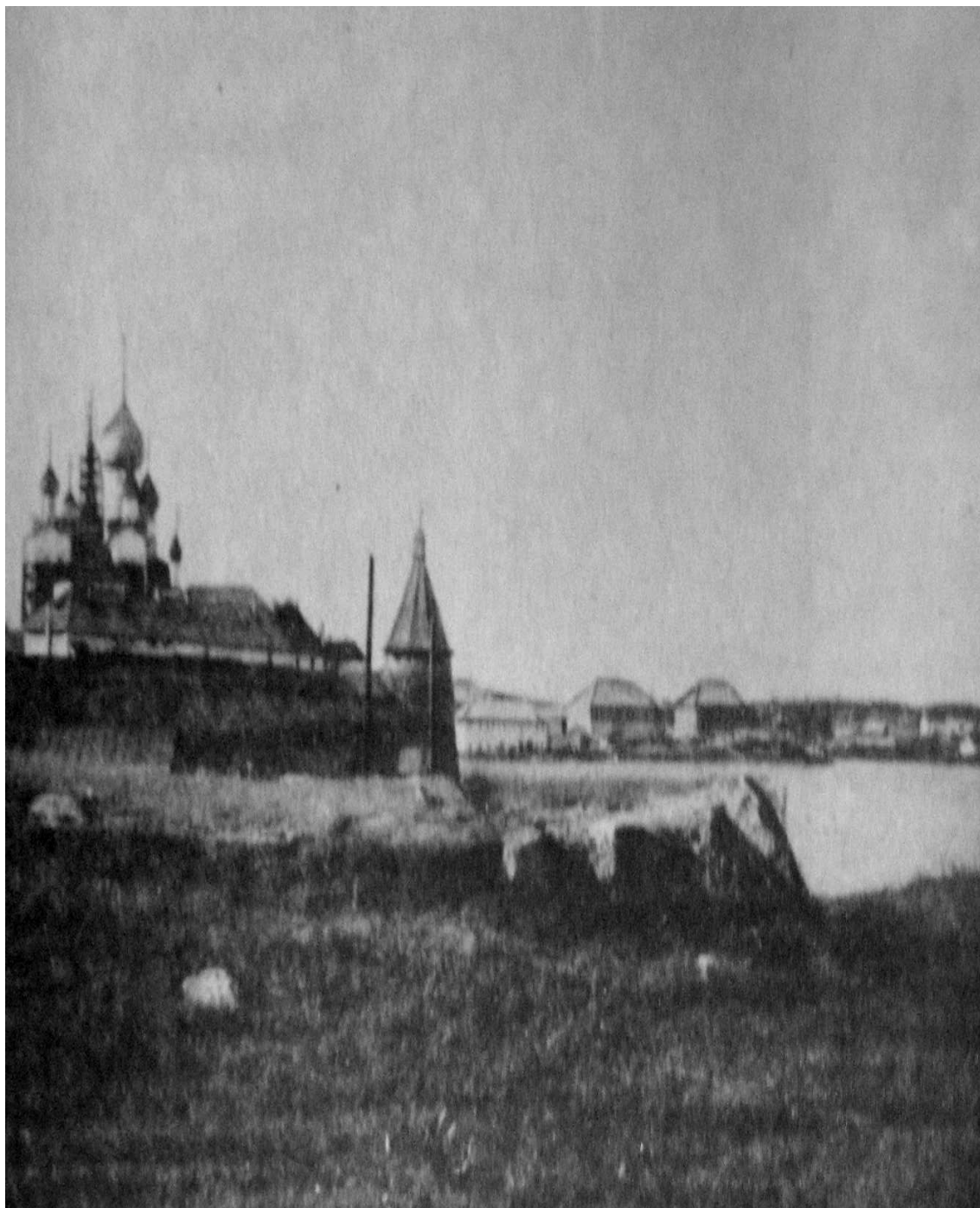
[485, с. 119].

Справа про звинувачення
Івана Крушельницького

[486, с. 129].

Соловецький Кремль. На передньому плані зруйнована церква і цвинтар, де було поховано багато розстріляних. Позаду – колишні бараки

[486, с. 120].

**Соловки. Кремль. Приміщення колишнього «Медпункту», в
якому працювала Володимира Крушельницька**

[601].

**Соловки. Колишній жіночий барак, у якому перебувала
ув'язнена Володимира Крушельницька**

[486, с. 122].

Соловецькі табори

[601].

Іван Зуляк, Мар'яна Зуляк

**АНТІН КРУШЕЛЬНИЦЬКИЙ:
ЖИТТЯ І ДІЯЛЬНІСТЬ (1878–1937 рр.)**

Підписано до друку 24.10.2019.
Формат 60x 84/16. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсетний 80 г/м². Друк електрографічний.
Умов.-друк. арк. 17,44. Обл.-вид. арк. 11,08
Тираж 300 примірників. Замовлення № 10/19/2-1.

Видавець та виготувач:
ФОП Осадца Ю.В
м. Тернопіль, вул. Винниченка, 9/7
тел. (0352) 40-08-12, (0352) 40-00-63, (097) 988-53-23

*Свідоцтво про внесення суб'єкта
видавничої справи до державного
реєстру видавців, виготівників і
розповсюджувачів видавничої продукції
серія ТР № 46 від 07 березня 2013 р.*